

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF BIRUNI

**VOLUME 2
ISSUE 2
2023**

Exact sciences
Natural sciences
Medical sciences
Technical sciences
Economic sciences
Pedagogical sciences
Philological sciences
Philosophical sciences
Humanitarian sciences

ISSN (E) 2181-2993

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

TOGETHER WE REACH THE GOAL

**Impact factor
2023 = 5.99**

www.birunijournal.uz

International Scientific Journal of Biruni

№ 2 (2) 2023

ISSN (E) 2181-2993

“**International scientific journal of Biruni**”. Ilmiy maqolalar to’plami. Uzbekistan:
www.birunijournal.uz. 2023. - 230 b.

ISSN 2181-2993

Ushbu ilmiy maqolalar to‘plami Internet jahon axborot tarmog‘idagi veb-sayt tarzidagi ommaviy axborot vositasi hisoblangan “International scientific journal of Biruni” ilmiy jurnalining tahririyatiga tegishli bo‘lib, bunda jahon ilm-fani va ta’lim sohalarining yutuqlari, muammolari va rivojlanish istiqbollari, xususan, O‘zbekistonda “Uchinchi renessans” davri innovatsion ilm-fan va ta’limning rivojlanish modellari, ilm-fan va ta’limning rivojlanish tarixi va o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini qamrab olgan ilmiy jurnalning 2-bo‘lim 2-soni o‘rin egallagan.

Mas’ul muharrir:

t.f.d., dot. Y. Kuramboyev

Taqrizchilar:

Adilbekova Diloram Baxtiyorovna

Bozorov Otabek Nashvandovich

Batirov Zafar Lutfullayevich

Eshmatov Bahodir Eliyevich

Ochilov Shuhratulla Atoyevich

ВЕНЧУР КАПИТАЛНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ РАЎБАТЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ДАВЛАТ ДАСТУРЛАРИ ТАҲЛИЛИ

ХЎЖАҚУЛОВ Ҳасан Худойкул ўғли

Тошкент давлат иқтисодиёт университети магистранти

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-4-10>

АННОТАЦИЯ

Бу мақолада венчур капиталнинг афзаллиги, функциялари ва ўзига хос хусусиятлари назарий жиҳатдан тадқиқ қилинди. Унинг мамлакатимиз қитисодиётидаги аҳамияти ва бу борадаги давлат дастурлари ўрганилди.

Калит сўзлар: Венчур капитали, венчур инвестиция, инновация, давлат дастурлари

АННОТАЦИЯ

В данной статье теоретически исследованы преимущества, функции и характеристики венчурного капитала. Изучено его значение в экономике нашей страны и государственные программы в связи с этим.

Ключевые слова: Венчурный капитал, венчурное инвестирование, инновации, государственные программы..

КИРИШ

Ҳозирги кунга келиб мамлакатимизда бевосита Президентимиз томонидан демократик ва ҳуқуқий жамият қуриш ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси белгилаб берилган бўлиб, тараққиётнинг ўзига хос стратегияси ишлаб чиқилди. Жамият ҳаётининг барча жабҳаларида эркинлаштириш, таркибий қайта қуриш ва модернизациялашга йўналтирилган туб ислохотлар амалга ошириб келинмоқда. Мамлакатимиз Президенти ўз маърузалари ва фармонларида миллий иқтисодиётни модернизация қилиш ва уни янгидан саноатлаштириш, уни инновацияли ривожлантириш йўлига ўтказиш вазифаларини илгари сурмоқда. Шу мақсадда мамлакатимизда 2017 йилда Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги ташкил этилди. Мазкур вазирлик томонидан инновацион иқтисодиётга ўтиш учун зарур бўлган институционал ва меъёрий-ҳуқуқий асосларни шакллантириш, илмий тадқиқотлар натижаларини тижоратлаштиришга йўналтириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикасини 2019-2021 йилларда инновацион ривожлантириш Стратегиясининг устувор йўналишларидан бири сифатида илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланадиган

давлат харажатларини кўпайтириш ва 2021 йилга қадар бу кўрсаткични ялпи ички маҳсулот ҳажмининг 0,8 фоизига етказиш белгиланган. Шунингдек мамлакат иқтисодиётининг модернизация қилиниши муносабати билан юқори технологияларга асосланган фаолият соҳалари ва инновацион лойиҳаларни ривожлантириш учун қўшимча молиявий ресурсларига эҳтиёж пайдо бўлмоқда.

Ҳозирги кунга келиб, капитал оқимини таъминлашга қодир инновацияларни молиялаштиришнинг асосий манбаи венчур инвестициялари ҳисобланади. Ривожланган мамлакатлар венчур капиталидан инновацияларни молиялаштириш воситаси сифатида фойдаланиб самарали натижаларга эришган. Тан олиб айтиш лозимки, Ўзбекистон учун венчур капитали орқали молиялаштириш синалмаган соҳа ҳисобланади. Мамлакатда фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни янада яхшилашга тўсқинлик қилувчи бир қатор тизимли муаммолар мавжудлиги уларнинг ечими бўйича ҳукумат томонидан бир қатор қарор ва фармонларининг ишлаб чиқилишига олиб келди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”ни “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5308-сон фармони, “Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 5 майдаги ПҚ-3697-сонли қарорининг, 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли фармонига асосан 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси қабул қилиниши, Инновацион ривожланиш ва новаторлик ғояларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси шакллантирилиши мазкур йўналишдаги муҳим ҳужжатлардан бири бўлди. Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, Ўзбекистон инновацион иқтисодиётини ривожлантиришда венчур капиталидан фойдаланиш амалиётининг афзалликларини ўрганиш, таҳлил қилиш, венчур молиялаш самарадорлигини ошириш усулларини тадқиқ этиш долзарб аҳамиятга эга масалалардан бири ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Айтиш лозимки, венчур капиталига аниқ бир ёндашув, унинг фойда олиш учун тадбиркорлик фаолиятида қўлланиладиган венчур капиталининг пул шаклидаги қиймати ифодасининг ўсишини кўрсатувчи таъриф 20-асрнинг

машхур иқтисодчилари бўлган Ж.М.Кейнс ва Ж.Р.Хикс¹ каби тадқиқотчиларнинг изланишларида ўз ифодасини топган. Й.В. Вранович ва О.Й. Мичуриналар ўз тадқиқотларида венчур капиталини иқтисодиётни инновацион ривожлантиришнинг муҳим атрибути сифатида эътироф этишган². М.А. Федотов ўз ишида венчур молиялаштиришни инновацион ривожланишнинг асосий омили сифатида таърифлаган. Ўзбекистонлик олимлар О.М. Абдуллаев, А.А. Фаттахов, К.Ахмедовлар ўз ишларида венчурли капитални фирманинг инновацион фаолиятини тижорат асосида молиялаштиришнинг манбаларидан бири сифатида қарашган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Венчур капиталини ривожлантиришни рағбатлантириш масаласига бағишланган ушбу мақолада венчур капитали тушунчасини ва унинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилиш, қиёслаш, индукция ва дедукция усулларидадан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР МУҲОКАМАСИ

Бугунги иқтисодиёт тараққиётнинг ўзига хос хусусияти инновацион маҳсулот ишлаб чиқарувчи кичик ва ўрта бизнес корхоналари ролини янада ошириш ҳисобланади. Мазкур категориядаги муваффақиятли корхоналар сонини фаол ошириш учун уларни пайдо бўлиши ва ривожланишининг илк босқичларида молиялаштириш муҳим ҳисобланади. Инновацион фаол корхоналар ривожланишининг илк босқичларида молиялаштириш учун юқори рискли инструмент ҳисобланади. Шу боис бундай корхоналарга молиялаштиришнинг анъанавий шакллари қўлланилмайди. Инновацион корхоналарни молиялаштиришнинг анъанавий шаклларида хос бўлган чекловлар венчур капитали каби инновацион шакл ёрдамида олиб ташланади.

Олиб борилган изланишлар натижасида айтиш мумкинки, венчур капитали бу – ривожланаётган инновацион компаниялар ривожининг турли босқичларида бир вақтнинг ўзида бошқарувида иштирок этган ҳолда устав капиталига киритиладиган узоқ муддатли инвестицияларнинг анъанавий-инновацион шаклидир. Бу компаниялар юқори рискли, лекин потенциал юқори даромад келтирувчи компаниялар ҳисобланади. “Венчур” атамаси инглизча

¹ Keynes J.M. Alternative Theories of the Rate of Interest//Economic Journal. –1937. – June; Ж. Р. Хикс Стоимость и капитал. –М.: Изд.группа «Прогресс», 1993. - 488 с.

² Вранович Е.В., Мичурина О.Ю. Венчурный капитал в инновационном развитии эконимики//Актуальные проблемы экономики и права. – 2013. - №4(28). –С. 113-118.

venture сўзидан олинган бўлиб, “рикли корхона ёки ташаббус” деган маънони беради³.

Венчур капиталининг асосий функцияларидан биз унинг инновацион ва инвестицион функцияларини иқтисодий инновацион ривожлантиришда таъсир кўрсатувчи омил сифатида қарашимиз мумкин. Венчур капитали иқтисодий инновацион трансформациялашуви омил сифатида намоён бўлади, инновацион ва иш фаоллигини жадаллаштиришга ёрдам беради, шунингдек инновацион трансформациялашув орқали иқтисодий ўсишни таъминлайди. Венчур капитали юқори технологияли янги инновацион компаниялар фаолиятини молиялаштириш учун мўлжалланган. Венчур капитали юқори рикли инвестициялар шакли сифатида бундай компанияларнинг фаол ривожланиши, ўсиши ва шаклланишига ёрдам беради. Венчур инвестициянинг пировард мақсади лойиҳа муваффақиятли амалга ошган тақдирда фойда олиш ҳисобланади.

Венчур капитали тушунчасининг ажралмас таркибий қисми рик ҳисобланади. Рик венчур маблағлардан кутиладиган даромад билан тўғридан-тўғри боғлиқ. Венчур капитали инновацион лойиҳани молиялаштиришда ўзига қанча кўп рикни олса, унинг муваффақиятли амалга ошиши натижасида шунча кўп даромад олиши кутади.

Инвестиция лойиҳасини амалга оширишда венчур капиталининг ўзига хос хусусияти “юқори рик – юқори даромад” тамойили ҳисобланади. Бу уни банк орқали молиялаштириш ва стратегик молиялаштиришдан фарқлайди.

Венчур капиталининг молиялаштиришнинг бошқа турларидан асосий фарқлари:

1. Венчур молиялаштиришда капитал қўувчилар киритилган инвестициялар йўқотиш имкониятини ва лойиҳа муваффақиятли амалга ошган тақдирда даромаднинг юқори нормасини олдиндан баҳолайдилар.

2. Венчур молиялаштиришда капитални ўртача уч йилдан беш йилгача ва ундан ортиқ вақтга узоқ муддатли молиялаштириш кўзда тутилади.

3. Молиялаштиришнинг кредит шаклидан фарқли равишда венчур капитали лойиҳага устав капиталига бадал кўринишида инвестицияланади.

4. Венчур капитали стратегик шеригидан фарқли равишда компания акциялари назорат пакетининг эгаси бўлишни назарда тутмайди.

5. Венчур капитали лойиҳанинг муваффақиятли амалга ошишидан шахсан манфаатдор. Шунинг учун у лойиҳа ривожланиши самарадорлигини

³ М.А. Федотов. Венчурное инвестирование как основополагающий фактор инновационного развития.// - Век глобализации, 2010. – С. 139.

ошириш учун тез- тез турли хил маслаҳат, бошқарув ва бошқа хизматларни кўрсатади.

Ўзбекистонда венчур сармоясини ривожлантириш куйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилиши мумкин:

1. Қулай инвестиция муҳитини яратиш;
2. Венчур сармояси оқиб келишини рағбатлантириш учун қонунчилик базасини яратиш;
3. Венчур инвестиция фондини ташкил этиш;
4. Сармоядорлар учун хатарни пасайтириш, солиқ имтиёзларининг тегишли тизими орқали технологияга инвестициялар киритишга йўналтирилган венчур фондларини ташкил этишни рағбатлантириш;
5. Қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорини ривожлантириш;
6. Солиқ солишнинг имтиёзли шароитлари, қарзлар схемалари (биринчи харид қилиш ҳуқуқи), ахборот ва маслаҳат хизматларига эга бўлган янги юқори технологик лойиҳаларни яратиш ташаббусини амалга ошириш⁴.

Шу талаблар асосида юртимизда ҳам молиявий муносабатларнинг тўлиқ инновацион шакллари жорий этиш бўйича бир қанча шароитлар ва қонунчилик базаси шаклланимоқда. Хусусан, 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясига мувофиқ, 2030 йилга келиб Ўзбекистонни Глобал инновацион индекс рейтингда жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига киришига эришиш ҳамда инновациялар, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишланмаларга давлат ҳамда хусусий маблағлар киритилишини кучайтириш, бу соҳалардаги тадбирларни молиялаштиришнинг замонавий ва самарали шакллари жорий этиш белгиланган.

Ўзбекистонда инновацион лойиҳалар ва стартап-экотизимни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, инновацион инфратузилмани ривожлантириш жараёнини жадаллаштиришни изчил давоми сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 3 ноябрь куни “UzVC” миллий венчур фонди фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 684-сонли қарори қабул қилинди.

Қайд этиш лозимки, венчур молиялаштириш жаҳон тажрибасида кичик бизнеснинг инновацион фаолиятини молиялаштиришнинг энг мақбул ва самарали усулларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистонда ҳам “UzVC” миллий

⁴ Д.Ф. Ғозибеков Инвестицияларни молиялаштириш муаммолари.//Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация 08.00.07.-Молия, пул муаммоси ва кредит. –Т.: 2002. Ўзбекистон Республикаси банк молия академияси. Б.18-19.

венчур фондининг ташкил этилгани тадбиркорликни ривожлантириш, инвестицияларни жалб қилиш ва бизнес юритиш учун янада қулай муҳит яратишга хизмат қилади. Ушбу қарорга мувофиқ, “UzVC” миллий венчур фондининг бошланғич устав капитали 15 миллиард сўм миқдориди белгиланди. Фондининг бошланғич устав капитали 2020 йил Ўзбекистон Республикаси бюджетидан Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигига ажратилган маблағлар ҳисобидан шакллантирилади ва Фондининг устав капиталидаги 100 фоиз улуши Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлигига берилади.

Шу билан бир қаторда, қарорда фонд юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан, хорижий юридик ва жисмоний шахслар билан шерикликда венчур лойиҳаларни молиялаштириш мақсадида венчур фонди муассиси бўлиши мумкинлиги, фонд бошқарувига малакали ва халқаро тажрибага эга чет эл фуқаролари жалб этилиши белгиланган. Ўз навбатида, фонд фаолиятини амалга ошириш учун шаффоф, рақобатбардош ва танлов муҳити асосида устав капиталида давлат улуши бўлмаган мустақил хусусий бошқарув компаниясини белгиланган тартибда танлаб олинади ва шартнома асосида бошқарувга берилади. Бу қарорнинг энг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, марказлашган манбалар ҳисобидан венчур лойиҳаларни молиялаштириш учун фондга ажратилган ресурсларга тенг миқдорда хусусий сектор маблағларини жалб қилиш бошқарув компаниясини танлашнинг асосий шартларидан бири этиб белгиланди. Бу эса мамлакатимизда инновацион фаолиятни молиялаштиришда хусусий сектор иштирокини ҳам ошишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 3 ноябрдаги “UzVC” миллий венчур фонди фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ижроси бугунги кундаги кучли глобаллашув ва интеграциялашув жараёнида жаҳон бозорларида айнан арзон ва сифатли бўлган юқори технологияли-инновацион товар ва хизматларга бўлган талаб ошиб бораётганини инобатга оладиган бўлсак, айнан инновацион фаолиятни венчур молиялаштириш мамлакатимиз иқтисодиётини янги босқичга кўтарди.

ХУЛОСА.

Ушбу тадқиқот бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

Республикада венчур сармояси фондларини яратиш манбалари тўғрисида юқорида билдирилган фикрларга яқун ясаб қуйидаги хулосаларга келиш мумкин. Иқтисодиёт ривожининг инновация йўлини танлаган мамлакатимиз учун венчур бизнесини яратиш ва унинг фаолият юритиши технологик ривожланишнинг устувор йўналишларини танлаш, устуворли молиялаш

йўналишларини белгилаш; инновацион лойиҳалаштириш учун интеллектуал ва ахборот инфратузилмасини барпо этиш; инсон ресурсларидан инновация соҳасида максимал даражада фойдаланиш имконини берувчи инновация менежментини ривожлантириш учун шароитлар яратиш, инновация соҳасининг қонунчилик базасини янгилаш, айниқса солиқ солиш соҳасида; инновация секторини ажратган ҳолда ва тугалланган энг самарали тадқиқот лойиҳаларини қидириб топиш орқали илмий соҳани таркибий ўзгартириш имконини беради. Шундай қилиб, инновация лойиҳаларини молиялаш манбаси сифатида венчур бизнесини ривожлантириш, назаримизда, кичик инновацион тадбиркорлик соҳасидаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Gompers, Paul, and Josh Lerner. 2001. "The Venture Capital Revolution." *Journal of Economic Perspectives*, 15 (2): 145-168. DOI: 10.1257/jep.15.2.145
2. Keynes J.M. *Alternative Theories of the Rate of Interest//Economic Journal*. – 1937. – June
3. Абдуллаев О.М., Фаттахов А.А., К.Ахмедов. Рақамли иқтисодиёт. – Т.: "LESSON PRESS" нашриёти 2020 йил. -686 бет. Ўқув қўлланма. Б. 518, 520-521, 530-531, 624-625.
4. Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш муаммолари.//Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация 08.00.07.-Молия, пул муаммоси ва кредит. –Т.: 2002. Ўзбекистон Республикаси банк молия академияси. Б.18-19.
5. Дж. Р. Хикс *Стоимость и капитал*. –М.: Изд.группа «Прогресс», 1993. -488 с.
6. М.А. Федотов [HTML] *Венчурное инвестирование как основополагающий фактор инновационного развития.*// - Век глобализации, 2010 - cyberleninka.ru. (дата обращения 25.04.2020 г.)
7. Ю.П. Аммосов *Венчурный капитализм: от истоков до современности*. СПб.: РАВИ, 2004. – 372 с.

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA AN'ANAVIY VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

NURMUXAMMEDOVA Madina Akmalovna

Oriental universiteti "Ta'lim menejmenti" mutaxassisligi magistranti

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-11-14>

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotining ehtiyojlarini hisobga olgan holda, amaliyot nuqtai nazaridan kasb bo'yicha maslahat berish, o'qitish mazmuni va texnologiyasi yetarlicha rivojlanmagan. Shuning uchun bu maqola talabalar bilan kasbga yo'naltirishning yangi shakllari, usullari va vositalari haqida ma'lumot beradi. Ushbu maqola "Maktab – Universitet –Korxonalar" integratsiyalashgan tizimida o'quvchilar bilan kasbga yo'naltirish bo'yicha ishlarda keng ko'lamlil texnologiyalar va ularning optimal kombinatsiyasini taklif etadi. Bu muammoni o'rganishda yetakchi yondashuv an'anaviy va innovatsion usullardan foydalanish zaruriyatiga olib keladigan integrativ yondashuvdir.

Kalit so'zlar: *Karyera yo'nalishi, Innovatsion va an'anaviy texnologiyalar, Talabalar, Universitet*

ABSTRACT

Today, taking into account the needs of the economy of Uzbekistan, from the point of view of practice, the content and technology of vocational counseling, training are not sufficiently developed. Therefore, this article provides information about new forms, methods and means of career guidance with students. This article offers a wide range of technologies and their optimal combination in work with students on career guidance in the integrated system "School - University - Enterprise". This leads to the need to use traditional and innovative methods in studying the problem is an approach.

Key words: *Career direction, Innovative and traditional technologies, Students, University*

KIRISH (Introduction)

Ta'lim jarayonida bilimlarni samarali o'zlashtirishga, balki bo'lajak talabalarning universitetga erta ijtimoiy moslashishiga yordam beradigan texnologiyalardan foydalanishga keng yordam beradi. Tadqiqotda talabalar bilan kasbga yo'naltirishning an'anaviy va innovatsion texnologiyalari (loyiha usuli, rolli o'yin, portfolio, internet-texnologiyalari, keng qamrovli va kasbga yo'naltirilgan ekskursiyalar), shuningdek, axborot va ta'lim salohiyatidan foydalanish imkoniyati haqida so'z boradi. Bundan tashqari kasb-hunar ta'limi muassasalari va o'quvchilarni kasbga yo'naltirishni ketma-ket ijtimoiylashtirishga va umumta'lim maktablari o'quvchilarining kasbiy shaxsini, kelajakdagi kasbini tanlashda ongini shakllantirish,

shuningdek, ularning shaxsiy ta'lim trayektoriyalari va kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun moslashish qobiliyatlarini oshkor qilishga yordam beradi.

Kasbiy mehnat talabalar bilan barcha pedagogik ishlarning tabiiy davomidir va qaysidir ma'noda mantiqiy xulosa hamdir. Talabaga to'liq kasb tanlashda yordam berish nafaqat unga o'quv faoliyatini tashkil qilish (u ongli ravishda kelajakdagi kasbiy faoliyatiga qo'l kelishi mumkin bo'lgan maktab fanlarini o'rganadi), balki aniqlik elementini ham kiritadi. Atroflicha aytadigan bo'lsak talabaning o'z kelajagiga bo'lgan munosabatida (hayotiy va professional istiqbol optimistik holatda o'smirni noaniqlikdan qutqaradi va kelajakka nisbatan ishonch paydo qiladi) (Aleksandrov va boshqalar 2015)⁵

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

Ta'lim nazariyasi va amaliyoti shuni ko'rsatadiki, tanlov talabaga sezilarli darajada ta'sir qiladi:

1. Kattalarning boshlang'ich pozitsiyasi - Agar u ijobiy bo'lsa, demak u talabaning optimal pozitsiyasini yanada rivojlantirish uchun asos bo'ladi.

2. Birinchi kursda talabalarning orzu-umidlari tabiati, qadriyatlarini. Ularni o'qitishning birinchi bosqichida ishtiyoq bilan o'qitish zarur, talaba natijasi pedagogik intilishlarga mos kelishini ta'minlash va talabalarda norozilik muhitini yaratmaslik kerak.

Kasbga yo'naltirish faqat pedagogika va psixologiyadan tashqari kasb tanlashda yordam beradigan keng ko'lamlı chora-tadbirlar majmuini taklif qiladi, Ovcharovga ko'ra (2004)⁶, kasblar olami bilan tanishish yo'l-yo'riqlari ularning vazifalaridan biri xolos va yuqori sinf o'quvchisi ta'lim xizmatlari dunyosida faol tadqiqotchi bo'lishi kerak, shuningdek kommunikator, turli yoshdagi odamlar bilan muloqotda kasbiy shaxsiga oid savollarga javoblarni topishga qodir inson bo'lishi talab etiladi. Ma'lumot mijoz uni qabul qilishga tayyor bo'lgandagina ta'sir qiladi. Shuning uchun, birinchi vazifa bo'lib faollashtiruvchi kasbga yo'naltirilgan texnikalar keladi, ular orasida Pryazhnikov (2008)⁷ quyidagilarni aniqlaydi: Karyeraga yo'naltirilgan o'yinlar, kasbga yo'naltirilgan o'yin mashqlari, sinf bilan erkin o'yinlar, xarita orqali erkin o'yinlar, xarita ma'lumot-qidiruv texnologiyalari, xarita konsultatsiya oldidan o'yinlar, stol martabaga yo'naltirilgan o'yinlar, faollashtirilgan kasbga yo'naltirish bo'yicha anketalar, sxemalarni tahlil qilish, o'z-o'zini baholash kabi kasbiy shaxsning holatlari.

⁵ Aleksandrov, A.Y., Barabanova, S.V., Vereshchak, S.B., Ivanova, O.A., Aleksandrova, Z.A. (2015), Legal basis of free legal aid state system administration in the Russian Federation. *Journal of Sustainable Development*, 8(3), 277-284.

⁶ Ovcharov, R.V. (2004), *Reference Book of the Social Teacher*. Moscow: VAKO. p288.

⁷ Pryazhnikov, N.S. (2008), *Vocational Guidance in School and College: Games, Exercises, Questionnaires*. Moscow: WACO. p288.

Karyeraga yo'naltirilgan o'yinlar professional (kasbiy) tanlovning aksiologik jihatlarini ko'rib chiqishga imkon beradi;

- professional rivojlanishning uzoq va yaqin rivojlanish istiqbollarini rejalashtirish;

- kasbni vizual tarzda ifodalash

- kasbiy va hayotiy turli xil tashqi va ichki to'siqlarni yengib o'tishni o'rganish;

- Kasb tanlash jarayonini taqlid qilish (Pryajnikov, 1997)⁸.

Ovcharov (2004) uchta o'yin guruhini ajratib ko'rsatadi: O'yinlar aloqa o'rnatish; o'yinlar- professional faoliyatni modellashtirish, O'yinlar- muayyan kasblar bilan tanishtirish; kasb tanlash jarayonini modellashtiruvchi o'yinlar. Talabalar muayyan talablar bilan duch kelganda qiynalsa, ba'zi o'yinlarni o'zgartirish mumkin. Shunday qilib, Pryazhnikov (2009) modifikatsiyani taklif qiladi Kasb formulasiga asoslangan "kasbni taxmin qilish" o'yini. An'anaviy versiyada Kasblarning turli kasb va mutaxassisliklarni ifodalash uchun kodlangan shaklda umumiy tavsiflari ajratilgan (ular Kasb turi, kasblar sinflari, bo'limlar, guruhlarni bilishga imkon beradi). Lekin ba'zan ayrim holatlarni tahlil qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Birdan bir tanlov bu -modifikatsiya hisoblanadi. Birinchidan, talabalar kasb haqida har qanday mavzuda gapirishga ruhlantiriladi. Talabalar biror narsa haqidagi haqiqatni tezda aniqlaydi, lekin kasb haqida maxsus gapira olmaydi va ularga aniq savollar berish kerak bo'ladi. Va bundan tashqari ularga mos yozuvlar nuqtalarini o'z ichiga olgan kasbiy tahlil uchun sxemani taklif qilish mumkin. Kasbiy mashqlar uchun eng yaxshi samaradorlik boshqa shakl va usullardan foydalanish bilan amalga oshiriladi, bularga kasbiy bo'lmagan, masalan, turli xil taqlid qiluvchi mashqlar bilan birgalikda, ziddiyatli vaziyatlarda muloqot xulq-atvorining jihatlarini va hatto faqat o'yin-kulgi yoki tabiatda dam olishga ega bo'lgan mashqlar kiradi. (Pryazhnikov, 1997a; Xmeleva, 2002; Uskova, 2006). Bunda muloqotning psixologik holatlariga urg'u berish kerak emas, balki kasbiy va shaxsiy o'zini o'zi nazorat qilish muammolarini aniqlashga, qaysiki an'anaviy kasbdan ko'ra qiziqroq va chuqurroq bo'ladigan o'yinlarni tashkil qilishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Sinf bilan erkin o'yinlar Psixolog har bir o'quvchi bilan alohida o'ynash imkoniyatiga ega bo'lishi va ularning barchasi bilan bir vaqtning o'zida shug'ullanishi uchun tashkil etiladi. O'yinlarda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning ayrim xususiyatlari modellashtirilgan. Kartada konsultatsiya oldidan o'yinlar, o'quvchilar o'rtasidagi bahs va ularning javoblar natijalari ko'rsatiladi. Sxemadagi qiziq narsa shundaki, o'z-o'zini kuzatish jadvalda qisqacha kirish qismini o'z ichiga

⁸ Pryazhnikov, N.S. (1997b), *Playing of Professional Orientation Exercise*. Moscow: Academia. p48.

oladi va bir nechta tipik muammolarni ko'rib chiqishda va sxema ishtirokchisi o'z holatini baholashda foydalaniladi. (Pryazhnikov, 1997b).

XULOSA (Conclusion)

Ushbu mashg'ulotlar kasbiy ta'lim va motivatsiya uchun juda ham zarur. Kasb tanlash bo'yicha maslahatlarni guruh va individual maslahatlarga ajratish mumkin. Faollashtirish usullarini qo'llash bilan olib borilgan tadqiqotlar - guruh kasbiy maslahat shaklidir (Altuxov va boshqalar, 2006)⁹.

Ovcharov professional maslahatni (2004) ikki bosqichga ajratadi: boshlang'ich va chuqur. Kasb tanlash amalga oshiriladigan professional maslahatning boshlang'ich davrida qoidalarini o'rganish jarayoni amalga oshiriladi. Natijada, xabardorlik va javobgarlik darajasini oshishi natijasida mijozning kasbiy rejasi hosil bo'ladi.

Chuqur individual konsalting shaxsni har tomonlama chuqur o'rganishga asoslanadi. Bu o'z ichiga ota-onalar va o'qituvchilarning fikrlarini, ilm o'rganish muvaffaqiyatini va guruhning xususiyatlarini oladi. Ushbu ma'lumotlarning asintezini talabalarga nafaqat rag'batlantirish imkoniyatini, balki, butun insonni rivojlantirish va yuksaltirish imkoniyatini beradi.

REFERENCES

1. Ovcharov, R.V. (2004), Reference Book of the Social Teacher. Moscow: VAKO. p288.
2. Pryazhnikov, N.S. (2008), Vocational Guidance in School and College: Games, Exercises, Questionnaires. Moscow: WACO. p288.
3. Pryazhnikov, N.S. (1997b), Playing of Professional Orientation Exercise. Moscow: Academia. p48.
4. Ovcharov, R.V. (2004), Reference Book of the Social Teacher. Moscow: VAKO. p288.
5. Pryazhnikov, A.N. (2009), Formation of Readiness for Career-Oriented Work with Pupils in Pedagogical High School (Unpublished Master's Thesis). Shuya. p24.
6. Altukhov, V.V., Orlova, E.A., Serebryakov, A.G. (2006). Professional career: Career guidance for students and graduates. Psychology in High School, 3, 55-68.
7. Rudestam, K.K. (1993), Group Psychotherapy: Psycho Groups. Moscow: Progress. p368.

⁹ Altukhov, V.V., Orlova, E.A., Serebryakov, A.G. (2006). Professional career: Career guidance for students and graduates. Psychology in High School, 3, 55-68.

LEARNING FOREIGN LANGUAGE THROUGH GAMES

ISHERYAKOVA Joanna Rinatovna

The second -year student of Faculty of Foreign languages

Bukhara State University

E-mail: juanna2567@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-15-19>

ABSTRACT

In this article an author intended to describe games as a key for teaching foreign languages, looked at how games will help students to master a foreign language, what kind of functions they play and which games can be provided as the most classroom activity

---

Key words: *motivation, encouraging, psychology, foreign language, education*

АННОТАЦИЯ

В этой статье автор намеревался описать игры как ключ к обучению иностранным языкам, рассмотрел, как игры помогут учащимся освоить иностранный язык, какие функции они выполняют и какие игры могут быть предоставлены как наиболее классная деятельность.

Ключевые слова: *мотивация, поощрение, психология, иностранный язык, образование.*

Introduction

The educational possibilities of using the game method have long been known. Many scientists, including A.S. Makarenko, V.A. Sukhomlinsky, D.B. Elkonin et al., who specialized in studying the methodology of teaching foreign languages, turned their attention to the fact that gaming activity in a foreign language lesson can not only organize the process of communication in this language, but also bring it as close as possible to natural communication. The game develops mental and volitional activity. Being a difficult, but at the same time exciting and interesting activity, it requires a huge concentration of attention, trains memory, and develops speech. Game exercises captivate and attract even the most inactive and weak students, which has a good effect on their academic performance. The game as a method of learning, to transfer the experience of older generations to younger ones, has been used for many centuries. In a modern school, where one of the main goals is the activation and intensification of the educational process, gaming activities are used in the following cases:

1. As an independent method for mastering a particular topic.
2. As an element (sometimes quite essential) of some other method.
3. As a whole lesson or part of it (introduction, explanation, consolidation, control or

exercise).

4. When organizing extracurricular activities.

Using the game method of teaching, the teacher needs, first of all, to organize the cognitive activity of students, during which children could develop their abilities, especially creative ones. The game should be useful and in no case should it turn into uncontrolled pampering.

The game is always the activation of emotional and mental forces, as well as the ability to make decisions (*what to do, what to say, how to win?*). The desire of the student to solve the various issues that they face activates the mental activity of the players. The main advantage is that the student also speaks a foreign language during this interaction.

The game is some kind of entertainment and recreation that can develop into learning, into an imitation of real human relationships.

The time allotted for the game in the lesson, and its place depends on several factors: on the preparation of students, on the objectives of the lesson, on the material being studied, etc.

For example, if the teacher uses the game as a training exercise to consolidate the primary material, then in this case, you can give the game 15-20 minutes of the lesson, but in the future the same game will take only 3–5 minutes and be a kind of repetition of the material already covered or a discharge on a lesson, which has a good effect on the mental state of students. Or if the teacher uses a game speech warm-up in foreign language lessons, then she will be given no more than 5-10 minutes. Such a warm-up will help students easily enter the language environment after studying other subjects, tune in to communication in English and give students a positive attitude for the whole lesson.

Games can be very different, for example, lexical (“This is my nose”, “My aunt went to town”), grammatical (“Guessing mimes”, “What I do”, “Proverbs”), phonetic (“Sound off”, “Sit for sound”, “Tongue twisters”), spelling (“The best”, “Add consonants”, “World composers”). All these types of games contribute to the formation of speech, grammar, spelling and phonetic skills.

According to A.V. Konysa, the use of gaming forms of learning makes the educational process more meaningful and of higher quality, since:

-

the game is able to involve each student individually and all together in active cognit

In the process of playing the lesson, the situation can be played several times and each time in a new version. But the game situation being played is a real life situation that takes place. Its reality is determined by competition. The desire to take part in such a game mobilizes the thought and energy of the players, creates an atmosphere of emotional tension. Despite the fact that the game situation has clear conditions and limited use of game material, there is always an element of surprise in it. Therefore, spontaneity of speech is characteristic of playing within certain limits. Speech communication, which includes not only speech, but also gestures, facial expressions, etc., has a pronounced purposefulness.

In the process of applying game techniques and situations, the lesson follows the basic principles:

- the didactic goal is set for the students in the form of a game task;
- learning activity is subject to the rules of the game;

- elements of the competition are introduced into the educational activity, which lead the didactic task to the game.

There are certain classifications of the functions of gaming activity:

1. Teaching function -

develops memory, attention, perception of information, development of skills, also contributes to the development of foreign language skills. This type of game requires the use of mental and emotional forces, the ability to solve problems independently.

2. Educational function -

brings up such qualities as an attentive and respectful attitude towards a partner in the game, also develops a sense of mutual assistance. During the lesson, students are given clichés of speech etiquette for improvisation or imitation of verbal communication with each other in a foreign language.

3. Entertaining function -

creates a favorable atmosphere in the lesson, turning the lesson into an unusual and interesting event. Helps students to relax and relieve stress.

4. Communicative function-

creates an atmosphere of communication in a foreign language, unites communication, establishes new emotional, communicative relationships that are based on interaction in a foreign language.

5. Relaxation function -

removal of emotional stress caused by stress on the nervous system during intensive learning of a foreign language

6. Psychological function -

forms the skills of preparing the physiological state for more efficient activity and restructuring the psyche to assimilate a large amount of new information.

7. Developing function -

aimed at developing personal qualities to awaken the reserve capabilities of the individual.

All these functions of the game help not only to learn a foreign language, but also develop the student's personal qualities [12, p. 39–41]

The specificity of the game teaching method is determined by the game environment: games such as games with or without objects, table-room games, on the ground, computer games, etc. are distinguished.

There is a certain classification of games:

1. *Didactic* -

expands the horizons and cognitive activity, forms certain skills that will be necessary for practical activities.

2. *Educational* - educates independence, cooperation, teamwork, sociability.

3. *Developing* -

develops motivation for learning activities, attention, memory, speech, thinking, imagination, creativity, the ability to compare and contrast, find analogues or optimal solutions.

4. *Socializing* -

attaches to the norms and values of society, adapting to the conditions of a certain environment

CONCLUSION

Based on the foregoing, it can be summarised that the game during the lesson has positive impact on students, increases their academic performance and assimilation of new material. In such lessons, children show more activity, desire to work and interact with other students.

REFERENCES:

1. Smirnova E.O. The best educational games. M., 2010.
2. Shchukina G.I. The problem of cognitive interest in pedagogy. M., 1971.
3. Elkonin D.B. The psychology of the game. M., 1999.

TATYANA GUROVANING “BIZ BOSHQACHAMIZ” MAQOLASI HAQIDA

QODIROV Muhammadjon

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
Sharq falsafasi va madaniyati kafedrasi dotsenti
sherjon191@gmail.com*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-20-23>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada rus yozuvchisi va Rossiyada chiqadigan “Ekspert” jurnalining bosh muharriri Tatyana Gurovaning falsafiy tahlillari va kelajak uchun bergan mulohazalari bayon etildi.

Kalit so'zlar: biz boshqachamiz, ekspert, rus inovatsiyasi, tafakkurning namoyon bo'lishi.

ABSTRACT

This article describes the philosophical analysis of Tatyana Gurova, a Russian writer and the editor-in-chief of the magazine "Expert" published in Russia. and his comments for the future were stated.

Key words: we are different, expert, Russian innovation, manifestation of thinking.

KIRISH (Introduction)

Tatyana Gurova hozirgi zamon rus yozuvchisi va Rossiyada chiqadigan “Ekspert” jurnalining bosh muharriridir. Uning kitoblari va maqolalari hozirgi zamonning muhim muammolariga tegishli bo'ladi. Uning faoliyati Rossiyaning va boshqa mamlakatlar siyosiy arboblari va eng mashhur olimlarining nuqtai nazarlarini yoritishi va kelajak haqida bashoratlar qilish bilan ajralib turadi. Uning tashabbusi bilan yaqinda “Ekspert” jurnalining ijodiy jamoasi o'zining oxirgi sonini (25-iyul 21-avgust 2022-yil № 30-33 (1262)) eng dolzarb masala bo'lgan rus olimlari va ilohiyotchilarining Rossiyaning kelajagi haqidagi bashoratlariga bag'ishladi. Biz ushbu maqolamizda ularning ayrimlariga e'tiboringizni jalb qilmoqchimiz. “Men – bu shunday narsaki, men o'zim haqimda va dunyo haqida qanday fikrdaman”, deb yozadi u. Ruxshunoslarda shunday ta'kid bormi yoki yo'qmi, men bilmayman, ammo shu narsa yilning ana shu yozida unchalik katta bo'lmagan ikkita tekshiruv o'tkazishga bizni undadi. Birinchidan, biz o'z zamondoshlarimiz bo'lgan top-boshqaruvchilar, tadbirkorlar, mansabdorlar va ilohiyotchi ruhoniylardan ularning Rossiya haqida qanday fikrda ekanliklarini, jumladan, uning belgilari, tarixi, jahondagi o'rni va kelajagi haqidagi o'ylarini so'rashga qaror qildik. Ikkinchidan,

ulug' rus faylasuflaridan o'ntasi haqida ularning hozirgi hamkasblaridan ular haqidagi esdalik- esselarini so'rashga qaror qilib, ular asosida rus tafakkurining namoyon bo'lishi hodisasining xaritasini tuzib chiqishga urinmoqchi bo'ldik. Negaki, Rossiyaning eng kuchli aql egalarining fikru zikri qanday bo'lganligini bilish orqali, bizning nazarimizda, hozirgi mamlakatimizning milliy o'ziga xosligining sezilarli darajada tashkil etgan qismining mohiyatini aniqlamoqchi bo'ldik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

Biz uchun eng ilhombaxsh kashfiyot shu bo'ldiki, bizning ikki xaritamizning mazmuniga ko'ra, ya'ni hozirgi zamon va o'tmish mutafakkirlarining fikru zikrlari bir-biriga juda o'xshash bo'lib chiqdi. Garchi ular o'rtasida masofa yuz yilliklar bilan belgilansa ham.

Zamondoshlarimiz bilan bo'lgan suhbatdan keyingi eng asosiy uchta xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Yevropa mamlakatlari konsertida asosiy a'zolar sifatida qatnashuvchi sifatida qatnashishi zarur bo'lgan Rossiyaning yo'li haqidagi g'oya mutlaqo rad etildi. O'tgan o'ttiz yillik davomidagi ichidan nurashga yo'liqqanlikdan kelib chiqqan xavotirlik va qo'rqinch, ya'ni "bizning joyimiz – G'arbning chekka hududlaridadir", "resurslar ko'pligining la'nati", o'zligiga xos huquqlarning bartaraf etilishi, "o'ziga xos yo'lning" bo'lish imkoniyatidan kulish haqidagi g'oyalar va boshqalar o'tmishda qolib ketdi. Bizning zamondoshlarimiz mutlaqo shunga ishonadilarki, moddiy resurslar bizga qonuniy ravishda berilgan bo'lib, ular bizni boy mamlakat qilish uchun berilgan, G'arb bizni o'z orkestriga olishni o'ylamaydi va shuning uchun ham uning keragi yo'q, shu shubhasiz, bizning ichki kuchlarimiz mavjudki, ular bizni o'z yo'limizdan borishimizga imkon beradi. Shuni qayd etamizki: Rossiyaning sivilizatsiya sifatida ikkilamchi ekanligi haqidagi aqida o'tmishda qolib ketdi. Bu yerda shunisi muhimki, zamondoshlarimiz tomonidan Rossiya yagona imperiya sifatida qabul qilinmoqda. Uning shunday maqomining saqlanishi maqsadga muvofiqdir.

2. Rossiya haqidagi mushohadalar juda katta o'rinni uning ma'naviy yoki, agar xohlasangiz, muqaddas xususiyati ishg'ol qiladi. Bizning suhbatdoshlarimiz hozirgi kunda yashayotgan vatandoshlarimizning emas, balki Rossiyaning timsoli bo'lgan daxlsizlik, jasorat, to'siqlarni yenga olish, olijanoblik va shon-sharafli sifatlarga ega ekanligini tasvirlaydilar. Bunday tasavvurlar juda muhim bo'lib, mamlakatimizda saqlanib qolgan qadriyatlar tizimini to'g'ri tushunishga yordam beradi. Bu tizim hozirgi vaqtda an'anaviy deb ataladi va eng avvalo oilaviy qadriyatlarining saqlanib qolganligini bildiradi. Bu narsa ko'plar uchun juda tor

bo'lsa ham, ammo muhimdir. Bizningcha, bu masalada Rossiya hamma narsadan ham muhimroq bo'lgan narsani, ya'ni inson va mamlakat hamjamiyati uchun o'zida qudratli irratsional ma'naviy ibtido ijtimoiy va siyosiy hayotning bevosita unsuri sifatida namoyon bo'ladi. Mohiyat jihatidan, bu Yevropaning XIX asrdagi va XX asrning boshidagi konservatizmga borib taqaladiki, u o'z vaqtida undan keyin sahnaga chiqqan siyosiy oqimlar bo'lgan sotsializm va neoliberalizm tomonidan shafqatsizlarcha bartaraf qilingan edi. Ammo XXI asrda o'sha maydonda vujudga kelgan rus konservatizmi hozirga kelib, albatta boshqacha bo'lishi, ya'ni undan qudratliroq, maqsadga ko'proq yaqin va unchalik qo'rqinchli emasroq bo'lishi mumkin. Negaki, ilgari tuzilishidan kelib chiqsak, u o'z imkoniyatlari doirasida o'zining sobiq holatidan qutilib, ko'proq taraqqiyotga va kelajakka yo'naltirilganroqdir.

3. Konservatizm globalizmga ham, texnika taraqqiyotiga bo'lgan ishonchga ham qarama-qarshi emas. Kelajak haqida gapirishar ekan, bizning zamondoshlarimiz Rossiyaning ajralib qolish imkoniyatini maqsadga muvofiq deb topmaydilar va uning kelajagi haqida fikr yuritir ekanlar, uning dunyodagi o'rnini haqida shunday mushohadaga boradilarki, jahondagi mehnat taqsimotida bizning o'rnimizni texnologiyalarni yaratuvchi va uni sotuvchi mamlakatlar qatorida ko'radilar. Bunda nima nazarda tutilishi ya'ni, tez rivojlanib borayotgan dunyo mamlakatlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotuvchi juda katta miqyosdagi bozor mavjudligini nazarda tutilayotganligini nazarda tutish qiyin. Ammo amalda kelajakda Rossiyaning buyuk texnologiyalar mamlakati bo'lishiga ishonish oshkoradir¹⁰.

Endi yuqoridagi gaplarni mamlakatimizning eng mashhur faylasuflari bo'lgan Vladimir Solovevdan to Vladimir Bibixingacha bo'lgan fikrlari bilan solishtirsak ma'no jihatidan ularning bir-birlariga ajoyib tarzda muvofiq kelishini kuzatamiz.

1. Bu mavzuni davom ettirganda, Rossiyaning o'zi bilan bo'lgani kabi, rus falsafasining juda chuqur viloyatchilik aqidasi ega ekanligi rad qilinadi. Rus falsafasi, jumladan rus kosmizmi (uning koinotga taalluqligi) o'z vaqtida irratsional xayoliy kuchlarni inson tomonidan yaratiladigan texnologik kuchlar tomonidan almashtirilishini bashorat qilgan edi. Bu haqda masalan, o'z bergan intervyusida Rossiyaga nisbatan ortiqcha romantizmi bilan ajralib turmaydigan Boris Groys gapirgan edi.

2. Rus kosmizmining o'zi falsafiy yakkama-yakka bahsga tortilmagan inson uchun ajoyib bo'lgan insonparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, uni rus faylasuflari shunday talqin qilar edilar. Texnika foydaning manbasi yoki mehnatning yuqori ishlab chiqaruvchi kuchi emas, balki insonga bitmas-tuganmas kuch bag'ishlovchi,

¹⁰ "Ekspert" jurnalining maxsus soni. 25-iyul-21-avgust 2022 № 30-33 (1262). 5-bet.

ya'ni kasalliklar, tengsizlik va nohaqliklarning bartaraf qiluvchi, xuddi Cherkovda bo'lganidek, tiriklar va vafot etganlarning bir-biriga yangidan qo'shilishigacha olib boruvchi bo'lishi zarurdir.

3. Rus faylasuflari esdaliklarini o'qish jarayonida shuni tushunish paydo bo'ladiki, rus diniy falsafasining qudrati uning rivojlanish davrida qisman zamon voqealari o'tmishining oqibatidir. Rossiya XX asrda nigilizmning halokati oqibatlari, imperiya ko'rinishidagi inson hayotidagi ilohiylikni rad etish, inqiloblar, fuqarolarning urushlari va qamoq tutqinliklarini boshidan kechirsa ham saqlanib qoldi. Mamlakat taqdirida umumiy bo'lgan bunday fojealar aholi hayotida, shu jumladan, rus faylasuflari hayotda o'z izlarini qoldirdi. Ehtimolki, ushbu vorisiylikning chuqur ildizlari bizning kundalik hayotimizda inson va Xudo o'rtasidagi xayoliy birlikning amalga oshirishini dolzarb masala qilib qo'ygandir. Biz o'tkazgan suhbatlarning biridan quyidagi naqlu qo'lni keltiramiz: "Rus kishisida boshqalarning hech birida bo'lmagan shunday hissiyot mavjudki, yer yuzida ilohiy saltanatni mutloq qurish zarurligi bilan ayni bir vaqtda uni qurishning imkoniyati yo'qligi haqidagi tasavvur mavjud". Xuddi ana shunday, bir vaqtning o'zida unga zaruriyat va uning imkoni yo'qligi haqiqati. Ana shu yerdan emasmi bizning timsolimiz bo'lgan – o'z-o'zini bosa olmaslik, jasorat, qiyinchiliklarni bartaraf qilaolishlik. Shundan kelib chiqib, o'z-o'zidan ma'lum emasligi, bizning zamonimizga kelib, Yevropada an'anaviy bo'lgan nigilizmni to'la barham topishi (ya'ni hech narsaga ishonmaslik, e'tibor qaratmaslik) va ayni bir vaqtda musulmon mamlakatlarida ro'y berayotgan diniy gullab-yashnash sharoitida rus falsafasi kelajakni loyihalash masalasida o'z so'zini ehtimol ayta oladi va albatta aytmog'i lozim emasmi?

XULOSA (Conclusion)

Yana bir naqlu qo'l keltiramiz:

- Falsafa shuning uchun ham kerakki, toki u barchaga ma'qul keladigan holatni loyihalashtira olsin. Agar u bu ishni qilmasa, uni boshqa hech kim qilmaydi. Unda mening bashoratim juda ham achinarli bo'lib qoladi: hech narsani uddasidan chiqib bo'lmaydi.

- Agar u bunga baribir urinib ko'rsachi? Agar shunday bo'lgan taqdirda nimadan ilhom olish, nimaga tayanish mumkin

- Ha. Negaki, bu bizga tanlash imkonini beradi. Rus faylasuflari bizga bog'liq narsalarni aytadilar, ya'ni biz odam bo'lamizmi yoki yo'qmi?

TERMIZ QOZONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**NORMURODOV Farrux***Termiz davlat universiteti Arxeologiya yo'nalishi**magistranti*normurodovfarrux40@gmail.com<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-24-26>**ANNOTATSIYA**

O'rta asrlarda Termiz xududidan topilgan qozonlar o'zining sifati bilan ajralib turadi. Har bir mahsulot sifatli ishlangan. Bu ushbu mahsulot boshqa shahar va davlatlarga eksport qilinganligidan dalolat beradi. Ushbu maqolada Termiz hududidan topilgan qozonlar turlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *Termiz, qozon, angob, qumg'on, tova.*

ABSTRACT:

Pots found in the Termiz region in the Middle Ages are distinguished by their quality. Each product is made with quality. This indicates that this product was exported to other cities and countries. This article provides information about the types of pots found in the Termiz area..

Key words: *Termiz, pot, angob, sand, pan.*

KIRISH (Introduction)

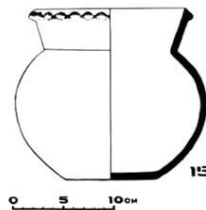
Termiz qozonlari asosan, rabodning shimoliy qismida joylashgan karvonsaroy, maishiy va turar-joy majmuasi hamda ikkita sopol pechda qazish ishlari natijasida topilgan. Material juda boy va xilma-xildir. Bu yerda turli xil qozonlar, qumg'onlar, tovalar (sopol qozonlardan tashqari tosh va bronza qozonlar) ko'p topilgan. Keramika qozonlari eng xilma-xil va ko'pdir. Ulardan 136 tasi bor. Afsuski, ularning ko'pchiligi parchalar bilan ifodalangan, ammo o'ndan ortiq buzilmagan va arxeologik jihatdan buzilmagan idishlar mavjud bo'lib, ularning shakllarini tiklash va ularni tasniflash imkonini beradi. Alohida namunalar kimyoviy va texnologik tahlildan o'tkazildi. Bunday kompozitsiya massaga issiqlikka chidamlilik va plastiklikni berdi, buning natijasida Termiz kulollari ancha murakkab qozonlarni ishlab chiqarishga muvaffaq bo'ldi. Aksariyat holatlar idishlar nafislik va yuqori sifat bilan ajralib turadi. Termiz kulollari qozon ishlab chiqarishda shakllarni ma'lum bir standartlashtirishga erishdilar. Biz ko'rib chiqayotgan qozonlarning ko'pchiligi bir xil. Bularning barchasi kulollarning yuqori professionalligidan dalolat beradi.

Mahsulotning tabiatidan qat'i nazar, u shohona idishlar yoki kundalik oshxona anjomlari bo'ladimi, hunarmandlar uni ishlab chiqarishga katta e'tibor berishdi. Mas'uliyat bir xil edi. Tabiiyki, bunda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sotuvchanligi va raqobat muhim rol o'ynadi. Bu yerda taqdim etilgan deyarli barcha qozonlar ochiq, qora, qizil yoki kulrang angoba bilan qoplangan. Ularning katta qismi angoba ustidagi bo'yalgan bezak bilan bezatilgan. Ularning deyarli barchasi ishlatilgan¹¹.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

Keramika qozonlari to'rt turga bo'linadi. Birinchi tur eng keng tarqalgan, umumiy sonning 70% unga tegishli. Ushbu turdagi qozonlarda ko'ndalang kesimdagi pastki uchburchakli jant va sferoid tanasi mavjud. Qoida tariqasida, tana devorining o'rtasida tanaffus mavjud. Ba'zilar uchun u ko'proq ifodali, boshqalar uchun esa kamroq. Taqa shaklidagi dastasi likopchaning yuqori qismiga, bo'yniga yaqinroq yoki halqa ostiga biriktirilgan. Joy uning tanaga biriktirilishi ehtiyotkorlik bilan tekislangan. Ko'pgina tutqichlarda barmoq izlari bor. Tutqichning o'rtasida oson ushlab uchun teshik mavjud. Odatda har bir qozon Uchinchi turdagi qozon shaklidagi qozonlar. Ular kam uchraydi. Ular oz miqdorda kvarts qumi bilan lyosdan qilingan. Qozon shaklidagi qozonlarning tubi tekis, tanasi sharsimon, bo'yni chetiga qarab biroz kengayadi. Ko'ndalang kesimdagi ikkinchisi uchburchak shaklga ega (1.1.-rasm).

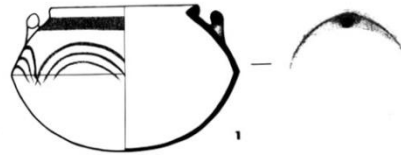

(1.1.-rasm)

Bunday qozonlardan birining cheti barmoq izlari bilan bezatilgan. Bunday turdagi qozonlar odatda qiziljigarrang angoba bilan qoplangan. ikkita shunday nosimmetrik o'rnatilgan tutqichga ega, ularning shakli o'zgaradi. Qozonlarning devor qalinligi 4 dan 8 mm gacha. Yuqori Quyida to'rtta qozonning qisqacha tavsifi keltirilgan, ulardan uchasi arxeologik jihatdan buzilmagan. Birinchi qozon uchburchakning o'tkir tomoni yuqoriga va yon tomonga qaragan holda, pastki uchburchakli halqaga ega, tanasi sharsimon shaklda (1.2.-rasm) markaziy qismida egilgan; bo'yni yaqinida markazda teshikli ikkita simmetrik joylashgan taqa shaklidagi tutqichlar mavjud¹².

¹¹ Аннаев Т. Д. 1988: Раннесредневековые поселения Северного Тохаристана. Ташкент. – С.81.

¹² Соловьёв В. С. 1996: Раннесредневековая керамика Северного Тохаристана. Елец. – С. 128.

(1.2.-rasm)

Qozonning bo'yni keng tasma ko'rinishidagi dumaloq rasm bilan bezatilgan, uning ostida butun aylana bo'ylab naqshli - uchlari pastga qaragan holda, uchta parallel yoysimon chiziqlar (taxminan oltita shunday chiziqlar bor). doira). Rasm qizil bo'yoq bilan amalga oshiriladi. Qozonning balandligi 18 sm, chetining diametri 18 sm, maksimal eni 27,5 sm. Ikkinchi qozonning shakli birinchisiga o'xshash. Uning donuti biroz uchli. Ushbu qozonning bo'yni keng dumaloq chiziq bilan bezatilgan bo'lib, undan turli yo'nalishlarga yo'naltirilgan uchta parallel to'g'ri chiziqlar tushadi, ular go'yo uchwurchaklar hosil qiladi, ular orasida parallel yoylar tasvirlangan¹³.

XULOSA (Conclusion)

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Termiz qozonlari o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, o'z davrida aholining maishiy turmushida katta ahamiyatga ega bo'lgan uy-ro'zg'or anjomlari qatoriga kirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Аннаев Т. Д. 1988: Раннесредневековые поселения Северного Тохаристана. Ташкент.
2. Соловьёв В. С. 1996: Раннесредневековая керамика Северного Тохаристана. Елец.
3. Ш Р. Пидаев Кухонная посуда Термеза XII - начала XIII вв. O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi 28-nashri. 149-161 betlar.

¹³ Ш Р. Пидаев Кухонная посуда Термеза XII - начала XIII вв. O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi 28-nashri. 149-161 betlar.

AN ANALYSIS OF THE CONCEPT OF EXISTENCE IN MARTIN HEIDEGGER'S PHILOSOPHY

BURKHONOV Sherzodbek Mukhammadbobir ugli

Doctoral student of the National University of Uzbekistan

E-mail: burkhanovsh95@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-27-32>

ABSTRACT

The following article is devoted to the concept of existence from the perspective of Martin Heidegger's philosophy. Existence is the central category of existential philosophy.

Key words: *existence, existentialism, philosophy, philosophical, being, fundamental, human.*

АННОТАЦИЯ

Следующая статья посвящена концепции существования с точки зрения философии Мартина Хайдеггера. Существование является центральной категорией экзистенциальной философии.

Ключевые слова: *бытие, экзистенциализм, философия, философское, бытие, фундаментальное, человеческое.*

INTRODUCTION

Existentialism (from the Latin word *existentia* - existence) can be considered one of the largest trends in the philosophy of the 20th century. We can recall the situation that formed in Europe by the beginning of the 20th century and immediately note that the factors that shaped philosophy are scientific and technological achievements. At that time, philosophy was perceived as a discipline devoid of its own tasks and goals. This direction comes from the word *existentia* - existence. It is completely opposed to the concept of *essentia*, essence. The main thesis of existentialism is that existence precedes essence. It was believed that all previous philosophy put the essence in the first place. That is, existence is one of the concepts that denotes a certain concrete being and its existence; existential means pertaining to existence.

This term was introduced into philosophy during the Middle Ages. It denoted a specific way of being of a thing, derived from another being. In simple words, existence is what can be called the sensations of a person when he realizes his living presence in this world and in his relationship with it. Existence is a direct given. Its main feature is considered to be that it cannot be derived from any objective reasons (biological, physiological, spiritual, etc.), and cannot be reduced to them.

Existence cannot be rationally cognized either by science or philosophy, it cannot be presented in any form as an object of cognition: neither in theoretical (ideas) nor in practical (objects or physical objects). A person can comprehend existence as a way of his existence only in moments when he is greatly shocked and amazed, in a borderline situation (before death). Existentialism can be divided into 2 groups: secular (M. Heidegger, J. P. Sartre, A. Camus) and religious (K. Jaspers). For M. Heidegger, this is “being-ahead-of-itself”, “the being of that being that is open to the frankness of being”. According to him, man is the essence of existence.

LITERATURE REVIEW.

The great German philosopher Martin Heidegger (1880-1976) is one of the founders of German existentialism (from late Latin *existentia* - existence), i.e. "philosophy of existence". Existentialism is one of the most fashionable philosophical trends in the middle of the 20th century, which was "the most direct expression of modernity, its lostness, its hopelessness. Existential philosophy expresses a general sense of time: a sense of decline, meaninglessness and hopelessness of everything that happens. Existential philosophy - it is a philosophy of radical finitude.

According to existentialism, the task of philosophy is not so much to deal with the sciences in their classical rationalistic expression, but rather with questions of purely individual human existence. A person, against his will, is thrown into this world, into his own destiny and lives in a world alien to himself. His existence is surrounded on all sides by some mysterious signs, symbols. What does a person live for? What is the meaning of his life? What is the place of man in the world? What is their choice of their life path? These are really very important questions that cannot but excite people. Existentialists proceed from a single human existence, which is characterized by a complex of negative emotions - concern, fear, consciousness of the approaching end of one's existence. In considering all these and other problems, representatives of existentialism expressed many deep and subtle observations and considerations.

The most prominent representatives of existentialism are M. Heidegger, K. Jaspers in Germany; G. O. Marcel, J.-P. Sartre, A. Camus in France; N. Abbagnano in Italy; W. Barrett in the USA. This philosophy largely borrowed its method from E. Husserl's phenomenology.

RESEARCH METHODOLOGY AND MATERIALS.

The research is held on the basis of descriptive, distributional and comparative methods of investigation. Martin Heidegger's approach to the concept of existence is analyzed on the basis of his work “Being and Time”.

RESULTS AND DISCUSSION.

In the treatise "Being and Time" (1927), M. Heidegger put at the forefront the question of the meaning of being, which, in his opinion, turned out to be "forgotten" by traditional philosophy. Heidegger sought to reveal this meaning by analyzing the problem of human existence in the world. Actually, it is only man who has the ability to comprehend being, it is he who "discovers being", it is this kind of being — existence — that is the foundation on which ontology should be built: when trying to comprehend the world, one cannot forget about the one who comprehends — man. Heidegger shifted the emphasis to being: for the questioning person, being is revealed and illuminated through everything that people know and do. According to Heidegger, a person acutely experiences the temporality of being, but the orientation towards the future gives the person a true existence, and "eternal limitation to the present" leads to the fact that the world of things in their everyday life obscures its finiteness from the person. Such ideas as "care", "fear", "guilt", etc., express the spiritual experience of a person who feels his uniqueness, and at the same time, one-time, mortality. He focuses on the individual beginning in a person's being - on personal choice, responsibility, the search for one's own Self, while putting existence in connection with the world as a whole.

In an effort to create a fundamental ontology, Martin Heidegger raises the question of the meaning of being. He believes that the question of being, which is the main philosophical question, has been undeservedly forgotten in the history of Western thought, starting with Plato and Aristotle. Genesis was interpreted incorrectly, because it did not have a specific "human" dimension. The German thinker seeks to give the theme of being a new understanding.

Being has been and remains the main matter of philosophy, since the formulation and solution of the question about it are important for a human being. On the basis of Greek approaches to the understanding of being, the philosopher argues, a dogma has developed that declares the question of the meaning of being superfluous. According to the traditional approach, being is the most general concept, and therefore does not lend itself to any attempt to define.

Heidegger's existential anthropology focuses on the analysis of directly sensory life and the real situation in which individuals find themselves. In his opinion, the rational power of abstractions leads to ignoring the value of the existence of an individual, while an individual is his concrete being-in-the-world. The specificity of a person should be determined not through the mind or consciousness, not through the specifics of activity, but through the special position of the human being in being - his presence. "This being, which we ourselves are always the essence of and which,

among other things, has the possibility of being inquiring,” writes the German thinker, “we terminologically grasp as presence” [1, p. 364]. The fundamental condition for the analysis of human existence is being in a situation: not in this or that particular situation, but in a situation in the world as a whole. This is why existence precedes essence, Heidegger emphasizes.

Moreover, man, as the only being who has an understanding of being, is a kind of medium for discovering this very being: “Existing being looks through, penetrates the gaze of “itself” only insofar as it, equal to itself in its being in the world, in co-existence with others, penetrated their gaze as constitutive moments of its existence” [2, p. 7].

The way of existence inherent in man, the fundamental structure of which is “being-in-the-world”, is called existence by the German thinker. This is “... a kind of being, namely the being of that being that stands open to the openness of being, where this being stands, being able to stand in it” [3, p. 54]. Existence means being Dasein; the being to which this being (Dasein itself) is “entrusted”, about which it “is in question”, about which it always “is concerned”. Existentialia, or Existence, is the existential appearance of the finiteness of human existence, the existential arrangement of the finite as finite [5, p. 406-407, 411].

According to Heidegger, existence is ourselves. Why? Because we, as beings, do not have anything (i.e., an available thingness), but there is someone (i.e., people always exist). However, “in the closest way who is present is not only an ontological problem, but it turns out to be hidden and ontically” [1, p. 116]. Existence is a non-cash, essentially non-substantial being of a person as his possibility (a person is what he can become), an expression of the uniqueness, uniqueness of an individual and his destiny, a potential, possible existence (and not just a cash existence). “Therefore, man is a way of existence” [5, p. 19].

Existence as a phenomenon of being is experienced, emphasizes the philosopher. But because it is experienced, it is understood. Moreover, it is understood precisely in experience. If we want to distance ourselves from the experience, if we try to look at it as an object, we will fail. Consequently, existence cannot only be known, it must be “passed through oneself” and understood in this form. In the unity of understanding and experience, existentialia are revealed - the key indicators of human existence.

The German thinker approaches the problem of defining human being, or Dasein, in an unconventional way: not through the “composition”, but through the “mode” of existence. The existentialia of human existence, falling into the field of view of the individual, constitute the "ontology of human existence", which,

according to Heidegger's plan, should become a "fundamental ontology", predetermining the "universal ontology". "Therefore, the fundamental ontology ... must be sought in the existential analytics of presence" [1, p. 13].

Existentials are existential a priori characteristics of human existence, i.e. analysts of presence, they must be clearly separated from the existential a priori definitions of beings as such - categories. Existentials and categories are two fundamental possibilities of being traits. The being that appears in them always requires a different way of primary questioning: being as who (existence) and being as what (being in the broad sense) [1, p. 44-45]. "For Heidegger... existentials are the characteristics of the internal structure of precisely existence, i.e. being, not Dasein. Dasein must be understood in terms of its existence" [4, p. 410-411].

Existentials have a complex structure: "theoretical" and "practical", thoughts and feelings, value orientations and actions of people are fused together in them. According to Heidegger, these are "existential traits of presence", "modes of traits of being", "basic structures of presence", "phenomenal givenness", "modes in which presence exists", "existential definition of presence", "modes of being of presence", "existential modes", "existential fundamental phenomena", etc.

The existentials of human existence constitute the "way of being", the "existential basic structure" of the world and man. But, being thought-feelings, in philosophical reflection, existentials appear as concepts; this is why in the existential analytics of presence, Heidegger explains, "a concrete development of these existentials is required" [1, p. 145, 148]. Dasein can realize its potential by "choosing itself" or, conversely, not realize its potential by "losing itself". Hence the two modes of existence of Dasein - the existence of "own" and "improper" ("authentic" and "non-genuine"). The relationship between Dasein's "proper" and "non-proper" modes of existence is the main problem of Heidegger's phenomenological analytics. He seeks his own mode for each of the various ways of being Dasein: first, being in the world (preoccupation, abandonment); secondly, being with other people, co-being (who-people, caring); thirdly, being with oneself (actually who), being-towards-death.

CONCLUSION

Existence "lights up" when we relate a person to being and to other people through communication. Existence cannot be revealed in the object-thing world, subject to necessity, because the main thing in existence is freedom, that is, this is the very essence of existence, adding independence and not being subject to objectivization. Summing up, existence is an image of being in a person, we can enlighten it, because it is impossible to know it. We are able to identify its

possibilities, for example, the opportunity to realize oneself, to become a person. As an existence, I exist, knowing that I have been given to myself by existence.

REFERENCES

1. Heidegger M. Being and time. - M.: Ad Marginem, 1997. - p. 451
2. Heidegger M. Being and time // Heidegger M. Works and reflections of different years. - M.: Republic, 1993. - pp. 3-45
3. Heidegger M. What is metaphysics? - M.: Academic Project, 2007. - p. 303
4. Chernyakov A.G. Ontology of time. Being and time in the philosophy of Aristotle, Husserl and Heidegger. - St. Petersburg: Higher Religious and Philosophical School, 2001. - p. 460
5. Heidegger M. On the essence of truth // Heidegger M. Conversation on a country road: Sankt-Petersburg. - M.: Higher school, 1991. - pp. 8-27

ERKINLIK TUSHUNCHASINI TRANSFORMATSION XUSUSIYATINI IKKI DAVR O'RTASIDAGI DIFFERENSIATSIYASINI SOTSIOLOGIK SO'ROVNOMA ORQALI TAHLILI

RAXIMDJANOVA Dilnavoz Sunnat qizi

Tashkent International University of Education o'qituvchisi, PhD,

Toshkent, O'zbekiston

ruzmatova.dilnavoz@gmail.com

+998 90 805 71 80

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-33-46>

ANNOTATSIYA

Maqolada antik davr faylasuflarining turli talqinga ega erkinlik to'g'risidagi fikrlari bilan hozirgi zamon qarashlari taqqoslash uchun sotsiologik tadqiqot natijalari berilgan. Jumladan, solishtirish jarayonida ularning fikrlarini aloqadorligidan tashqari va bir-birlaridan farq qiluvchi, ya'ni differentsiatsion taraflari ko'rib chiqilgan. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erkinlik tushunchasini bir yoqlamali tariflashning iloji mavjud emas, uning ilk talqinlari ildizi antik davrga borib taqalib, ularni barcha nuqtayi nazarlarning asosi sifatida qabul qilish mumkin. Ushbu maqolada ko'rsatilgan tadqiqot ishida esa sotsiologik so'rovnoma orqali bu tezislarni asoslashga harakat qilingan. Tadqiqot natijalari umumlashtirilib, erkinlik hozirgi kunda ham dolzarb muammoligi asoslangan.

Kalit so'zlar: *erkinlik, qonun, axloqiy erkinlik, cheksiz erkinlik, mutlaq erkinlik, ixtiyoriylik, o'zboshimchalik, javobgarlik, differentsiatsiya, komparativistik tahlil, sotsiologik so'rovnoma.*

ABSTRACT

The article presents the results of sociological research to compare the opinions of ancient philosophers about freedom with different interpretations and modern views. In particular, in the process of comparison, their opinions were considered in addition to their relevance and different from each other, i.e. differentiation sides. Many studies show that it is not possible to define the concept of freedom in one way, its first interpretations go back to ancient times, and they can be taken as the basis of all points of view. In the research presented in this article, an attempt was made to justify these theses through a sociological survey. The results of the research are summarized and the issue of freedom is still relevant today.

Key words: *freedom, law, moral freedom, unlimited freedom, absolute freedom, discretion, arbitrariness, responsibility, differentiation, comparative analysis, sociological survey.*

KIRISH (Introduction)

Erkinlik muammosi jahon miqyosidagi dolzarbligi jihatidan axborotlashgan jamiyatning turli sohalarida shakllanayotgan erkinlikni asoslash zaruriyatini tug'diradi. Xususan, huquq, axloq, ijtimoiy, siyosiy sohalarida ham u o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bu masala yechimini topishga bo'lgan intilish rivojlangan mamlakatlar sanalgan AQSH, Germaniya, Fransiya, Ispaniya, Shvetsariya, Gollandiya, shuningdek, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya kabi sharq mamlakatlarida ham hech qachon to'xtamagan. Erkinlik muammosining falsafiy aspektlari barcha davr mutafakkirlari, yangi zamon faylasuflari, ekzistentsialistlar, irratsionalistlar tomonidan o'rganilgan. Hozirgi zamon izlanuvchilari esa Platonning dialoglari, «Davlat», «Qonunlar», Aristotelning «Etika», Plotinning «Enneadalar» asarlarini tadqiq etmoqdalar. Tadqiqot ishlari natijalari o'rganganilganda zamonaviy tadqiqotchilar antik davr falsafiy tizimining barcha bosqichlaridagi erkinlik bilan bog'liq savollarga bir-biriga o'xshamagan, ba'zan ziddiyatli, xullas, turli javoblar berganlarini ko'rish mumkin. O'sha davrdagi fikrlarda qarama-qarshilik mavjudligi va har bir tadqiqotchi o'z idealidan kelib chiqib, izoh berishi ham sabab bo'lgan.

Quyidagi tadqiqot ishida esa erkinlik borasidagi fikrni antik davr tajribasi orqali to'g'ri shakllantirish, erkinlik tomonidan kelib chiqadigan muammolarni bartaraf etish uchun meyorini belgilash, erkinlikni transformatsion xususiyatini ochib berish, hozirgi fikrlarni ayrimlari antik falsafadagi fikrlar bilan o'xshashligini ko'rsatish kabilarni uchratish mumkin. Shunday ekan, antik davrdagi erkinlik haqidagi qarashlarni bizning davr jamiyatini erkinlikka bo'lgan munosabati bilan taqqoslash yordamida uning differentsiyasini tadqiq etish dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar sharhi

Antik davr falsafasi bilan shug'ullangan va shug'ullanayotgan falsafa tarixchilari juda ko'p. Zamonaviy tadqiqot ishlarining aksariyati antik falsafaning turli jabhalari va uni o'rganish masalalariga bag'ishlangan. Shuningdek, antik davr yunon klassik faylasuflari ta'limotlarida muhim joy olgan erkinlik tushunchasini o'rgangan tadqiqotchilar safiga V.S.Solovyev [3], A.N.Xarlamov [5], I.Berlin [1], G.Uotson [12] kabilar kiradi.

Lekin boshqalardan farqli ravishda ushbu tadqiqot doirasida esa antik davr falsafasidagi qarashlarni sotsiologik so'rovnoma asosida hozirgi jamiyatdagi shaxslarning individual fikrlari bilan solishtirilib, o'xshashliklari va qarama-qarshiliklari aniqlandi. Shu o'rinda antik faylasuflarning nuqtayi nazarlari insonlarni erkinlik to'g'risidagi yanglish fikrlarini to'g'irlashda foydalanish tavsiya etildi.

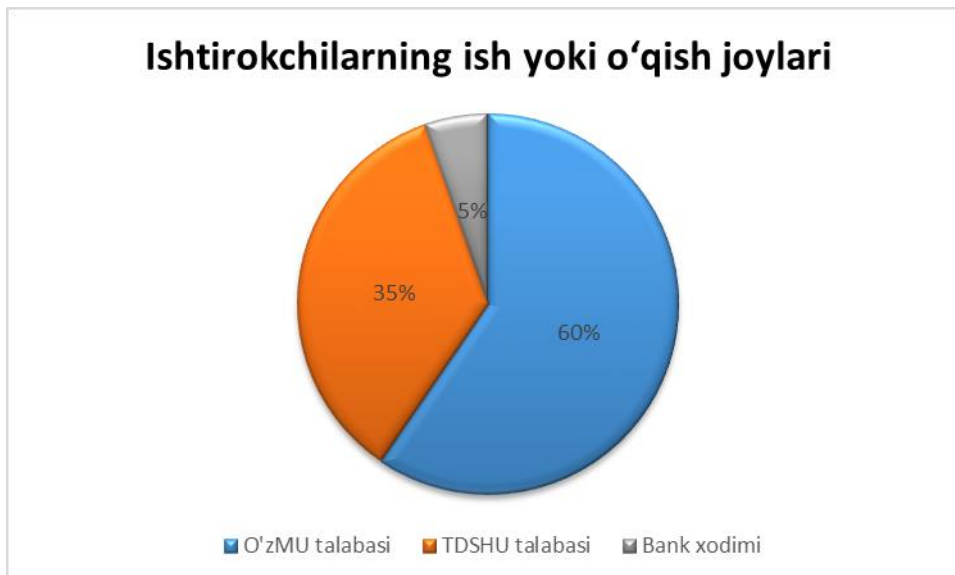
TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil kabi ilmiy-falsafiy tamoyillar va sotsiologik so‘rovnoma kabi usullardan foydalanildi.

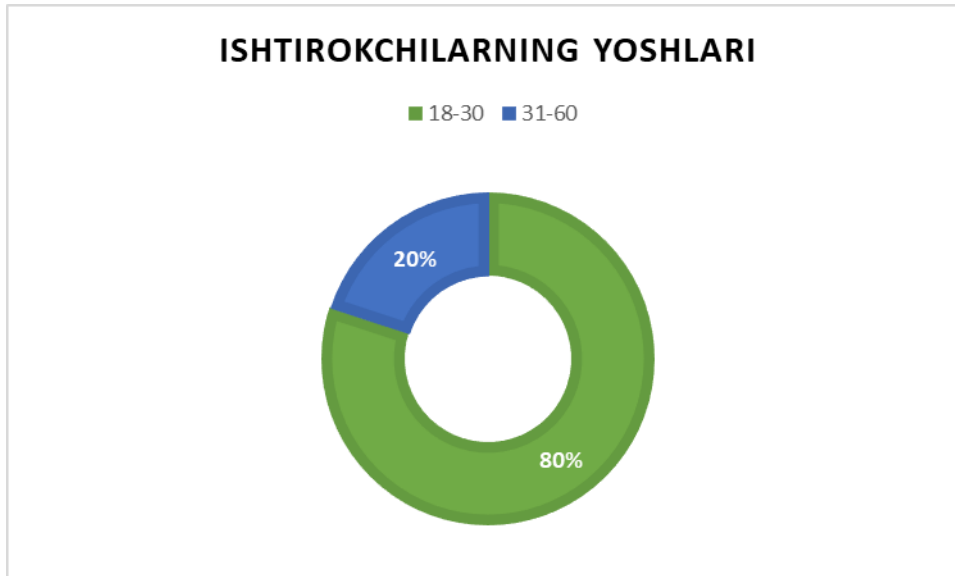
Sotsiologik so‘rovnomada 168 ta yoshlar ishtirok etdi. Shulardan 84 ayol va 84 nafari erkakni tashkil etadi.

Tor guruhda o‘tkazilgan bu jarayonda, asosan, Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti va O‘zbekiston Milliy universiteti talabalari hamda oz miqdordagi bank xodimlari qatnashdilar.

Qatnashchilarni ko‘p qismi yoshlarni tashkil etib, 155 nafar 18 dan 30 yosh oralig‘idagi respondentlar hamda 3 nafari 31 dan 60 yosh oralig‘idagi shaxslarni o‘z ichiga olgan.

Izlanish davomida quyidagi tadqiqot masalalari belgilab olindi:

T.M.1. Erkinlik tushunchasini to'g'ri talqin qilishda antik davr faylasuflarining fikrlarini ta'siri;

T.M.2. Hozirgi jamiyatdagi mavjud erkinlik antik davrdagi erkinlik bilan o'xshash tomonliri;

T.M.3. Erkinlik tushunchasi bir yoqlamali emas transformatsion xususiyatga egaligi.

Ushbu masalarni ochib berishda sotsiologik tadqiqotdan foydalanilganligi yuqorida ta'kidlandi. Uning natijalari esa keyingi xatboshilarida ko'rib chiqilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

«Erkinlik» fenomenini tarixiy jihatdan o'zgaruvchanligining misolini uning ilk ko'rinishidan to hozirgi kundagi aksi va ahamiyatini solishtirgan holda ko'rish mumkin. Masalan, ibtidoiy odam erkinlikni o'z qavmida yashash orqali anglagan, qavmdan alohida mustaqil umr kechirish o'limga olib boruvchi omil bo'lgan. Oradan asrlar o'tib, erkinlik inson dunyoqarashida o'zgacha ko'rinishda tushlangan. Hozirgi industrial va postindustrial, informatsion jamiyatda yashayotgan inson uchun erkinlik boshqa shaklda, qarama-qarshi ma'noda namoyon bo'ladi. O'zining shaxsiyati, faoliyati mustaqilligi, fikr, din, so'z erkinligi, xususiy mulkka egaligi ko'rinishiga kirib borgan. Qisqa qilib aytganda, erkinlik huquqiy, iqtisodiy shaklda o'zini ko'rsatadi. O'tgan asrda yashab ijod qilgan faylasuf V.V.Sokolovning quyidagi gapini shu o'rinda eslab o'tish joiz: «Ijtimoiy voqelik shaxsiy ong va xulqni determinlashtiradi, erkinlik masalasi esa ularning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon qiladi» [4].

Tarixiy-falsafiy jarayon asnosida erkinlik fenomeni transformatsiyasini tahlil qilish orqali hozirgi zamon talablari bo'yicha erkinlikni tushunish aynan antik

davrdagi ushbu tushunchaning o'xshash taraflari ko'pligi hamda bu jamiyat hayotida alohida o'rin egallashini, har bir shaxsning individualligini tasdiqlashini kuzatish qiyinchilik tug'dirmaydi.

Bizning davrimizda ham u jamiyatimizda alohida o'ringa ega. Uning aksi va himoyasini har bir davlatning huquqiy hujjatlarida ko'plab uchratamiz. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida «erkinlik» so'zining o'zi 18 marotaba ishlatilgan. Ushbu atama davlat fuqarosi, jamiyatdagi har bir shaxs bilan uzviy bog'lanadi. Ularning himoyasi normativ hujjatlarda belgilab qo'yilgan.

«O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi.

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitusiya va qonunlar bilan himoya qilinadi» (13-modda) [13].

Konstitusiyada keltirilgan erkinlik haqidagi qismlar antik davr mutafakkirlarining qarashlari bilan mos kelishini isbotlash qiyin emas.

Ilmiy adabiyotlarda aks etuvchi «erkinlik» tushunchasi ko'p asrlik tarixga ega. Erkinlik kategoriyasi jamiyat rivojlanib borishi jarayonida yangi mohiyat bilan to'ldirib borilgan. Dunyoviy tarixiy pedagogik jarayon mazmunida erkinlik ham umumfalsafiy, ham tor pedagogik ma'no kasb etadi.

Falsafa tarixchilarining tadqiqotlaridan xulosa qilsak, unda ilk bor, dastlabki shakldagi yunon dunyoqarashida bunyod bo'lgan «erkinlik» tushunchasi asl falsafiy mohiyat orqali ochib berilmaganligi ko'zga yaqqol tashlanadi. Yunon falsafasi tashkil topgan ilk davrlarda borliq, tabiat, taqdir, zaruriyat kabi masalalar mutafakkirlari fikrini chuqur egallagan [11]. Bunga misol qilib, Gessiod yoki Anaksimandr falsafiy qarashlarida «taqdir» tushunchasi inson hayotidagi ilohiy kuchlarning hukmronligi tasnifi bilan ifodalangan. Bunday fikrlarni biz inson faoliyati yoki qilmishlarining ehtimoliy erkinligi yoxud erkin bo'lmasligi ta'riflari bilan ko'rib chiqish imkoniga ega bo'lamiz.

Agar yunon klassik falsafasi vakili Sokrat fikrlarini undan oldin yashab o'tgan faylasuflar qarashlari bilan taqqoslasak, uning spetsifik hech kimga o'xshamagan yondashuvini ko'rish mumkin. U ilk bora axloqiy tanlovni erkinlik sifatida qo'llaydi. Ya'ni, avvalgidek inson faqat polis fuqarosi bo'lgani uchun yoki hech qanday tazyiqlarsiz faoliyat olib borish orqali erkin hisoblanmay, axloq normalari chegarasidan chetga chiqmagan holda, faoliyat olib borishi orqali erkinligini aytib o'tgan. Erkinlik o'z hirslarini qondirish faoliyati emas, balki ana shu hirsdan voz kechgan holda ezgulikka intilishdir [10].

Yana bir komparativistik tahlilni Sokrat va Platon qarashlarini solishtirganda ko‘rish mumkin. Platon o‘zining falsafiy qarashlarining boshida Sokratning fikrlariga qo‘shilgan holda, inson qalbi o‘z taqdirini erkin ravishda tanlaydi, unga hech qanday to‘siqlar qo‘yilmaydi, hech qanday aralashuvlar uning erkin tanlovini o‘zgartira olmaydi. Qalb tanlovdan so‘ng barcha xotiralarni unutib, o‘sha tanlagan qismati bilan yashaydi. Sokratning erkinlikka erishish to‘g‘risidagi fikrlarida Platon faylasuflargina unga yetishgan holda soyalar olamidan chiqishlari mumkinligi haqida fikr yuritadi. Biroq faoliyatining so‘nggi davrlarida Platon erkinlikka inson uchun zararli va kerak bo‘lmagan narsa sifatida qaray boshlaydi. Shu o‘rinda, V.S.Solovyev «Platon o‘z ijodida Sokratning erkin fikrni ulug‘lovchi kuylaridan past, quyi darajaga, inson ustidan total nazoratni oqlovchi «Qonunlar» darajasiga tushib ketgan» [3], - deb hisoblagan. Platon o‘zining «Davlat»ida erkinlik inson qo‘lida vayronkorlikka olib borishi to‘g‘risidagi salbiy fikrlarni ilgari suradi. Erkinlik faqat davlatga xos, barcha davlat uchun xizmat qilishi darkor [10].

Aristotel va Platon qarashlari tahlil qilinganda, ularning farqlarini anglash qiyin emas. Aristotel Platonning fikrlarini yoshlik davrida yoqlaydi, ulardan ilhomlanadi, hayratlanadi. Ammo vaqt o‘tib, ustozining kamchiliklarini anglab, o‘z fikrini o‘zgartirib boradi. U erkinlikni salbiy tusda ko‘rmaydi, yana uni mavhumlik bilan ham bog‘lamaydi. Erkinlik har bir insonda erkin faoliyat yuritish, o‘zboshimchalik bilan ifodalanadi. Aristotel falsafasida uchraydigan o‘zboshimchalik to‘g‘risidagi masala inson tabiatidagi tanlov, iroda, intilish va maqsadlarning o‘zaro uzviy aloqadorligini o‘zida mujassamlashtiradi [5]. Inson ko‘pincha aql bilan emas, balki hissiyot, ehtiroslar bilan ish tutadi. Shunda uning erkin tanlovi yuzaga chiqadi. Mustaqil xatti-harakat qilar ekan, har bir faoliyatining keltirib chiqaruvchi oqibatlariga ham o‘zi mas’uldir. O‘zboshimchalik tagida qilmishlariga javobgarlik, mas’uliyat kabi faktorlarga ham bog‘lanib ketadi. Har bir inson muayyan qilmishni tanlash imkoniga ega va bu tanlovda u mustaqil. Tanlovining oqibatiga o‘zidan boshqa hech kim javobgar emas. Ko‘rinib turganidek, erkinlik Aristotel yondashuvida determinizm bilan uyg‘un holda keladi.

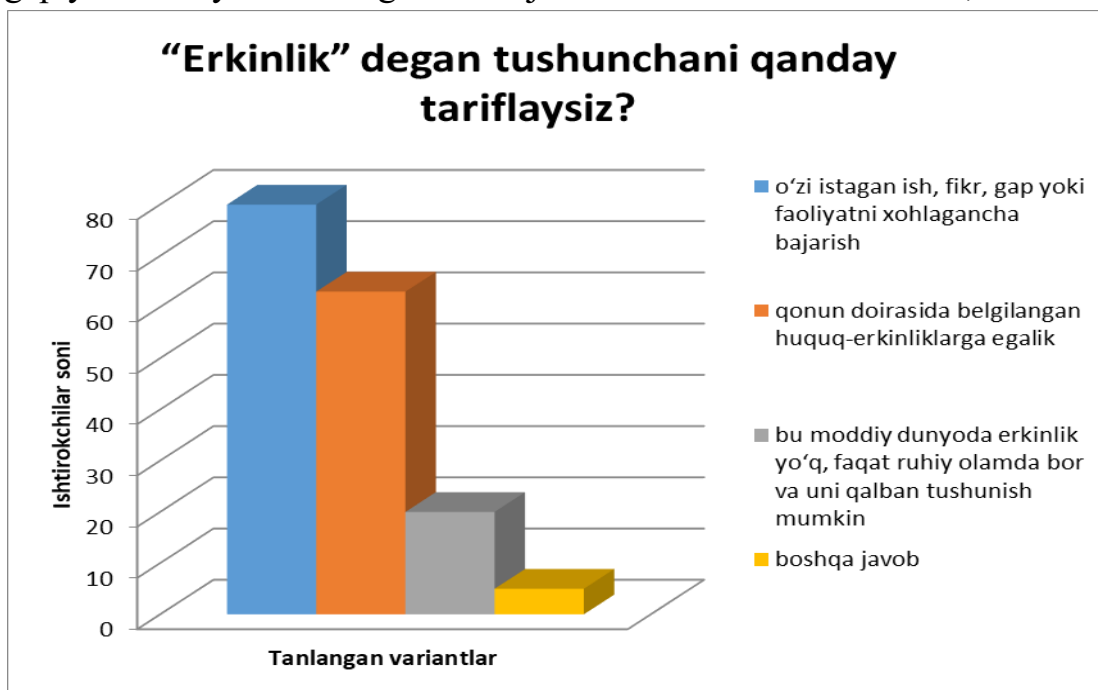
Neoplatonizm vakillari ijodida erkinlik o‘ziga xos ko‘rinish kasb etadi. Unda inson erkinligi haqida gap ketar ekan, u bir vaqtning o‘zida ham erkin, ham erkin emas. Neoplatonchilar qarashlarini Sokrat, Platon va Aristotel ishlari bilan solishtiradigan bo‘lsak, bir tomondan, barchasining sintezi, boshqa tomondan, ularga umuman o‘xshamagan yondashuv guvohi bo‘lamiz. Bunda qiyosiy tahlil o‘z ishining natijasini ko‘rsatadi. Ular fikricha, insonlarning o‘zi emas, balki ularning qalblariga erkin bo‘lishi mumkin, mutlaq tugal erkinlik Yagonalikda o‘z o‘rnini topadi. E’tibor beradigan bo‘lsak, ulargacha bo‘lgan faylasuflarda absolyut erkinlikka erishish

to‘g‘risida so‘z bormaydi. Plotin va uning izdoshlari absolyut erkinlik Yagonalikda o‘z aksini topishi, u insonga Yagonalikdan Aql, Qalb bosqichlari orqali o‘tishini ta‘kidlaydilar. Biroq inson tanasi erkin bo‘la olmaydi, chunki u tabiat va jamiyat qonunlariga bo‘ysunishga majbur. Aynan shu tomondan inson erkin emas. Lekin inson qalbiga quloq solib, moddiy dunyo lazzatlarini ortda qoldirsagina erkinlik hissini tuya oladi. Bu qarashlar ko‘rinishi Sokratning ruhiy erkinlik to‘g‘risidagi fikrlari bilan aynanlashadi [10].

Demak, erkinlik masalasini tarixiy-falsafiy jarayondagi antik davr chegarasida o‘rganib, o‘sha davrga tegishli mutafakkirlar fikrlarini komparativistik usuldan foydalangan holda, uning transformatsiyaga uchraganini aniqladik. Tadqiqot ishimizni ilmiy va amaliy jihatdan boyitish maqsadida sotsiologik uslublarni ham yordam uchun jalb qildik. Sotsiologik yondashuv asosidagi tadqiqot usullaridan aynan sotsiologik so‘rovnomadan foydalandik. Ularni tuzib chiqishda aynan antik davr faylasuflarining qarashlariga tayandik. Ushbu tadqiqot usullari yordamida biz jamiyatdagi, xususan, falsafa sohasi bilan yaqindan tanish bo‘lgan shaxslar ishtirokida erkinlik umumiy tushunilishi, shu o‘rinda antik davr qarashlari bilan hozirgi davrdagi aynan erkinlikka bo‘lgan munosabatning o‘xshash tomonlari borligi, ayrim jihatlarda uni aynan tarixiy tajribalardan o‘rganishga zaruriyat mavjudligi kabi natijalarga ega bo‘ldik.

Ushbu sotsiologik so‘rovnomadan quyidagi natijalar olindi:

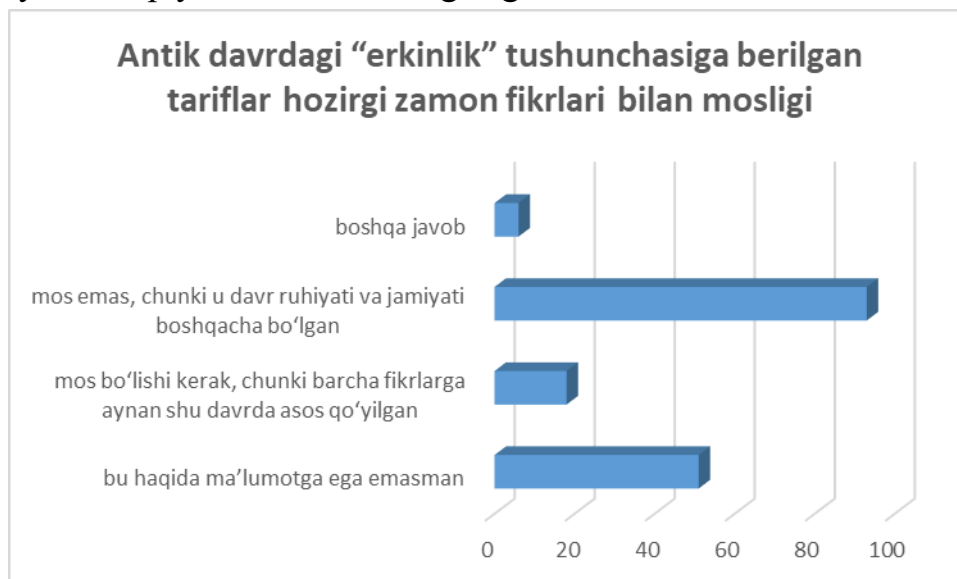
- erkinlikni qanday tushunishlari to‘g‘risidagi fikrlar, asosan, «o‘zi istagan ish, fikr, gap yoki faoliyatni xohlaganicha bajarish» ko‘rinishida aks etildi;

•erkinlik nima orqali ta'minlanishi to'g'risidagi savolga ko'pchilik «ruhiy va qonuniy-huquqiy qarashlarni birlashtirgan holda insonning o'zi» deya javob qaytarishdi;

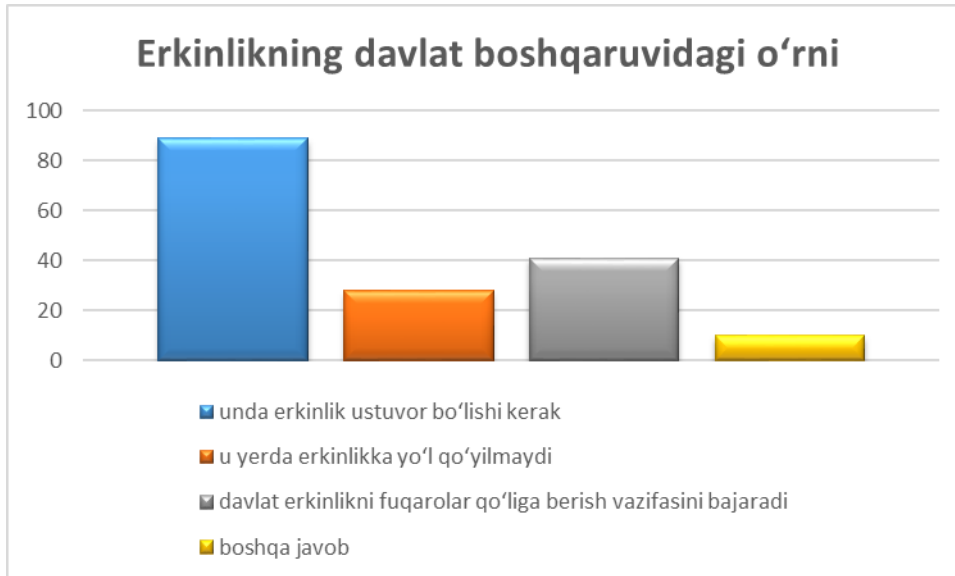

•so'rovnomaning uchinchi qismida antik davr erkinlik haqidagi qarashlarining hozirgi davrimiz bilan mosligi so'ralganida respondentlarning asosiy qismi mos emasligini va yana ko'p yoshlar ma'lumotga ega emasliklarini bildirdilar;

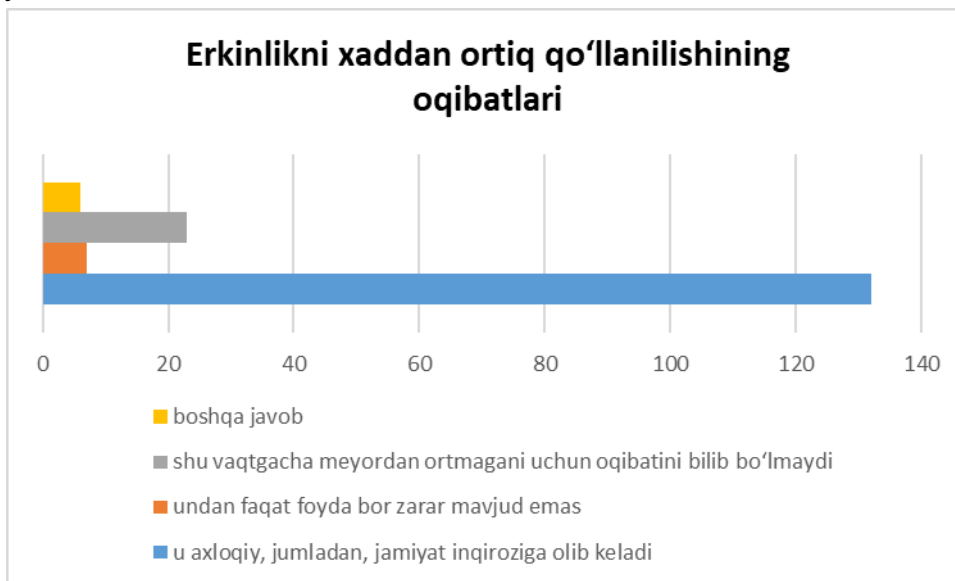

•erkinlikni davlat faoliyatidagi o'rnida u ustuvor bo'lishi darkorligi aniqlandi hamda bu o'zlari bilgan va bilmagan holatda Platonning mazkur masalada bildirgan fikrlariga qo'shilganliklarini anglatadi;

•erkinlikning salbiy oqibatlari uning haddan ortiq insonlar tomonidan qo'llanilishi borasidagi harakatlar jamiyat va axloqning inqiroziga sabab bo'lishini yuzdan ortiq yoshlar ta'kidlashdi;

•erkinlikni meyorlashtirish va unga chegara qo'yish u olib keladigan oqibatlarga javobgarlik orqali amalga oshishi mumkinligi aniqlandi;

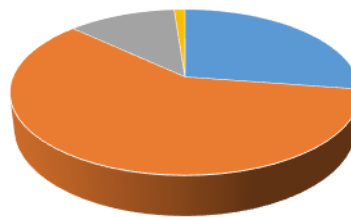
Erkin faoliyat nima orqali chegaralanishi mumkin?

- u olib keladigan oqibatlariga javobgarlik orqali
- bir inson erkinligi chegarasi boshqa bir inson chegarasida tugaydi
- erkinlikni chegaralash uning mohiyatiga zid keladi
- boshqa javob

• Sokratning erkinlikni etika bilan bog‘lagan qarashlariga mos keluvchi axloqiy qoidalarga anglab rioya qilish ko‘rinishidagi fikr so‘rovnoma ishtirokchilarining ko‘pchiligi orqali qabul qilindi;

Erkinlikning axloqiy ko‘rinishi nimada ayon bo‘ladi?

- barcha xirslar va dunyoviy ehtiyojlarni tiyishda
- axloqiy qoidalarni anglab rioya qilishda
- erkinlikni axloq bilan bog‘lab bo‘lmaydi
- boshqa javob

• erkinlik atamasini to‘g‘ri va to‘liq tushunishga hayotiy tajriba bilan bir qatorda konstitutsiya, qonunlar yordam berishini ta‘kidlaganlar ko‘pchilikni, falsafiy-nazariy qarashlarga tayanish kerakligini aytganlar ozchilikni tashkil etdi;

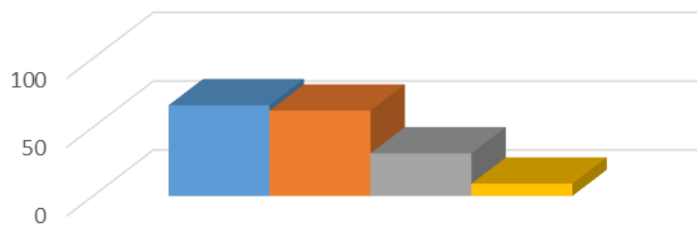
“Erkinlik” atamasini to‘liq va to‘g‘ri tushunish uchun nimaga tayanish zarur?

- faqat hayotiy tajribaga
- qonun, konstitutsiya, kodekslarga
- falsafiy-nazariy qarashlarga
- boshqa javob

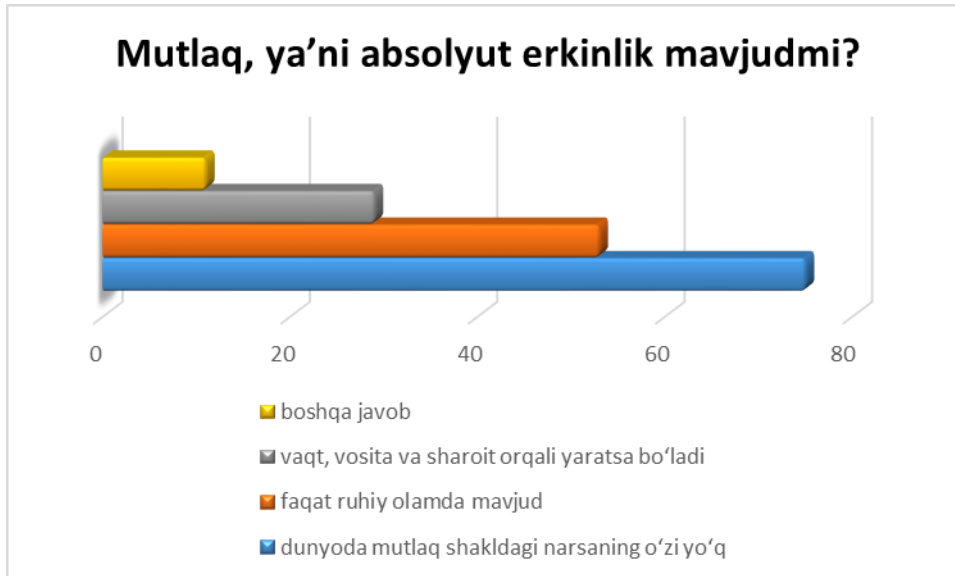
•erkinlikni ruhiyat bilan aloqasi ruhiy barkamollikka intilish va davlat, jamiyat qonunlarini anglab, ularni qalban tushunish sifatida belgilandi;

Erkinlikni ruhiyat bilan anglash qanday yuz beradi?

- uni ruhiy barkamollikka intilish yo‘li bilan ahamiyati his qilinib borilishi orqali
- jamiyat va davlat qonunlarini anglab, ruhan va qalban tushunish orqali
- fikr erkinligi tarzida
- boshqa javob

•absolyut erkinlik mavjudligi to‘g‘risidagi so‘rovga inkor javob bergan ishtirokchilar ko‘p bo‘ldi hamda unga qarama-qarshi fikr sifatida uning faqat ruhiy olamda borligini aytgan yoshlar soni ellikka yaqinni tashkil etdi.

Olingan natijalarni tahlil qiladigan bo'lsak, ularni antik davr g'oyalari bilan solishtirsak, o'xshashliklar ko'p uchrayotganining guvohi bo'lamiz. Shunday ekan, erkinlikning antik davrdagi mazmunini o'rganish hozirgi kun tajribasiga kerakli manba sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu paragrafda erkinlik fenomenini bir davrning o'zida bir necha bor transformatsiyaga uchraganiga guvoh bo'ldik. Bu erkinlik tushunchasi yaxlit bir ma'no kasb etolmasligini anglatadi. Erkinlikni hozirgi kunda istagan ishni qilish kabi tushunish kaos va anarxiyaga olib kelishini antik davr o'z tajribasida isbotlab bergan. Shu bois ularni burch va majburiyat bilan bog'lashni hozirgi jamiyatimiz yoshlari o'rganishi lozim.

XULOSA (Conclusion)

Hozirgi zamon ruhiyatidan kelib chiqqan holda, «erkinlik» tushunchasini ham huquq, ham siyosat, ham jamiyat, ham qonun, ham axloq, ham ilm, xullas, barcha sohalarda qo'llanilishini kuzatish mumkin. Shunday ekan, yuqorida keltirilgan barcha fikrlarni davrimizga bog'lab ko'rsatishimiz qiyinchilik tug'dirmaydi. Ya'ni, o'sha davr ruhiyati bilan hozirgi zamon ruhiyatidan kelib chiqqan holda, uning transformatsiyaga uchraganini ham anglash mumkin. Xulosa qilib aytganda, «erkinlik» tushunchasi davrlararo shaklan transformatsiyaga uchrab kelgan bo'lsada, mazmunan u inson qalbi va ruhida asl mazmunini yo'qotmagan.

Bu yuqoridagi qarashlar erkinlikni xato yo'nalishda tushunishning oldini olgan holatda, uning asl mohiyatini ochishga yordam beradi. Shu kabi qarashlarni jamiyatimizda shakllanib kelayotgan yosh avlod ruhiga singdirish jamiyat va davlat rivojiga o'z hissasini qo'shuvchi yoshlar safini kengaytiradi. Erkinlikka nisbatan bu kabi yondashuvlar uning hozirgi zamonda ham, kelajakda ham o'rni beqiyos bo'lishini ta'minlaydi. Zero, insoniyat mavjud ekan «erkinlik» tushunchasi ham u bilan birdek mavjud.

Fikrlarimiz amaliy tasdiq topishi uchun tadqiqot ishimizni olib borishda biz nafaqat antik davr mutafakkirlarining fikrlari bilan tanishdik, balki hozirgi zamon yosh avlod vakillarining erkinlik borasidagi tasavvurlarini o'rganishga harakat qildik. Bu masalani sotsiologik so'rovnomaga orqali amalga oshirdik. Ushbu tadqiqotimiz natijalari yuzasidan yuqorida alohida to'xtalib, batafsil ma'lumotlarni keltirdik. Ulardan xulosa qiladigan bo'lsak, yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan erkinlik haqidagi qarashlar u darajada to'liq va to'g'ri emasligi, u to'g'risidagi ayrim bilimlarning yetishmasligi ayon bo'ldi.

REFERENCES

1. Берлин И. Философия свободы. Европа / пред. А. Эткинда. – М.: Новое литературное образование, 2001. – 448 с.
2. Рахимджанова, Д. С. Қ. (2021). ЮНОН МУМТОЗ ФАЛСАФАСИДАГИ АРАСТУ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИДА ЭРКИНЛИК ФЕНОМЕНИ. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 995-1006.
3. Соловьев В.С. Соч.: В 2 т. – М., 1990. – Т. 1. – 892 с.
4. Соколов В.В. Введение в классическую философию. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – С. 295.
5. Харламов А.Н. Особенности формирования категорий свобода воли, вина и ответственность в эпоху Античности // Вестник: Воронежского государственного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2007. – 98-102 с.
6. Rakhimdjanova D.S. The concept of the idea of freedom in ancient and medieval philosophy // *Psychology and Educational*. <https://doi.org/10.17762/pae.v58i1.1562> – Volume 58, Issue 1, 2021-01-29. – 4553-4563 p.
7. Rakhimdjanova D.S. The emergence and transformation of the term freedom, studied in the philosophy of antiquity // *The Journal of Academic Research in Educational Sciences*. <https://doi.org/10.24411/2181-1385-2021-00443> – Tashkent, Uzbekistan, 2021. – Volume 2, Issue 3. – P. 603-613.
8. Rakhimdjanova D.S. Comparative Analysis of the Interpretation of the Phenomenon of Transformational Freedom in Antiquity with Its Modern Approach // *International Journal of Social Science Research and Review*. <http://dx.doi.org/10.47814/ijssrr.v6i1.921> – Germany, Duisburg, 2023. – Volume 6, Issue 1. – P. 457-466.

9. Qizi, R. D. S. (2021). AFLOTUN QARASHLARIDA ERKINLIK TUSHUNCHASINING TASNIFI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(1), 45-55.
10. Qizi, R. D. S. (2021). KOMPARATIVISTIK USLUBDA ANTIK YUNON FALSAFASIDAGI ERKINLIK MASALASINING TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 154-165.
11. Warnach W. Freiheit. – Ritter, 1972. – P. 1064.
12. Watson G. Responsibility and the Limits of Evil: Variations on a Strawsonian Theme // Responsibility, Character and the Emotions / Ed. F. D. Schoeman. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 256-286 p.
13. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2019. – 29 b.

ЧЕЛОВЕК В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

ОМОНОВА Махфурат Мурод кизи

Ташкентский государственный университет востоковедения

E-mail: mahisha92@mail.ru

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-47-51>

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена методологическим проблемам изучения цифровой социальной реальности и цифровой повседневности. В современном обществе цифровые технологии опосредуют весь комплекс социальных отношений, связывая государство, организации, индивидов в сложнейший технический объект. Новый технологический уклад, интегрирующий конвергентные технологии, радикально преобразует ландшафт человеческой телесности, повседневности и творчества. Переход к Интернету вещей и практики самоулучшения человека становятся вызовом для антропологических способов определения сущности и границ человеческого. Используя новые цифровые технологии для повседневных проблем, индивиды в цифровом обществе рутинизируют использование первых, расширяя и модифицируя диапазон их применимости, заложенный разработчиком, через накопление и распределение социального опыта, преодолевая технологическое отчуждение.

Ключевые слова: социальная философия, социальная эпистемология, социально-эпистемологические исследования, цифровая антропология, цифровое общество, трансдисциплинарность.

ABSTRACT

The article is devoted to the methodological problems of studying digital social reality and digital everyday life. In modern society, digital technologies mediate the whole complex of social relations, linking the state, organizations, individuals into the most complex technical object. The new technological paradigm, integrating convergent technologies, will radically transform the landscape of human physicality, everyday life and creativity. The transition to the Internet of Things and the practice of human self-improvement become a challenge for anthropological methods of determining the essence and boundaries of the human. Using new digital technologies for everyday problems, individuals in a digital society routinely use the former, expanding and modifying the range of their applicability, laid down by the developer, through the accumulation and distribution of social experience, overcoming technological alienation.

Keywords: *social philosophy, social epistemology, socio-epistemological research, digital anthropology, digital society, transdisciplinary.*

ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

Исследователи-гуманитарии, философы XX в. фактически отразили основные моменты кристаллизации в человеке силы воли, которая могла определять природные и социальные процессы. Человек становился экологической формообразующей силой, феноменом природы, который мог изобретать новое, но не всегда имел чувство меры. Тем более что речь идет здесь о глобальном человеке, в котором объединяются усилия разнонаправленно действующих людей со своим интеллектом.

Производным синтеза социокультурного и научно-технического прогресса на рубеже XX– XXI столетий стало стремительное развитие техногенной цивилизации. Ее специфика заключается в компьютеризации основных сфер деятельности сообществ и воспроизводства надситуативной и нададаптивной ментальной активности их членов. Возрастающие информационные потоки, а также усложняющиеся информационно-телекоммуникационные технологии, ведущие к слиянию средств массовой информации и компьютерных коммуникаций в мультимедийный комплекс, непосредственно влияют на процесс социокультурного воспроизводства. Это воздействие уже привело к необратимым изменениям в характере и природе воспроизводства социокультурного опыта и человеческих отношений, которые выразились в изоляции членов социума от природной реальности, вследствие создания имитирующей ее искусственной среды обитания. Процесс цифровизации целесообразно воспринимать как «вызов социальности». Несмотря на «объединяющее и интегрирующее начало», цифровизация порождает «новые формы неравенства и сегрегации»¹⁴.

Заметим, что цифровая реальность, возникшая сравнительно недавно, является полноценным концептом, развивающимся одновременно с реальной действительностью. В отличие от последней, она обладает константной турбулентностью и требует от человека быстрой реакции и умения работать в режиме многозадачности. Личность находится в условиях постоянного выбора. Человек выбирает цифровые каналы для совершения своих действий, вычленяет необходимый информационный минимум из множества потоков, применяет различный цифровой инструментарий для личностного

---

¹⁴ Конева А. В., Лисенкова А. А. Матрица идентичности в цифровую эпоху: социальные вызовы преодоления анонимности // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2019. № 35. С. 14–28.

самовыражения, постоянно сталкивается с психологическими, этическими и моральными дилеммами.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ (Discussion and results)

Очевидно, что новации, привнесенные цифровой реальностью, оказывают неоднозначное влияние на человека. С одной стороны – расширяются границы человеческого бытия, так как технологии дают возможность решать обычные задачи новыми способами, освобождая человека от множества рутинных операций, экономя временные ресурсы и минимизируя зависимость от пространственных факторов. Но одновременно человеческое бытие погружается в состояние нестабильности через перманентные операции отбора, что нарушает традиционную картину мира с привычными социальными устоями, которые являются результатом многолетнего человеческого опыта и отражают объективные характеристики социальной реальности.

Личностные проявления в поле «цифрового Я» претерпевают трансформацию вследствие приобретения возможности «построения» себя желаемого. В ряде ситуаций это имеет положительную тенденцию, так как способствует развитию личностных качеств и психических процессов, познанию новых цифровых проявлений. Вместе с этим возникает опасность ухода от реальности и погружения в цифровой мир, где существуют смоделированные ситуации, действия, образы. Как следствие, вероятно ослабление социально значимых навыков (саморегуляции, реальной коммуникации, социализации). Изменения затрагивают эмоционально-волевую сферу, морально-нравственную, что неизбежно сказывается на «ценностной динамике современного общества», где человек обладает некой сверхактивностью, проявляющейся через активность в рамках исторически сложившихся практик и виртуальных взаимодействий¹⁵.

Формирование «цифрового Я» позволяет «стирать» или в значительной степени корректировать социальные характеристики. Цифровой образ человека может не иметь возраста, пола, профессиональной принадлежности и т. д. Это приводит к тому, что появляется шанс выбора тех личностных параметров, которые тот или иной человек считает важными для себя. Данный процесс нарушает привычные поведенческие паттерны, действующие в реальном мире.

Представленная учеными и футурологами, новая социальная картина постепенно приобретает более четкие очертания:

¹⁵ Баева Л. В. Социокультурные и философские проблемы развития информационного общества: учеб. пособие (курс лекций). Астрахань: Астраханский государственный университет, 2016. С. 89.

– в первую очередь, формируется единое информационное, компьютерное сообщество из людей, которые живут в домах, оснащенных различными электронными устройствами и различными «интеллектуальными» устройствами;

– происходит зарождение и развитие новых отраслей производства, которые формируются в рамках использования информационных технологий и наукоемких отраслей;

– меняется культурное содержание в общественном развитии: меняются приоритеты, развиваются виртуальные музеи, используются различные формы коммуникации между людьми;

– и, наконец, процесс обеспечения повседневной жизни людей осуществляется с применением инновационных средств производства, оплаты товаров и услуг (электронных денег, интернет-банкинга, мобильного банкинга, WAP-банкинга, SMS и других)¹⁶.

Осмысление взаимообусловленности системной целостности субъектов сознания их ментальной (идеологической) и интеллектуальной (научно-технической) активностью с позиций синергетического историзма предполагает учет специфических закономерностей формирования механизмов воспроизводства цифровой культуры. Однако эти качественно новые психологические механизмы являются носителями потенциальной угрозы для Номо Faber в виде опасности утраты изначально присущих им качеств креативности, выражающихся в нададаптивной и надситуативной ментальной активности. Замещение их пассивной функцией воспроизводства цифровой культуры, в которой отсутствуют ценностные ориентиры, лишает смысла существование человека как субъекта сознания. Цифровая революция стала ключевым термином для определения цифровой трансформации глобализирующегося социокультурного воспроизводства как стремительного динамического процесса социокультурных, экономических и технологических преобразований общества. На современном этапе феномен цифровой революции представляется уже не как выбор конструктивного пути цивилизационного самоопределения. Скорее, это навязанная производными синтеза научно-технического и социокультурного прогресса объективная реальность.

¹⁶ Иоселиани А. Д. Особенности повседневной жизни человека в цифровом мире // Тамбов: Грамота, 2020. Том 13. Выпуск 4. С. 117.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

Понятие цифрового общества есть современное состояние информационного общества, трансформированного в новый единый организм в поле глобального и универсального времени-пространства, существующий и развивающийся согласно единым ритмам, что предельно раздвигает горизонты представлений о Земле как общем доме людей. И в то же время предикат «цифровое» отражает некоторое законченное, предельное состояние в развитии общества и мира в целом. Человек, стремящийся представить жизнь как чувственно воспринимаемое целое, воплощенное, к примеру, в виртуальной реальности, априори представляет мир законченным, ограниченным. Такой мир всегда будет иметь конец (как временной, так и пространственный), предел, до которого можно будет добраться (как до конца любой компьютерной игры). С другой стороны, обращаясь к числу как способу постижения реальности, человек не только предполагает, но и утверждает бесконечность мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (REFERENCES)

1. Баева Л. В. Социокультурные и философские проблемы развития информационного общества: учеб. пособие (курс лекций). Астрахань: Астраханский государственный университет, 2016.
2. Иоселиани А. Д. Особенности повседневной жизни человека в цифровом мире // Тамбов: Грамота, 2020. Том 13. Выпуск 4. С. 117.
3. Конева А. В., Лисенкова А. А. Матрица идентичности в цифровую эпоху: социальные вызовы преодоления анонимности // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2019. № 35. С. 14–28.
4. Хазиева Н.О. — Цифровое общество: опыт философского осмысления проблемы // Философия и культура. – 2018. – № 4. – С. 8 - 13. DOI: 10.7256/2454-0757.2018.4.25383

MUHAMMAD SOLIH KASHFIY VA TERMIZ ADABIY MUHITI

ABDULLAYEV R.

*Termiz davlat universiteti**Tojik filologiyasi va sharq tillari kafedra mudiri- dots.*

ALIYEV Shokir Jo'raqulovich

Termiz davlat universiteti ikkinchi bosqich tayanch doktoranti<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-52-64>

ANNOTATSIYA

Maqolada Termizning bezavol qal'alari bo'lgan buyuk namoyandalari haqida so'z yuritilib, shu bilan birgalikda Termiz madaniy muhiti, tarixi, adabiy muhitining vakillari, turli yunalishlarda ijod qilgan mutafakkirlar hayoti, termizlik va termiziy nisbasi bilan ilmiy-adabiy faoliyat olib borgan zotlar nomi haqida ma'lumot beriladi. Shu bilan birgalikda Termiz tarixi va adabiy muhiti borasida olib borilgan tadqiqotlar sanab o'tiladi, termiziyshunos olimlarning asarlari qisqacha tahlil etiladi. Jumladan Termiziy nisbasi bilan ijod qilgan, asli Termiz sayyidlaridan bo'lgan Muhammad Solih Kashfiy Termiziy hayoti va merosi borasida ilmiy mulohazalar yuritiladi. Kashfiy Termiziydek shoir voyaga yetishishida Termiz adabiy muhitining vakillari ta'siri ilmiy asosda ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *Kashfiy, adabiy muhit, Termiz, madaniyat, ijtimoiy muhit, qadimgi Termiz, termiziyilar, adabiy asarlar.*

ABSTRACT

The article talks about the great representatives of Termiz with beautiful castles, along with the cultural environment, history, representatives of the literary environment of Termiz, the lives of thinkers who created in different directions, the names of those who carried out scientific and literary activities with Termizism and Termizism ratio. Along with this, the researches conducted on the history and literary environment of Termiz are listed, and the works of Termizologists are briefly analyzed. In particular, scientific comments are made about the life and legacy of Muhammad Salih Kashfi Termizi, who was originally from the Sayyids of Termizi, who created with the influence of Termizi. The influence of the representatives of Termiz's literary environment on the growth of a poet like Kashfiy Termizi is shown on a scientific basis.

Key words: *Discovery, literary environment, Termiz, culture, social environment, ancient Termiz, Termizites, literary works.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается о великих представителях Термеза с прекрасными замками, наряду с культурной средой, историей, представителями литературной среды Термеза, жизнью

мыслителей, творивших в разных направлениях, именами тех, кто осуществлял научную и литературную деятельность с отношением термизм и термизм. Наряду с этим перечислены исследования, проведенные в области истории и литературной среды Термеза, и кратко проанализированы работы термезологов. В частности, сделаны научные комментарии о жизни и наследии Мухаммада Салиха Кашифи Термизи, который был родом из сайидов Термизи, творивших под влиянием Термизи. На научной основе показано влияние представителей термезской литературной среды на становление такого поэта, как Кашифий Термизи.

Ключевые слова: *Открытие, литературная среда, Термез, культура, социальная среда, древний Термез, термизиты, литературные произведения.*

KIRISH (Introduction)

Termiz shahri azaldan “madinat ar-rijol” nomi bilan jahonga tanilgan. Bu zaminda ko‘plab mutasavvuf ulamolar yetishib chiqqani ilmiy-tarixiy manbalarda keltiriladi. Raziyn Termiziy, Ja‘far ibn Aliy Termiziy, Abu Sahl Termiziy, Yusuf Xayyot Termiziy, Hakim Termiziy, Varroq Termiziy, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy, So‘fi Allohyor, Mavlaviy Jununiy va boshqa tasavvuf ahli ulamolarni misol keltirish mumkin. Sharq olamida e‘tirof etilgan zabardast olimlardan Hakim Termiziy o‘zining katta boy ilmiy merosi bilan hakimiya tariqatiga asos solgan. Imom Abu Iso Termiziy esa hadis ilmida dunyoning mashhur muhaddislari qatorida joy olgani ham e‘tiborga molik. Termiziy va termiziylar deyilganda albatta birinchi ko‘z oldimizga Imom Termiziy va Hakim Termiziy kabi buyuk zotlar gavdalanadi. Termiz shahri qadimdan mana shunday buyuk zotlarni tarbiyalashga zamin bo‘lganligining ba‘zi sabablarini sanab o‘tsak to‘g‘ri bo‘ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tarixiy kitoblarda keltirilishcha Termiz Sharqdagi shaharlarining qadimiy shaharlaridan biri bo‘lgan. Buyuk ipak yo‘lining muhim bir tarmog‘i ham qadimgi Termiz shahri orqali o‘tgan. Qadimdan Parfiya, Sug‘diyona, Xorazm, Marg‘iyona davlatlari bilan savdo-sotiq aloqalarini yo‘lgan qo‘ygan. Hidndiston kabi yirik savdo markazi davlatlari bilan keng aloqa o‘rnatgan. Miloddan avvalgi III-IV asrlarda odamlar bu yerda yashab kelgan. III-II asrlarga kelib Termiz Baqtriya davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatidan taraqqiy topgan shaharlaridan biriga aylangan. Kushonlar davlati hukmronligi davrida Termiz shahri obod maskanga aylanib, Shimoliy Baqtriyaning yirik shaharlari qatoridan joy oladi. Savdo-sotiq va madaniyat markazi bo‘lgan Termiz shahri Buyuk ipak yo‘liga tutashganligi uchun qadimdan shahar madaniyati kirib keladi. Bu borada “Hududu-l-olam” [8,109]

asarida Termiz “Jayhun bo‘yidagi ko‘rkam va obod shahardir. Qal’asi daryo bo‘yida, ulkan bozori dunyoga mashhur, Xuttalon va Chag‘oniyon ahli shu yerda savdo qiladi”[8,109], - deb yuqori baho bergani fikrimizni dalillaydi.

Demak bundan ma’lum bo‘ladiki, Termiz X asrga kelib ko‘rkam, obod, bozori dunyoga mashhur shaharga aylanib bo‘lgan ekan. Darhaqiqat mana shunday markazlarda boshqa sohalar qatori hunarmandchilik, tijorat va yirik binolar barpo etilishi yo‘lga qo‘yilgan edi. Qadimgi binolarning qoldiqlari bugungi kunga qadar Eski shahar qismida saqlanib qolganligi ham buning yorqin natijasidir.

Termiz ijtimoiy-iqtisodiy islohotlari qatori siyosiy islohotlarda ham faol bo‘lgan. G‘aznaviylar, Qoraxoniylar, Qoraxitoyilar Saljuqiylar, Xorazmlar davlatlari tarkibiga kirgan. Qadimgi Termiz shahrining birinchi xarobaga aylanishi mug‘ullar bosqini davriga to‘g‘ri keladi. Termiz mug‘ullar isyoniga katta qarshilik ko‘rsatgan. Amir Temur davriga kelib Termiz Temuriylar davlati tarkibi kiradi. Amir o‘zining oqilona siyosati bilan Termiz shahrini obod qiladi. Jumladan Termiziy sayyidlarga alohida ehtirom ko‘rsatadi. 1407 yil Xalil Sulton farmoni bilan daryo sohilidagi Termiz qal’asi qayta tiklandi. Ko‘p o‘tmay, o‘z tangalarini zarb etadigan katta shaharga aylandi[4,6],

Ta’kidlash joizki, Temuriylar davrida ilm-fan adabiyot va san’at boshqa davrlardan ko‘ra ancha rivojlanadi, turli sohalarda ko‘plab olimlar yetishib chiqadi. Termiz shahri ham Samarqand Buxoro va Nasaf shaharlari kabi obod va qutlug‘ maskan bo‘lib dunyoga taniladi. XIV asrning birinchi yarmidan boshlab tarixiy bitiklar Termizda zarb qilingan tangalarda shahar nomiga uning tavsifini bayon etish maqsadida “*Madanat ar-rijol*” (Mardlar shahri) qo‘shib ishlatila boshlaydi. Ya’ni bu tavsif shuni ko‘rsatadiki, xalqi qo‘rqmas, jasoratli, donishmand bo‘lib dushmandan doimo vatanining himoya qilib kelgan.

Taniqli termiziyshunos olim Mirzo Kenjabek “Buyuk Termiziylar” asarida Termizni quyidagicha tavsiflaydi: “Azim Jayhun sohilidagi ko‘hna Termiz xarobalariga nazar tashlasak, qadimiy qal’a devorlarini ham ko‘ramiz. Darhaqiqat, inson qo‘li bilan bunyod etilgan imorat borki, bezavol qolgan emas. Har qanday qasr, qo‘rg‘on, saroy, maqbara asta-sekin yemiriladi, cho‘kadi, nuraydi, ta’mirga yoki qayta tiklanishga muhtoj bo‘ladi. Tarixning beshafqat vayronalik qahqahasi hech bir qal’ani chetlab o‘tgan emas... Ammo ulug‘ tarixiy shaharlarning asl bezavol qal’alari – ulug‘ siymolar, ular qoldirgan o‘lmas ma’naviy meroslar, valiy zotlar, allomalar, nodir shaxsiyatlardir.... Qadimiy Termizning shon-shavkati, e’tibor va sharafi ham mangu Termiziylar bilandir. Termizning abadiy bezavol qal’alari ulug‘ Termiziylar sanaladi. [3,6],

Bu kabi ulug‘ siymolarni tarbiya qilgan Termiz madaniy muhiti X va XI asrning o‘zida boshqa ilm-fan maktablari qatorida adabiyot va san‘atga ham o‘zining adabiy maktabi bilan nom qozondi. Jumladan Adib Sobir Termiziy (1078-1147), Farruxiy (1039-vaf), Amir Muizziy (1072-1127), Munjik Termiziy (988-vaf) kabi nomdor shoirlar kuhna Termiz va Chag‘oniyon adabiy muhitidan yetishib chiqqani barchamizga sir emas. Bundan tashqari Chag‘oniyon adabiy muhitida Abu Ali Husayn ibn Ahmad as-Sallomiy, *Abumansur Muhammad ibn Ahmad Daqiqiy*, *Abulqosim* Ali ibn Muhammad Iskofiy, Tohir Chag‘oniy singari shoir va yozuvchilar ijod qilgani ham muhim ahamiyatga molik. Chag‘oniyon – Amudaryoning yuqori qismida joylashgan hudud nomi bo‘lib, uning eng muhim va obod shahri Termiz edi. Shu nuqtai nazardan bir qator termiziy olimlar va shoirlar yetishib chiqishga sabab bo‘ldi.

Biz e‘tiborimizni qaratayotgan mavzu Termiz adabiy muhitining namoyandalari bilan bog‘liq. Davr adabiy muhitini o‘rganilishida tarixiy-adabiy va ilmiy manbalarning o‘rni beqiyos. Bugungi kunga qadar Termiz va Chag‘oniyon tarixi, ilmiy-adabiy muhiti va uning namoyandalari borasida bir qancha asarlar yozildi. Haligacha tadqiq etilmagan va o‘z tadqiqotchilarini kutayotgan ko‘plab dolzarb mavzular bor. Termiz tarixi va madaniy muhiti borasida dastlabki tarixiy va ilmiy ahamiyatga molik tadqiqotlar arab va fors olimlari tomonidan amalga oshirilgan. E‘tiborli jihati shundaki bu kabi tadqiqotlar o‘rta asrlarda amalga oshirilgan.

Ibn al-Fariqun tomonidan yozilgan “Hududu-l-olam minal-mashriqi ilal-mag‘rib” asari boshqa dunyoning mashhur shaharlari qatori Termiz shahri tarixi, madaniy muhiti borasida qimmatli manba sanaladi. Asarda muallif Termizni “ko‘rkam va obod shahar” deb ta‘riflashi bejiz emas. “Hududu-l-olam” asarida Termiz shahrini quyidagicha tavsiflayd:

ترمد شهريست خرم و بر لب رود جيحون افتاده و الورا قهندزيست بر لب رود و اين شهر بارگه ختلان
و جغانيان استو از وي صابون نيك و برياي سبز و بادبزن خيزد

[8,109],

(Mazmuni: *Termiz chiroyli bir shahar bo‘lib, Jayhun daryosi yon atrofida joylashgan, uning bir qal‘asi bor, bozori dunyoga mashhur Xatlon va Chag‘oniyon ahli shu yerga kelib savdo qiladi*).

Ma‘lum bo‘lishicha Termiz nafaqat madaniyat markazi bo‘lgan, balki savdo va tijorat sohasida ham o‘z davrining yirik markazlaridan sanalgan.

O‘z davrining muhim adabiy va tarixiy manabalaridan biri “Safinai Tirmiz” tazikrasi muhim ahamiyatga ega. Bu asarni VIII hijriy-qamariy asrda Muhammad ibn Yag‘mur tomonidan yozilgan. Unda 115 shoir adabiy merosi va hayoti haqida so‘z yuritiladi. Kitob Termizda yozilganligi hamda Temiziy namoyandalar hayoti va

merosi joy olganligi sababli “Safina-e Tirmiz” [11,513], nomini oladi. Asarning ahamiyatli jihati shundaki, ko‘plab mo‘tabar tazkiralarda kelmagan shoirlar hayoti va faoliyati bu kitobda mavjud. Asar 1396/2017 yili eronlik fors olimlari Umid Sururiy va Sayyid Boqir Abtahi tomonidan tadqiq etilib nashrga tayorlangan.

Yana bir manba – eronlik fors olimi Mehdiy Bayoniy tomonidan 6 – jildlik nashrga tayyorlangan “Ahvol va osori xo‘shnavison” [6,885], asari 1345/1966 yili Tehronda nashr etilgan. Asarning qimmatli jihati shundan iborat, ki muallif turli fan sohasida o‘z zamonasida xizmat qilgan namoyandalar hayoti va faoliyatini misol keltiradi, qisqacha tarjimai holi bilan o‘quvchini tanishtiradi. Boburiylar hukmronligi davrida termiziy sayyidlardan Kashfiy Termiziy, Sayid Nizomiddin Muhammad Ma’sum Termiziy, Fathiy Termiziy, Sayid Ali Termiziy kabi zotlarning ota-bobolari Hindiston va Pokiston o‘lkalariga ko‘chib borishganini ishora qilib o‘tadi.

Termiz adabiy muhiti va namoyandalar hayotini o‘rganishda muhim manbalardan biri mashhur fors olimi Ahmad Gulchin Ma’oniyning “Korvon-hind” [6,885], asarini zikr etmasdan iloji yo‘q. Chunki asarda Akbarshoh saroyida ijod qilgan termiziyning yirik vakillari bor. Unda mashhur Xattot Judoiy Termiziy Mir Mansur Musavvir Termiziy, Sayyid Hoshim Termiziy kabi namoyandalar zikr etilgani diqqatga sazovor.

Qozi G‘avsuddin Mustamand G‘uriy tomonidan yozilgan “Torixi muxtasari G‘o‘r” asarida termizlik shoirlardan Vazir Termiziy hayoti va faoliyatiga alohida to‘xtalib o‘tadi. Vazir Abu Bakr Termiziy Muhammad Avfii Buxoroiy “Lubobu-l-al-bob” asarida devoni sohibi bo‘lganligi ta’kidlaydi. Bu kishi 586/1190 yillari atrofida hayot bo‘lib, o‘z devonini tartib bergan. [10,156].

Muhammad Hodi Rizoqulixon Hidoyatning “Riyozi-l-orifin” asari ham Termiz adabiy muhitini o‘rganishda muhim manbalardan sanaladi. Tazkirada boshqa adabiy muhit vakillari bilan birgalikda Termizda ijod qilgan yoki asli termizlik bo‘lgan ba’zi namoyandalar zikri keladi. Asarda termizlik tasavvuf namoyandalari Hakim Termiziy, Varroq Termiziy va shoirlardan Fathiy Termiziy hayoti va ijodidan namuna keltiradi. Adolat va donishmandlikda Fathiy Termiziy o‘z zamonasining peshvolaridan bo‘lganligini, irfoniy ma’nodarga boy she’rlar yozilganini ta’kidlab o‘tadi. U kishidan muallif ikki ruboiy misol keltiradi:

تسليم به راه عشق جان يافتن است
معشوق لطيف را نهان يافتن است
اين را گم کن اگر تو آن ميطلبی
کاین گم کردن ز بهر آن يافتن است
[12,288],

Mazmuni: Ilohiy muhabbat – ishq yo‘lida taslim bo‘lishlik haqiqiy hayotni topish bilan barobar. Latif ma’shuqni – Alloh taoloni qalbingdan riyosiz, sof ixlos bilan topishing mumkin. Agar sen haqiqiy muhabbatga vosil bo‘moqchi bo‘lsang, bu jismingni fano et. Bu fano qilishlik Uni topishga vasila bo‘ladi.

O‘z davrining salmoqli asarlaridan biri Shamsiddin Aflokiyning “Manoqibu-l-orifin” [9,168], asarida Jaloliddin Rumiyning mashhur ustozlaridan biri asli termizlik mutasavvuf olim va mufassir Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy hayoti faoliyati, Termiz madaniy va ilmiy muhiti haqida so‘z yuritiladi.

Bularga qo‘shimcha tarzda Xoja Abdulloh Ansorinyning “Tabaqotu-s-sufiya” asarini, Hujviriyning “Kashfu-l-mahjub” asarini, Sayyid Nizomiddin Sayyid Mir Safoiy Termiziyning “Torixi Ma’sumiy” asarini, Abdulhamid Eroniyning “Paydoishi xat va xattoton” asarini, Fariduddin Attorning “Tazkiratu-l-avliyo” asarini, Abdurrahmon Jomiyning “Nafahotu-l-uns” asarini, Davlatshoh Samrqandiyning “Tazkiratu-sh-shuaro”, Husaynqulxon Azimobodiyning “Nashtari ishq”, Xoja Hasan Nisoriyning “Muzakkiru-l-ahbob”, asarlarini ham misol keltirish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Termiz ilmiy-adabiy muhiti arablar fathidan keyin ilm-fan taraqqiyoti borasida jahonga o‘rnak bo‘lgan darajada rivojlandi. She’riyat rivojlanishidan oldin islomiy ilmlar ancha rivojlanib o‘lgurgan edi. Termiz tarixi, madaniyati, namoyandalarininig ilmiy-ma’naviy merosi borasida xorijlik tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqot ishlari tahsinga sazovor. Marokashlik arab olimi Xolid Zahriy ..., germaniyalik nemis olimi Berndt Rudolf Radtkning “Badv ush-sha’n” va “Siyrat ul-avliyo” asarlarini ingliz tilidagi tarjimasi va sharhi, “Siyrat ul-avliyo”ning B.Radtk tomonidan nashrga tayyorlangan tanqidiy matni (asliyatda, arab tilida) esa 1992 yil Bayrutda chop etilgani e’tiborga molik ishlardandir.

Mahalliy olimlarmiz tomonidan bugungi kunga qadar Termiz tarixi va ilmiy-adabiy muhiti vakillari borasida bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Bu boradagi eng muhim izlanishlarni Sayyid Mahmud Taroziy, Abdulg‘ani Abdullo, U. Uvatov, I. Usmonov, J. Hamroqulov, A. Abdullayev, J. Cho‘tmatov, S. Tursunov, J. Mirzayev, S. Azimov, B. Murtazoyev, R. Xoliqova, Q. Jo‘rayev, J. Esanov, M. Ismoilov va boshqalar tomonidan bu hududdan yetishib chiqqan termiziy namoyandalar borasida ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Termiziy namoyandalar va ularning bebeaho merosi haqida M. Kenjabekning “Termiz tazkira”si kitobi[3,528], diqqatga sazovor.

Yosh olimlardan J. Cho‘tmatovning “Termizning bezavol qal’alari yoxud Termiz tarixi” [5,352], monografiyasida ilk bor arab va fors tilidagi asosiy manbalar asosida Termiziy namoyandalar haqida muhim ma’lumotlarni yaxlit tarzda

umumlashtirib muhim tahlil va xuloslar bilan xalqqa taqdim etdi. Termizlik shoirlar hayoti va adabiy maktabining yuzaga kelishi borasida adabiyotshunos olimlardan Taniqli adabiyotshunos olim, A. Abdulloyev tomonidan tayyorlanib, Eronning “Al-Huda” xalqaro nashriyotida bosilib chiqqan “Devon”i Adib Sobir Termiziy diqqatga sazovordir.

Taniqli adabiyotshunos olim Ramazon Abdullayev “Hayot va eʼodiyoti Amirush-shuaro Muizzā” va Munjik Termiziyning “Devoni ash’ori parokanda” [1,3-27], kabi ilmiy tadqiqot ishlari Termiz adabiy maktabining oʻziga xos xususiyatlarini yoritib berishga keng xizmat qiladi. Adabiyotshunosning ushbu tadqiqotlarida Chagʻoniyon va Termiz adabiy muhitida yetishib chiqqan Amir Muizziy va Munjik Termiziy borasida soʻz yutilib monografik tarzda tadqiqot olib boradi. Eng muhimi birinchi marta Munjik Termiziy “Devoni”ni fors tilidan krill alifbosiga tabdil qilib, muqaddima, tahqiq va izohlar bilan toʻldirilgan holda keng kitobxon ommasiga taqdim etadi.

Termiz adabiy maktabi va uning vakillari hayoti va ilmiy merosini oʻrganishda eronlik adabiyotshunos olimlari boshqa olimlardan koʻra ishlar anchagina. Ehson Shavorib Muqaddam[14,93], Abbos Iqbolning “Devoni Amirush-shuaro Muizzā” asarlarini tahqiq etib, Termiz Movarounnahrning ilm beshigi va olimlar yurti boʻlganini eʼtirof etishadi.

Mutasavvif shoirlardan Mavlaviy Jununiy oʻzining “Maʼdanu-l-hol” asarida Hakim Termiziy va Varroq Termiziy kabi buyuk zotlarni bu zaminda voyaga yetib, davrining mashhur mashoyixi boʻlganini tavsiflab quyidagi baytlarni yozadi:

Azize bud, xoʻqa Bulhakim nom,

Payopay nʼysh kardā, ʻurʼai ʻom.

Binʼyshā bodahoi ʻomi labrez,

Muqimi sharʼi din dar shahri Tirmiz [16,868].

(Mazmuni: Ilohiy sharobdan (maʼrifat) doimo mast boʻlgan Xoja Abulhakim degan bir aziz zot bor edi. Termiz shahrida Islom shariatiga sobitqadam zotlardan edi, uni koʻrsang ilohiy sharobni simirib ichgandek boʻlasan).

Yuqorida zikr qilingan asarlar, termizlik namoyandalarning merosi va ilmiy tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki Termizda qadimdan ilmiy adabiy maktab boʻlgan. Ilmiy maktab boʻlganligining yana bir isboti termiziyshunos olimlardan Mirzo Kenjabek va Joʻrabek Choʻtmatovlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ularning roʻyxati yuzdan ortiq ekanligini koʻrishimiz mumkin. Ushbu vakillarning nomu nasabidan maʼlumki, aksari termizlik boʻlgan yoki Termizda maʼlum muddat ilmiy-adabiy faoliyat yuritgan. Quyida keladigan termiziy vakillar nomining roʻyxati bilan tanishamiz:

Abu Abdurahmon Xolid ibn Ziyod ibn Jarv (yoki: Jurv) Azdiy Termiziy, Abdulaziz ibn Xolid ibn Ziyod Termiziy, Abu Ishoq Ibrohim ibn Abdulaziz ibn Xolid ibn Ziyod ibn Jarv Termiziy, Ismoil ibn Ziyod Termiziy, Abu Muhammad Hajjoj ibn Muhammad A'var Missiysiy Termiziy, Ahmad ibn Hajjoj Termiziy, Sufyon ibn Omir Termiziy, Muhammad ibn Ali ibn Ismoil ibn Sahl ibn Dallo Termiziy, Abulhasan Ali ibn Hakam ibn Zibyon Ansoiy Marvaziy Muazzin, G'olib ibn Hilol Termiziy, Abu Bishr Bakr ibn Bishr Termiziy, Ali ibn Ishoq Abulhasan, Bani Sulaymning mavlosi Marviy (=Marvaziy), Abu Bakr Muhammad ibn Sa'id Termiziy, Qosim ibn Muhammad Termiziy, Abu Ja'far Muhammad ibn Sa'iyd Termiziy, Solih ibn Muhammad ibn Sa'iyd Termiziy, Abu Abdulloh Solih ibn Abdulloh ibn Zakvon Bohiliy Termiziy, Abulhasan Ahmad ibn Hasan ibn Junaydib Termiziy, Abu Ismoil Muhammad ibn Ismoil ibn Yusuf Sulamiy Termiziy, Abu Ishoq Ibrohim ibn Abu Lays Nasr Termiziy, Ali ibn Sa'iyd Termiziy, Najiyd Termiziy, Bihar Termiziy, Muhammad ibn Hasan ibn Xolid Termiziy, Abu Ja'far Muhammad ibn Ahmad ibn Nasr Termiziy, Abu Amr Hafs ibn Amr ibn Ishoq Shayboniy Termiziy, Abu Abdurahmon Muhammad ibn Ahmad ibn Hasan ibn Madduvayh Qurashiy Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Abbos ibn Muhammad Termiziy, Abu Dovud yoki Abu Mu'oz Jorud ibn Mu'oz Sulamiy Termiziy, Abu Amr Muhammad ibn Jorud ibn Mu'oz Termiziy, Maktum ibn Abbos Abulfazl Marvaziy Termiziy, Abu Imron Muso ibn Hizom Termiziy, Abu Abdulloh Huraym ibn Mis'ar Azdiy Termiziy, Abu Abdulloh Termiziy, Abu Ali Husayn ibn Muhammad Mezoniy Termiziy, Ahmad ibn Yusuf Termiziy, Ahmad ibn Mansur Termiziy, Abu Iso Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhok Sulamiy Termiziy, Abu Zarr Muhammad ibn Ibrohim Termiziy, Muhammad ibn Xiyv ibn Homid ibn Dilluvayh Termiziy, Ali ibn Hasan ibn Bishr ibn Horun Termiziy, Ibrohim ibn Ali ibn Hasan Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bishr Hakim Termiziy, Solih ibn Muhammad ibn Ali ibn Hasan Termiziy, Abu Bakr Muhammad ibn Abdurahmon (yoki: Abdurahim) Termiziy Muqri', Burhoniddin Muhammad ibn Muhammad Zayniy Husayniy, Solih ibn Sa'iyd Termiziy, Abulhasan Muhammad ibn Hasan ibn Ali ibn Sa'iyd Termiziy, Muhammad ibn Ali ibn Sa'iyd Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad ibn Sufyon Bazzor Termiziy, Ahmad ibn Nasr Termiziy, Abu Sufyon Muhammad ibn Ibrohim ibn Hafs Termiziy, Muhammad ibn Hotim ibn Yusuf ibn Hudayr Termiziy, Abu Umar Muhammad ibn Umar ibn Horis Termiziy, Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Homid ibn Muhammad ibn Ismoil ibn Xolid Termiziy, Ahmad ibn Muhammad ibn Isom Termiziy, Abu Ali Muhammad ibn Daysam Termiziy Daqqoq, Muhammad ibn Sayyor ibn Nasr Termiziy, Abu Ali Husayn ibn Muhammad ibn Ahmad Termiziy, Abu Usmon Sa'iyd ibn Xolid ibn Muhammad ibn Maxlad ibn

Xolid Termiziy, Abu Muhammad Solih ibn Muhammad ibn Nasr ibn Muhammad ibn Iso ibn Muso ibn Abdulloh Termiziy, Abu Muhammad Solih ibn Muhammad ibn Dovud Termiziy Obid, Muhammad ibn Makkiy Termiziy, Solih ibn Muhammad Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad ibn Solih ibn Sahl Termiziy, Muhammad ibn Solih ibn Yahyo Termiziy, Abu Sahl Muhammad ibn Muhammad ibn Hasan Termiziy, “Ibn Termiziy” nomi bilan tanilgan Umar ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Hotim Abulqosim Bazzor, Solih ibn Muhammad ibn Rumayh Termiziy, Sahl ibn Abbos Termiziy, Quraysh ibn Marzuq Termiziy, Sahl ibn Mattavayh Termiziy, Ahmad ibn Shaddod Termiziy, Abu Zarr Muhammad ibn Ahmad ibn Shaddod Termiziy, Muhammad ibn Jayhon Termiziy, Qosim ibn Abbod ibn Muhammad Termiziy, Abu Horun Muhammad ibn Nu’aym Termiziy, Abulhasan Ali Termiziy, Homid ibn Abdulloh Termiziy, Muhammad ibn Yusuf Termiziy, Yusuf ibn Ya’qub Termiziy, Ahmad ibn Ya’qub Termiziy, Abu Zarr Ahmad ibn Abdulloh ibn Molik ibn Ismoil Termiziy Andarobiy, Muhammad ibn Ya’qub Termiziy, Hasan ibn Muhammad Termiziy, Abu Ya’qub Ishoq ibn Ibrohim ibn Jabala Bojavayh Termiziy, Abu Sa’id Haysam ibn Kulayb ibn Shurayh ibn Ma’qil Shoshiy Binkatiy, Abu Ya’lo Hasan ibn Ismoil Termiziy, Jay’una ibn Muhammad Termiziy, Abu Samiyr Termiziy, Abulfazl Muhammad ibn Ahmad ibn Yahyo Termiziy, Abulfazl Muhammad ibn Amr ibn Mihron Xatib Termiziy, Muhammad ibn Muhammad Termiziy, Abu Bakr Ahmad ibn Ruh Termiziy, Abu Bakr Ahmad ibn Najm Termiziy, Abulmuzaffar Ahmad ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Habbol ibn Matt Termiziy, Sa’iyd ibn Abu Shayba Termiziy, Ibrohim ibn Ahmad ibn Sahl Termiziy, Hofiz Abulhasan Ali ibn Ishoq ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Rayhon Termiziy, Shayx Muhammad ibn Ali ibn Muhammad Termiziy, Abu Muhammad Termiziy, Abu Ibrohim Termiziy, Abu Rizo Muvaffaq ibn Mansur ibn Ahmad ibn Abdulaziz ibn Ahmad Suhayliy, Abu Muhammad Abduljalil ibn Ahmad ibn Ali Termiziy, Abu Ali Hasan ibn Umar Termiziy, Abu Bakr Ahmad ibn Ali Varroq Termiziy, Bahouddin Termiziy, Abulabbos Ahmad Termiziy, Umar Termiziy, Shayx Nosiriddin Ahmad Termiziy, Husayn ibn Mu’iyniddin Mubiydiy Termiziy, Mushkinqalam Vasfiy, Nosiriddin Termiziy, Ja’far ibn Yahyo Termiziy, Nasr ibn Muhallab Sarminjoniy, Abu Muhammad Abdulvohid ibn Muhammad ibn Molik Termiziy, Nasravayh Xatib Sarminjiniy, Abu Nasr Ahmad ibn Ahyad Shayshaqiy, Abulhusayn Muhammad ibn Ishoq Karobiysiy Ruxshabuziy, Abulhasan Ali ibn Raziyn Termiziy yoki Haraviy, Abu Sahl Termiziy, Ja’far ibn Ali Termiziy, Abu Bakr Muhammad ibn Umar Hakim Varroq Termiziy Balxiy, Abu Bakr Muhammad ibn Homid ibn Muhammad ibn Ismoil ibn Xolid Termiziy, Abulmuzaffar Habbol ibn Ahmad Termiziy, Yusuf

Xayyot Termiziy, Sayyid Burhonuddin Muhaqqiq Termiziy kabi Termiziylar bevosita Termiz ilmiy-adabiy muhiti bilan aloqasi bo‘lgan namoyandalardir.

Tadqiqotchi olim va mohir tarjimon Mirzo Kenjabek tomonidan “Termiz tazkirası” asarida asli Termizlik, yoki Termizda ijod qilgan 93 nafar olimlar, shoirlar, muhaddislar, mufassirlar, mutakallimlar va mutasavvuf zotlarni sanab o‘tadi. Tazkiraning yettinchi bobini muallif “Shoir va adib Termiziylar hamda Chag‘oniylar” nomi ostida Adib Sobir Termiziy, Munjik Termiziy, Mavlono Qudsiy Termiziy, Qatron ibn Mansur Termiziy, Abdulloh Termiziy, Muhammad Solih Termiziy, Abu Abdulloh Muhammad Fozil Sayyid at-Termiziy, Xonzoda Ali Termiziy, Abul-Hasan Ali al-Lahhom al-Harroniy, Abu Muhammad Hasan al-Matroniy, Javhariy Zargar Termiziy, Jamoluddin Abu Bakr Xol at-Termiziy, Mir Muhammad Taqi Termiziy, Tohir ibn Fazl Chag‘oniy Makkaniy. Abul-Muzaffar Ahmad Chag‘oniy, Burqa‘iy Chag‘oniy, Tahoriy, Ma‘rufiy, Abul-Husayn Muhammad ibn Muhammad al-Murodiy Buxoriy, Daqiqiy, Bade‘iy Balxiy, Farruxiy, Maseho Boysuniy, So‘fiy Historiy, Muhammad Yusuf Ma‘yusiy Xondizagi tarjimai holi haqida ma‘lumot berib o‘tadi. Bu kitob boshqa o‘zbek tilidagi tazkiralardan farqli o‘laroq Muhammad Solih Kashfiy Termiziy haqida birinchi marta qisqacha ma‘lumot berilgani bilan e‘tiborlidir. Muallif asarda “Muhammad Solih Termiziy mohir xattotlardan bo‘lib, Kashfiy taxallusi bilan she‘rlar yozgan...” ligini ta‘kidlab Hindistonda Boburiylar saroyida alohida hurmat ehtiromga sazovor bo‘lganligini zikr etadi.

“Termizlik olimlar asarlarining jahon fondlaridagi qo‘lyozmalari” [17,200], nomli katalogi asarida Termizlik mutafakkirlar va shoirlarning dunyo kutubxonalarida saqlanib kelayotgan minglab qo‘lyozma nusxalari haqida ma‘lumot beruvchi muhim manbalardan sanaladi. Ushbu kitobda tadqiqotimizning asosiy mavzusi bo‘lgan Kashfiy Termiziy adabiy merosi borasida so‘z yuritilgani diqqatga sazovor.

Termiziylarning ilmiy tafakkuri asarida Termiziy adabiy va ilmiy muhiti qadimdan rivojlangani, bu yerdan dunyoga tonga taratgan muhaddislar, mufassirlar, faqihlar, mashoyixlar, yetuk ulamolar, xattotlar va shoirlar yetishib chiqqanini alohida ta‘kidlab o‘tiladi. Asarning yettinchi bobi “Termiziylar” nomi bilan boshlanib Kushon Baqiriyasidan yetishib chiqqan buddaviylik ta‘limoti namoyandasi Gxoshaka boshlanib Xoja Hasan at-Termiziy bilan to‘gaydi. Adabiyotshunos olim B. Murtazoyev 111 ta ko‘pchilikka tanish bo‘lmagan Termiziylar ro‘yxatini tuzgani ilmiy etiborga molikdir. Muhammad Solih bin Amir Abdulloh Husayniy Termiziy – Mir Abdullohning fazandi haqida qisqacha ma‘lumot berib o‘tilgan. [5,281]

Tadqiqotchi olim “Termizning bezavol qal‘alari yoxud Termiz tarixi” asarida 130 Termiziy namoyandalar hayoti va faoliyati haqida ma‘lumot berib o‘tgan.

Kashfiy Termiziy hayoti va faoliyati bo'yichi ushbu kitobda ma'lumot uchramaydi, biroq otasi Mushkinqalam Vasfiy Termiziy haqida quyidagi ma'lumotlarni keltiriladi: "Sayyid Abdulloh ibn Dehlaviy. Termiz sayyidlaridan. U Ne'matulloh Valiyning nevaralaridan. Laqabi "Mushkinqalam" taxallusi "Vasfiy" bo'lib 1625 yilda vafot etgan. Uning fors tilidagi she'riy devoni bor..."

Termiz adabiy muhiti borasida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlar amalga oshirilganiga qaramay bugungi kunga qadar Imom Termiziy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi xodimlari tomonidan Termizdan yetishib chiqqan Termiziyilar hayoti faoliyati borasida ham keng samarali ishlar amalga oshirilmoqda. 2021 yil Markaz jamosi ilmiy xodimlari tomonidan "Buyuk Termiziyilar" rukni ostida 10 ta Termiziy olimlari shoirlar hayotiga daxldor xalqchil risolalar nashrdan chiqdi.

XULOSA (Conclusion)

Termiz adabiy maktabining eng yetuk namoyandalari Adib Sobir Termiziy bilan Munjik Termiziydir. Bu ikki zotning izdoshlari Abu Sayid Termiziy, Abu Bakr Umar at-Termiziy, Adib Ismoil Termiziy (Adib Sobir Termiziyning otasi), Qatron ibn Mansur Ajaliy Termiziy, Ali ibn Adib Sobir ibn Adib Ismoil Termiziy — Adib Sobirning farzandi, Jamoliddin Abu Bakr Xol at-Termiziy, Najibuddin Abu Bakr at-Termiziy al-Xattot, Anboriy Termiziy, Hakim Jalol Termiziy, Sirojiiy Termiziy, Fathiy Termiziy, Javhariy Termiziy, Muhammad ibn Mo'min at-Termiziy, Saxboni Soniy Ali Xakim Termiziy, Amir Sayyid Ali Akbar Termiziy, Amir Sayyid Abdulloh Termiziy, Mir Abdullox; Termiziy, Muhammad Solih bin Amir Abdullo Husayniy Termiziy, Mir Muxammadmumin al-Husayniy al-Arshiy ibn Mir Abdulloh Mushkinqalam Termiziy, Mir Musavvir Termiziy, Mir Sayid Ali Termiziy, Xoja Samandar Termiziy, Mavlono Qudsiy Termiziy Majzub, Xonzoda Ali Termiziy, Abu Abdullo Muhammadfozil binni Sayyid at-Termiziy al-Akbarobodiy, Mir Muxammad Ma'sum bin Sayyid Safoy Husayniy at-Termiziy Bakariy, Mir Muhammad Taqiy Termiziy, Abu Sayyid Termiziy, Muhammad ibn Ahmad Termiziy kabi zotlar yashab o'tgani yoki Termiziy nisbasi bilan Afg'oniston, Eron, Pokiston va Hindistonga borib ijod qilgan. Mana shu dalillar Termiz adabiy maktabining rivojlangani qolaversa dunyo adabiyotiga ta'sir ko'rsatganidan dalolat beradi. Shuning uchun Kashfiy Termiziy kabi yetuk shoir, mohir xattot va olimni Termiz o'lkasi yetishtirib har tomonlama tarbiyalashga qodir edi. Albata bir olim, yoki bir shoir yetishib chiqish uchun ushbu zaminda shunday muhit bo'lish shart. Har bir natijaning boshi bo'lgani kabi Kashfiy Termiziydek yuzlab Termiziy va Chag'oniylar yetishib chiqishiga bosh sabab ma'naviy muhit va uning namoyandalari roli katta.

Kashfiy Termiziy o'z devonida garchi Termiz adabiy muhitiga ishora qilmagan bo'lsa, ona yurti mehri, adabiy vakillarining ta'siri, ustozlari manoqibi, vatanga

bo'lgan alohida ehtiromi va shu kabi holatlarni tilga oladi. Biroq shoir ona vatanidan uzoqda yashaganini ham she'rlarining ba'zi o'rinlarida zikr etib, o'zini "murg'i az chaman judo" (chamandan ayrilgan qush" deb biladi:

كشفي همه مرغان چمن خانه به دوشند

يا رب به جهان روی سیه باذ خزان را¹⁷

Mazmuni: Ey Kashfiy chamandagi barcha qushlar o'z maskanidan ayrilgan, ey Robbim, bu ayriliqning yo'zi jahonda qora bo'lsin.

Baytning siyoqida "murg'oni chaman", "ro'i siyah" kabi iboralar borki, Kashfiyning bevosita g'ariblikda hayot kechirgani va o'z yurtini sog'inganidan tilga ko'chgan.

REFERENCES

1. Abdullayev R. Hayot va e'qodiyoti Amiru-sh-shuaro Muizzā. – Dushanbe: .... – S. 15-30.; Mun'chik Tirmizī. Devoni ash'ori parokanda/Tahiyakunandai chop, muallif peshguftor va tavzehoti doxili matn: R. Abdullayev. – Toshkent: Yangi nashr, 2016. S. 3-27.
2. Jamahmatov K. Adib Sobir Termiziy. – Toshkent: Shamsuddin Boboxonov, 2021. – S. 14.
3. Mirzo Kenjabek. Termiz tazkirasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – B. 6.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 8-jild. – T., 2004. 387–388-betlar.
5. Cho'tmatov J. Termizning bezavol qal'alari yoxud Termiz tarixi. –Toshkent: Yangi nashr, 2017. - 352 b.
6. احمد گلچین معانی. کاروان هند. – تهران: انتشارات آستان قدس رضوی, 1369. – ص. 885.
7. امرالشعرا محمد بن عبد الملک معزی. دیوان. / بسعی اهتمام عباس عقبال. – تهران: کتابفروشی اسلامی, 1318. – ص. 888
8. حدود العالم من المشرق و المغرب حدود العالم من المشرق و الی المغرب. /به کوشش دکتر منوچهر ستوده. – تهران. کتابخانه ی تهوری – 1403 هجری- ص 109
9. شمس الدین احمد افلاکی. مناقب العارفين. – تهران: دنیای کتاب, 1362. – ص 168.
10. قاضی غوث الدین مستمند غوری. تاریخ مختصر غور. – هزات: مولوی زاده, 1387. – ص 156.
11. محمد بن یغمور. سفینه ی ترمذ. تصحیح. امید سررزی با همکاری سید باقر ابطحی. - هران: انتشارات ادبی تاریخی, 1396. – ص. 513
12. محمد هادی رضاقلی خان هدایت. تذکره ی ریاض العارفين. – تهران: دانشگاه, 1345. – ص 470.
13. محمد هادی رضاقلی خان هدایت. تذکره ی ریاض العارفين. – تهران: دانشگاه, 1345. – ص 288.
14. منجیک ترمذی. دیوان منجیک ترمذی اشعار پراکنده/ به کوشش احسان شواربی مقدم. – تهران: میراث مکتوب, 1391. – ص.

محمد صالح کشفی. دیوان کشفی. – ص. 26

333. مهدى بيانى. احوال و آثار خوش نويسان. – تهران: انتشارات دانشگاه, 1345. – ص. 333.

15. Mavlavī Чунунӣ. Kulliyoti Ma’danu-l-hol. – Dushanbe: Safvat, 2009. – S. 868.

16. Cho‘tmatov J. va boshq. Termizlik allomalar asarlarining qo‘lyozmalari katalogi. – Toshkent: Munis design group, 2015. – 220 b.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MERONIMLAR VA ULARNING LEKSIK SO‘ZLARARO MUNOSABATLARI VA XUSUSIYATLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

MUSTAFAEVA Sojida Ulashevna

Termez Muhandislik -Texnologiya Instituti

email: sojidabonu1986@gmail.com

tel: + 998915843010

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-65-72>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tilshunoslik fani uchun mutloq yangi bo‘lgan atama - meronim va uning til sathi doirasidagi xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Meronim bu til birligining kichik leksik qismi bo‘lib, u butunning qismini ifodalaydigan kichik til butunligidir. Bu atama tilshunoslik sohasida ma‘lum bo‘lgan atnomim, sinonim, omonim va paronimlik leksik xosdoshliklardan farqli o‘laroq, soha rivojlanish mumkinligini isbotlovchi taraqqiyot mahsuli natijasida yuzaga kelgan va so‘zlararo munosabatlarning o‘ziga xoslik: leksik, semantik, sintaktik vazifalarini namoyon eta oladigan leksik birlikdir.

Kalit so‘zlar: *meronim, giponim, leksik birliklar, til sathi, so‘zlararo munosabat, konfiguratsiya, tilshunoslik*

ABSTRACT

In this article, a completely new term for the science of linguistics - meronym and its features within the language level is discussed. A meronym is a small lexical part of a linguistic unit, which represents a part of a whole. This term, in contrast to the lexical properties of antonyms, synonyms, homonyms, and paronyms, which are known in the field of linguistics, is a product of development that proves the possibility of development in the field and shows the uniqueness of inter-word relations which can perform lexical, semantic, and syntactic functions.

Key words: *meronym, hyponym, lexical units, language level, relationship between words, configuration, linguistics*

АННОТАЦИЯ

В данной статье обсуждается совершенно новый для науки языкознания термин - мероним и его особенности в пределах языкового уровня. Мероним – это небольшая лексическая часть языковой единицы, представляющая собой часть целого. Этот термин, в отличие от известных в области языкознания лексических свойств антонимов, синонимов, омонимов и паронимов, является продуктом развития, доказывающим возможность развития в данной области и показывающим своеобразие межсловесных связей. отношения, которые могут выполнять лексическую, семантическую и синтаксическую функции.

Ключевые слова: мероним, гипоним, лексические единицы, языковой уровень, отношения между словами, конфигурация, языкознание.

KIRISH (Introduction)

Til bu ijtimoiy hodisa bo'lib, insonlar o'rtasida muloqat vositasining asosiy obe'kti hisoblanadi va inson taraqqiyoti davomida til, uning shakllanishi, tuzilishi va aloqa vosita sifatida namoyon bo'lishi – tilshunoslik fanining jamiyat hayotida nazariy bilimlar asosida paydo bo'ldi, koinchalik bu qarashlar uning fan sifatida boshqa ijtimoiy va tabiiy fanlar bilan bog'landi. Bu progress natijasida tillar taraqqiyoti bir biriga o'zaro ta'sir etib bir til grammatikasi ikkinchi til grammatikasiga ta'sir etib kelmoqda. Shu o'rinda o'zbek tiliga ham Rus va Yevropa tillarining ta'siri keng, natijada tillar o'zaro qiyoslanish orqali o'rganiladi. Ushbu maqolada ham ko'rilayotgan asosiy obe'kt manbai bu ikki tillik qiyoslanish o'zbek va ingliz tillarida so'zlar sahkliy munosabatlari: o'zaro shakliy o'xshashlik ; o'zaro shakily bir xillik so'zlarning semantik xususiyatlari misolida yoritib berish ko'zlangan. Tilshunoslik chinakam fan sifaida faqat XIX asrning boshlarida bir necha omillarga ko'ra shaklandi.¹⁸ Demak, til bu o'ziga xos strukturaviy shakl sistemasiga ega va u o'zining ajralmas birdan ortiq elementlariga ega: Leksika va grammatika; leksika so'zlarning lug'aviy ma'nosini o'rgansa, grammatika so'zlarning gapdagi strukturaviy qolipini o'rganadi. Shu o'rinda leksema -so'z birliklariga urg'u beramiz. So'z, bir tomondan, til birligi sifatida, ikkinchi tomondan, nutq birligi sifatida ajratilagani uchun boshqa bir termin bilan ifodalanishi lozim. Tilshunoslikda hozirgacha qo'llanib kelayotgan so'z termini ham, leksemani, ham so'z formasi / glossariyni ifodalaydi deb S.Usmonov o'z “ Tilshunoslika kirish” kitobida aytib o'tgan. Bu ishda meronimlar va ularning leksik xususiyatlarini tahlil etishda ularning so'z formulalariga va paradigmatic so'z hosil qiluvchi formulalaring tahlili diskussiya qilingan. Til birliklari bu til leksikasi — tilshunoslikning boshqa sohaları bilan uzviy bog'langan bo'lib, til leksik birliklar yangi so'zlarning hosil bo'lishida asosiy rol oynaydi. Ular so'zlarning o'zaro xoslanishi, so'z birliklari ma'nolarinig gapdagi vazifalarini ajratib berishda katta ahamiyatga ega. Tilshunos olim G.S.Schur leksik fonlarning nazariy leksik sathidan rivojlanishi yuqoriki u o'z chegara doirasidan ham boshqa maydon sohalarini ham qamrab olmoqda deb ta'kidlaydi. Shuni inobatga olgan holda o'zbek va ingliz tillarida leksik sath maydoniga kiruvchi bir butunlik ma'nodoshlar, o'xshashliklar – meronimlar haqida bayon etiladi.

---

¹⁸ С. Усмонов “Тилшunoslikка кириш” – Тошкент нашриёти 1972, 6.52

METHODS

Biz bu maqolada asosan ikki til o'rtasidagi so'zlarning chog'ishtirib qiyoslanish, tahliliy, analitik metodlar asosida biz tillar o'rtasida o'zaro leksik munosabatlarning o'ziga xoslik masalalarini misollar orqali ko'rib chiqdik. Bilamizki, chog'ishtirib qiyoslanish ikki predmet o'rtasida yuz beradi, misollar ishtirokida ketma -ketlik tahliliy analiz deb yuridik va analitikal esa so'z bu butun, butun bu so'zligini boshqa manbalar ishtirokida ko'rib chiqildi.

NATIJALAR (Results)

Maqolada erishilgan natijalar shuni ochiqaydiki, ingliz va o'zbek tillarida meronimlar va ularning leksik xususiyatlar misollar asosida ko'rildi. Bundan erishilgan natijalar kam sonli bo'lsada quvonarli muvafaqiyatli deb aytish mumkin. Masalan, ingliz va o'zbek tillari uchun meronim atamasi butunlay yangi sohadir, uning ikki til o'rtasidagi tahliliy muhokamasi har ikkala til uchun ham katta yutuqdir. Biz ushbu maqolada erishilgan yutuqlarni sanab o'tamiz:

- 1) Meronim ikki til o'rtasida o'xshashliklari
- 2) Meronimlarning leksik xususiyatli tengligi ikki tilda
- 3) Muhokama o'zbek va ingliz tillarida ko'rilganligi

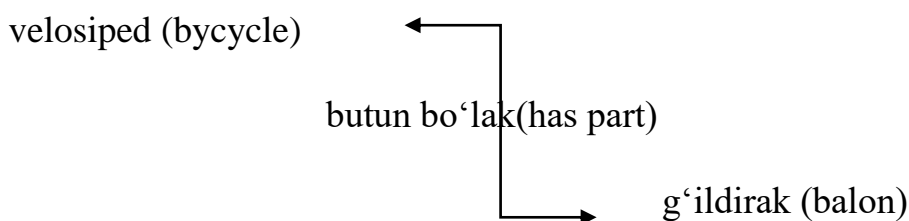
Demak, ushbu maqolamizda belgilangan ko'rsatkichlar izlanuvchining ushbu sohada erishgan natijalar chegara maydoni hisoblanadi.

MUHOKAMA (Discussion)

Til leksikasida uslubiy xoslanish alohida ahamiyatga ega; leksema bu tilshunoslikning eng muhim va asosiy tushuncharidan biri. Bu tushunchani ayni paytda keng qamrovli mazmun mohiyat, belgilangan chegara miqdori noaniq bo'lgan holda bilamiz. Sababi, tilshunoslar Arastu davridan hozirgacha leksema, so'z ustida bosh qotirib kelishmoqda va bugungi kunda yuzlab ta'riflar berilgan.¹⁹ Veterinariya sohasida ishlaydigan vrachning qizi maktabda: “*Ustoz, ayting anavi mollarga xonaga kirsin!*”, Bog'bon: “*Huu bolalar, qani bu yerdan jo'nab qolinglarchi! Bo'lmasam sochlarizni hozir tag tuguli bilan olib tashlayman!*”. Bu misollardan ma'lum bo'ladiki, jamiyatda o'z kasb-omili sababli ongli va ongsiz holda shakllangan leksik birliklar nutq-kommunikativ aspekti leksikonga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhitning tilga va nutqqa ta'siri tilshunoslikning ikki sohasi tomonidan o'rganiladi. Yana bunga bir misol qilib aytadigan bo'lsak **sotsiolongvistika** va **sotsialingvistika** so'zlari mutloq bir biridan farq qiladi ya'ni ijtimoiy muhitning umuman tilga ta'siri sotsialingvistika tomonidan o'rganilsa, uning alohida shaxs yoki

¹⁹ Baxtiyor Mengliyev “Hozirgi o'zbek tili” darslik, “Tafakkur bo'stoni” nashriyoti, Toshkent – 2018 b. 152-168

kishilar guruhiga ta'siri sotsiologiya tomonidan tekshiriladi. Ikki soha nomi tovush (a/o) bilan farqlanadi va ko'pchilik bu ikki termini chalkashtiradi. Demak, til tarkibidagi leksik ma'nolar doimo o'zaro ma'lum munosabatda bo'ladi. Shunga ko'ra so'zlar bir biriga qarama qarshi yoki bir birini inkor etadi shunga ko'ra so'zlar antonim, sinonim kabi farqlanadi. So'zlar leksik shakliy jihatdan ham bir biridan farqlanadi, bu bir biriga o'xshash, ya'ni shakldosh so'zlar ko'rinishida uchraydi. Tilshunoslik sohasida bu kabi so'zlarni ikki turga ajratib bo'lib o'rganish qabul qilingan: omonimlar va polisemantik so'zlar. Shakldosh, ma'nodosh va o'zaro mohiyati farqligi bilan belgilanadi. Bu ishda biz asosiy o'be'kt bo'lgan meronimlarga yuzlanamiz. Meronim bu fanga yangi atama sifatida kirib kelgan va bu atama partonim deb ham ataladi. Meronimiya (partonimiya) atamasi o'zbek tilshunosligida ham, Yevropa tilshunosligida ham yangi yo'nalish termini sanalib, ilmiy adabiyotlarda ilk marta "Sistem leksikologiya tezislari"²⁰ da uchraydi. O'zbek tilshunosligida meronimiya termini partonimiya nomi ostida XX asrning 90-yillarida Buxoro tilshunoslik maktabi vakillari tomonidan fanga olib kirilgan.²¹ Tilshunoslikda meronimiya (qadimgi yunoncha "miros"(meros) "qism", "bo'lak" va "o'nrima"(o'nima) "ism" so'zlaridan qismini bildiruvchi meronim bilan butunni bildiruvchi o'rtasidagi semantik munosabatlardir. Soddaroq qilib aytganda, meronym o'z partonimi bilan qism munosabatda bo'ladi. Masalan, *barmoq* qo'lining meronimi bo'lib, uning partonimidir. Xuddi shunday, *dvigatel* avtomobilning meronimi bo'lib, uning partonimi hisoblanadi. Ingliz tadqiqotchisi Keith Allan o'zining "Semantikaning qisqacha ensiklopediyasi" kitobida meronimiyalar to'g'risida shunday deydi: "Meronimiya – bu leksik elementlar o'rtasidagi qisman butun munosabatni tasvirlash uchun ishlatiladigan atama. Natijada, *muqova* va *sahifa* – *kitob meronomlaridir*....."²² Biz bu ikki so'z ma'nodosh birliklarini tasviriy jadval asosida tasvirlaydigan bo'lsak, ular quyidagicha korinishdir:

²⁰ Бегматов Э., Нематоа Х., Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1989. 6-сон. Б.35-40

²¹ Eshmo'minov A.A. O'zbek tili korpuslari uchun taksonomik va meronomik munosabatlilik leksik bazasini shakllantrish. Avtoreferat.- Termiz.2022. b.16

²² Keith Allan. *Concise Encyclopedia of Semantics.*, Elsevier, 2009

Bu misoldan ma'lumki, so'z birliklarida dennotativ va kannotativ bog'lanishlarini ham ochib beradi; velosiped – dennotativlik sathida, demak, meronimiya va partonimiyalar o'zaro tobelik chegara maydonida birlashadi. Meronimlar leksik munosabatlarning yaxlit bir butunligini ifodalaydi va leksik birliklar orasidagi ierarxik bo'lmagan munosabat, yaxlitning muhim qismlari bilan bog'liq.

Masalan:

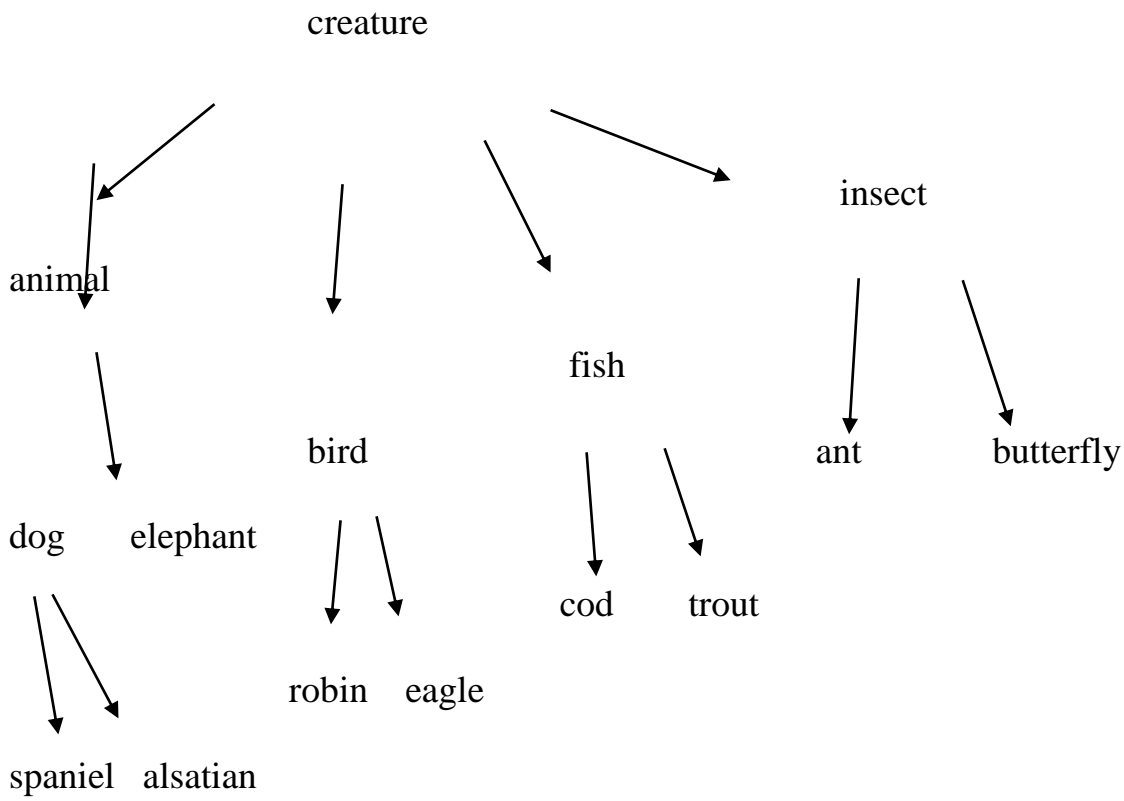
“Qo'l butunligining yarmi bu -tirsak. Tirsak bu qo'lning qismi.” (“ An arm has an elbow./ An elbow is a part of the arm.)

Whole – butunlik	Parts – qismlar
- qo'l (arm)	- tirsak, qo'l tushi, bilak, (elbow, forearm, arm)
- uy (house)	- tom qismi, devor (roof / wall)
- bosh (head)	- ko'z, burun, og'iz
- inson tanasi (trunk)	(eye,nose,mouse)
	- ko'krak qism, bel (chest, back)

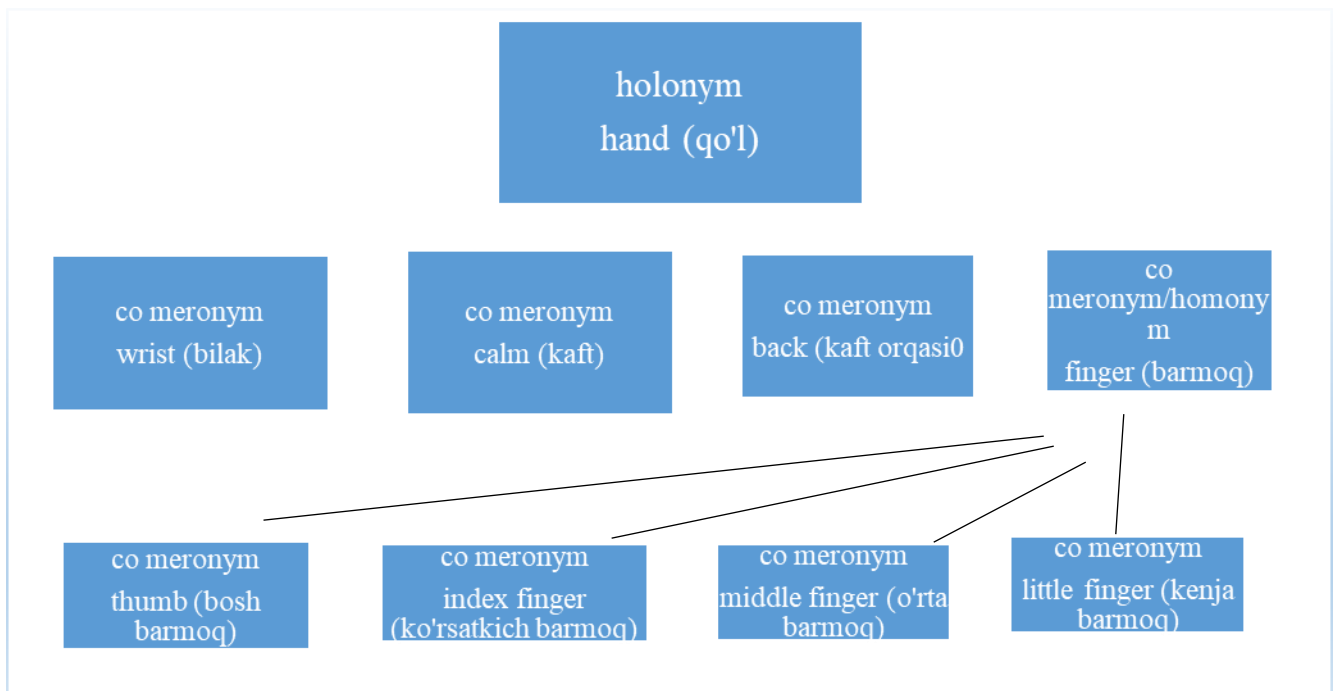
Demak, ingliz tilida meronimlar butunning qismida ifodalaydi: (*dum* < *it/ tail* < *dog*); uning teskarisi giponimik munosabat bo'lib, u qismning butunligini ifodalaydi. Masalan, *olma daraxti* (*appletree*)bu *olma* (*apple*)ning giponimidir. (*olma daraxt* > *olma* / *appletree* > *apple*). Shunday qilib, o'zbek va ingliz tillarida munosabatlarning qism butunligini ifodalovchi bu giponim deb ataladi. Leksik sematik munosabatlar bilan uzviy bog'lansada, meronimlar leksik bilimning bir qismi sifatida ifoalanishi dargumon, chunki u ma'no emas, balki til birliklari o'rtasidagi qisman butun munosabatlarning refleksider. Shunga qaramay, ba'zi (ayniqsa, hisoblash) yondashuvlar leksik elementlar orasidagi meronim munosabatlarning har xil turlarini ifodalaydi. Meronimlarning leksikon tuzilishlarini ingliz olimlari Miller 1995, Lyons 1977, Cruse 1986, Aitchison 1987, Chaffin and Hermann 1984, Nikitin 1988 va boshqalar fanda ularning tahliliy munosabatlarni fanda isbotlaganlar. ²³ Lingvist olimlar ta'kidlaydiki til bu borliq, uning natijasida tabiat yaratgan til klassifikatsiyasi paydo bo'lgan, bu esa o'z navbatida qolip taksanomiysi deb yuritiladi. Butunlikda qism ierarxik — taksanomiya munosabatini saqlaydi uning

²³ N. KUZMENKA. MERONYMIC STRUCTURES FOR NAMES DENOTING PARTS OF LIVING BEINGS IN ENGLISH., Minsk State Linguistic University.,2015

o‘zaro ta’sirida leksik zanjir -giponimiya turi hosil bo‘ladi. Biz bu jadval asosida ko‘rishimiz mumkin:

Demak, butunliklar qismlarga bo‘linganda har bir leksik birlik yaxlit butunlik qismini ifodalaydi, bu esa o‘z navbatida taksonomiya jadvalini shaklantiradi. Har bir qismlar esa butunlik ma’nosini ochiqlyadi, masalan yuqoridagi *jonzot* tushunchasida umumiy mavjudot ya’ni qimirlaydigan, tanasida joni mavjud harakatlanadigan mavjudotlar timsoli namayon bo‘ladi, agar uning qismlari hayvon, inson, hashorat, qush va baliq klassifikatsiyasiga bo‘lsak butunlik-qism, ularni o‘zaro yana leksik birliklarga bo‘lsak *hayvonot -it* va uning tur- klasifikatorlariga bo‘inadi; *hayvon-fil; jonzot-baliq-salmon; hashorat-chumoli-kapalak-xonqizi*; Endi meronim taksonomiyasini solishtiramiz:

Bu ikki leksik munosabatlarning o‘zaro ta’sir maydoni yuqoridagi jadvaldan namoyonki giponimiya va meronimiya bir biri bilan juda yaqin ma’nodosh bo‘lishiga qaramasdan ularning leksik -semantik, leksik-sintaktik taksonomiyasi ta’sir doirasi farq qiladi: butunlikning qism jinsiga va qismning butunlik strukturasi kiradi.

XULOSA (Conclusion)

Biz yashayotgan borliq shunday kengsizki, tabiiy bu kenglikda tilning bir butunligi qismini hosil qiluvchi nutq — grammatika – kommunikatsiya -so‘z leksikonlarisiz tasavvur qilish qiyinroq. D.A.Cruse “Lexical Semantics” kitobida leksik o‘zaro munosabatlar: giponim, atnonim, sinonim, meronim va partonomlarning nisbiy yasaliş, ma’nodosh, o‘xshashlik yoki o‘zaro zidlik aloqalarini semantik, leksik, sintaktik, vazifadoshlik konfiguratsiya – munosabatlarning sathini aniq va yaqqol tahlil qilib bergan. Biz ham shunga asoslangan holda, yuqoridagi fikrlarni umumiy xulosalaydigan bo‘lsak ingliz va o‘zbek tillarida meronimlarning juda o‘xshash munosabatlarini tahlil asosida ko‘rib chiqdik. Demak, ikki tilning leksik maydoni, ularning o‘zga tilda nomlanishini hisobga olmaganda ikki til uchun ham mutloq yangi soha bo‘lgan bu atamalar vazifa — funksiyasi mutloq o‘xshash ekanligi yuqoridagi analitik tahlil misollari o‘z isbotini ko‘rsatib berdi. Umuman olganda, *uy*, *velosiped*, *olma* va *qo‘l* misollari har ikki tilda meronimik ma’no xususiyatlarini qiyosiy atamalar ostida o‘rganish o‘ziga xoslik aspektlarini namoyish eta oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR. (REFERENCES)

1. A.D.Cruse, *Lexical semantics.*, Cambridge: Cambridge University Press. 1986. P.156 b. 152-168
2. Baxtiyor Mengliyev “ Hozirgi o‘zbek tili” darslik, “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti, Toshkent – 2018
3. Eshmo‘minov A.A. O‘zbek tili korpuslari uchun taksonomik va meronomik munosabatli leksemalar linvistik bazasini shakllantrish. Avtoreferat.- Termiz.2022. b.16
4. Keith Allan. *Concise Encyclopedia of Semantics.*, Elsevier, 2009
5. N. KUZMENKA. MERONYMIC STRUCTURES FOR NAMES DENOTING PARTS OF LIVING BEINGS IN ENGLISH., Minsk State Linguistic University.,2015
6. Бегматов Э., Нематоа Х., Расулов Р. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1989. 6-сон. Б.35-40
7. С. Усмонов “ Тилшуносликка кириш” – Тошкент нашриёти 1972, б.52

Internet saytlari

1. <http://www.inspiringteachers.com/>
2. <https://ziyonet.uz/>
3. <https://www.academia.edu/>
4. https://www.researchgate.net/publication/290851511_Meronymy

THE ROLE OF MULTIPLE CHOICE AND SHORT-ANSWER QUESTION FORMATS IN ASSESSING READING SKILLS

SALIMOVA Nozima,

Senior teacher of the department of English teaching methodology,

UzSWLU,

nozima1273@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-73-79>

ABSTRACT

Assessment is an integral part of language learning, and it is essential to determine the progress and proficiency of a learner. There are different types of assessment methods used in language education, including Multiple Choice Questions (MCQs) and Short Answer Questions (SAQs). Both MCQs and SAQs are crucial in assessing language skills, and they serve different purposes in the evaluation process. Therefore, it is essential to use both MCQs and SAQs in language assessment to provide a comprehensive evaluation of a learner's language proficiency. The present article discusses their importance in terms of assessing reading skills.

Key words: *reading comprehension, a receptive skill, evaluation, tests, multiple choice questions, short answer questions, a specific response, assessment, test items, reading proficiency, advantages, disadvantages.*

INTRODUCTION

Reading comprehension is an essential skill that has international importance. It is the ability to understand, interpret, and analyze written text. Strong reading comprehension skills are crucial for success in academics, careers, and everyday life. In the academic world, reading comprehension is necessary for students to succeed. It is not only important for understanding textbook material but also for comprehending complex research papers and articles. Without strong reading skills, students may struggle to understand the material presented to them, leading to poor grades and academic performance. Reading comprehension is also crucial for career success. Many professions require employees to read and interpret large amounts of information. Lawyers, doctors, and engineers are just a few examples of careers where strong reading skills are essential. In addition, employees who can quickly and accurately understand written instructions, emails, and reports are highly valued in the workplace. Beyond academics and careers, reading comprehension is vital for everyday life. Reading is a fundamental skill that allows people to access information

about current events, technology, and culture. It enables individuals to make informed decisions about their health, finances, and personal lives. Moreover, reading can be a source of pleasure and relaxation, providing an escape from the stresses of daily life. The importance of reading comprehension is not limited to one country or culture. It is a skill that is essential for individuals in all parts of the world. In our globalized society, the ability to understand and analyze written text is crucial for communication and collaboration across borders. It is necessary for individuals to comprehend information from different cultures and perspectives, fostering a deeper understanding and appreciation of diversity.

METHODS USED

The ability to process literature, understand its meaning, and integrate it with what the reader already knows is referred to as reading comprehension. Below there are some of the required essential skills in efficient reading comprehension:

- Grasp the meaning of a word in context, know the meaning of words
- Follow the structure of a passage and locate antecedents and references
- Draw inferences regarding the contents of a passage, identify the primary thought of a passage
- Respond to questions raised in a text
- Determine the tone of a piece by recognizing the literary techniques or propositional structures used
- Comprehend the situational mood (agents, objects, temporal and spatial reference points, casual and purposeful inflections, and so on) conveyed for claims, questioning, commanding, abstaining, and so on.

Vocabulary and reading comprehension are tightly related. The ability to decode, identify, and pronounce words is obvious, but knowing what the words mean has a significant and direct impact on knowing what any single paragraph implies while skimming through a reading material. It has been demonstrated that pupils with a lower vocabulary comprehend less of what they read than other students (Nielsen, 2013). It has been proposed that improving word groupings, complex vocabulary such as homonyms or words with multiple meanings, and those with figurative meanings such as idioms, similes, collocations, and metaphors are useful practices for boosting understanding (Tompkins, 2011).

RESULTS AND DISCUSSIONS

“Reading is a receptive skill that entails extracting meaning from a text that someone sees in an efficient manner using some procedures. It is similar to obtaining

important information from a commercial” (Harmer, 2007; Grellet, 2007). The major issue with evaluating a receptive skill is that the conduct, unlike writing and speaking abilities, is not openly observable. Because of the receptiveness of reading ability, the act of reading cannot ever demonstrate its successful accomplishment. As a result, assignments to test reading ability should be designed in such a way that they provide evidence of learners' successful reading while minimizing interference with the act of reading. If the questions require too much writing and the candidates are weak in their writing skills, the candidates may fail to demonstrate their proper knowledge of reading. “Using multiple-choice questions (MCQs) is one possible answer to this problem” (Hughes, 1989). Although this type of question takes more time to design, multiple-choice questions (MCQs) are widely used to measure different sub-skills of reading such as skimming, scanning, making inferences, and guessing meanings from context because MCQs are simple to score and administer, and most importantly, they do not interfere with the act of reading. Although the use of MCQs in evaluating reading competence is an age-old practice, there is still much doubt because very few studies have been undertaken to explore the excellence of MCQs in evaluating each sub-skill of reading. This field necessitates substantial research to determine the relevance of employing MCQs in measuring reading skills, as this is an important component of many important tests such as IELTS, TOEFL, GRE, and other placement and diagnostic tests in language schools. Furthermore, crucial decisions are frequently made based on the results of these tests.

Despite the fact that a substantial amount of literature has been published to discover the method of designing quality MCQs, very few thorough investigations have been conducted to discover the excellence of MCQs in assessing reading proficiency, specifically the ability to scan, skim, make inferences, and understand vocabulary from context. Hughes (1989) suggests that the results of MCQ testing could be "a reliable and valid indicator of competence".

In testing reading subskills, MC items have both potential and limitations. The data from this study reveals that MC items can be effective in evaluating skimming and inference skills; but while measuring the capacity to identify specific information MCQs have some limits. This constraint is particularly noticeable in the evaluation of learners' vocabulary knowledge, in which they are expected to interpret the meanings of certain specific terms from context, as opposed to the test takers knowing the precise meanings of some isolated words. As a result, it is not recommended to employ MC items to complicate the assessment of test takers' vocabulary knowledge. Because there has been very little empirical study on the applicability of MCQs in assessing reading sub-skills, the current findings add to a growing body of literature

on the association between MCQs and reading ability. However, the generalizability of these findings is limited by several factors, including the small number of participants. Furthermore, the current study only looked at the strengths and shortcomings of MCQs in measuring reading ability; consequently, more research is needed to look into the limitations of MC items and how to overcome them.

The SAQ format is another type of comprehension testing. A set of questions frequently follows a reading text in this fashion. The questions demand students to compose a few words or paragraphs in response to a reading-related inquiry. While some claim that such assessments are biased since they emphasize on a student's writing abilities, the benefits greatly exceed any disadvantages. Such examinations require language production, reinforce writing skills, elicit responses to a variety of reading tactics, and so measure a variety of critical and higher order thinking skills, as well as give a more authentic assignment. It will take more effort to construct good questions, and teachers must ensure that the structure and wording of the question do not enable pupils to offer a right response without grasping the meaning of the text. Questions should assess higher-order cognitive abilities and provide opportunities for students to exercise analysis, assessment, and synthesis. Bloom's Taxonomy of Cognitive Domains has been shown to be an effective framework for enhancing cognitive responses through language. Bloom identified six more sophisticated domains of thinking: knowledge, comprehension, application, analysis, synthesis, and evaluation. Readers may also be interested in the revised version of Bloom's Taxonomy. The taxonomy provides a useful structure for categorizing test questions and aids in analyzing reading learning outcomes. It also includes a useful guide for teachers to utilize when creating comprehension activities and questions that develop both critical thinking and critical reading skills. Critical thinking is an ongoing activity that all second language readers, regardless of language competence level, should engage in. Readers must apply information and knowledge in a variety of ways to seek alternatives, draw conclusions, pose questions, and solve issues. Exercises that encourage such critical thinking practice help readers improve their reading skills, allowing them to understand increasingly complicated texts.

These inquiries, known as 'comprehension' questions, are quite prevalent in English schools around the world. Most students have already answered these types of questions, and as a result, most students do pretty well with them. Despite this, there are some typical issues that cause pupils to make errors and lose marks. One benefit of these questions is that they prevent the potential of guessing, which is a concern with all sorts of selected-response tasks. SAQs are also regarded to delve deeper into the ability of the test-taker. SAQs are also less difficult to create than

selected-response task types, particularly multiple-choice questions. According to Bruce M. Lockhart, Ph.D., short answer questions ask the learner to provide a specific response to the passage. These usually take the form of "yes-no" or "wh" inquiries.

On the negative side, marking SAQs may be challenging because there are often multiple methods to represent the same notion. That is why, ideally, the answer key for SAQ tasks should include all possible response permutations. Even the most meticulous item writers, however, will not be able to predict all acceptable alternate answers. As a result, SAQs should always be properly tested to uncover acceptable but unexpected replies. Another issue with SAQs, like with all constructed-response tasks, is the introduction of construct-irrelevant variance. This is because SAQs demand written responses, and correctly answering depends, at least in part, on the test-takers' writing ability. Writing skill is irrelevant when SAQs are used to test, for example, listening or reading comprehension. There are number of ways recommended to avoid failing to do SAQs in tests:

- Make it clear in the instructions what the test-takers are expected to do: must they react with a number, a word, a phrase, or a whole sentence? "Respond with a word or a short phrase," for example.
- Always use an example. The example should provide a good representation of the expected responses.
- Limit the length of responses requested. It is recommended to use one or two words for lower competence levels and up to five words for higher competency levels.
- Create the questions in such a way that the number of acceptable responses is limited. The questions should be as specific and concise as possible.
- Close-ended (yes/no) questions should be avoided. The use of yes/no questions converts a SAQ into a True/False item.

Paying attention to these aspects students will be able to avoid problems with finding correct answer.

SAQ question type has number of advantages which are helpful to assess reading comprehension of students:

- Short Answer Questions are reasonably quick to mark and can be marked by several assessors as long as the questions are written in such a way that the assessors can evaluate all alternative solutions.
- Short Answer Questions are also extremely simple to create in comparison to other assessment methods.

- Because the structure of short answer questions is quite similar to examination questions, students are more comfortable with the practice and feel less concerned when using it as part of a formative and summative assessment.

- Unlike MCQs, no guessing is permitted; students must provide an answer.

However, as MCQs there are certain limitations and disadvantages it has:

- Short Answer Questions (SAQ) are only appropriate for inquiries that can be answered in a few sentences. While setting the questions, it is critical that the assessor is very clear on the type of answers expected. Because SAQ is an open-ended question, students are free to answer in whatever way they wish. Short-answer questions might lead to grading difficulties if the question is not written carefully.

- Short Answer Questions are often used simply to assess information; students may frequently memorize Short Answer Questions by rote learning. If assessors want to use Short Answer Questions to assess deeper learning, they must pay close attention (and practice) on appropriate questions.

- Handwriting/spelling skills may influence evaluation accuracy.

- There may be challenges with time management when answering SAQ questions.

Short answer questions are used in the same way as multiple-choice items are. "Does the writer believe the new policies have been particularly effective?" "What hurdles are there to executing the newest government directive?" and "What is the most serious challenge confronting the financial system?" are some examples. These questions ask the learner to sift through the text's information, identifying key points and distinguishing opposing viewpoints. The second and third sample questions, in particular, could be used in reading activities to assist pupils learn to recognize textual signals like "first," "second," "finally," "furthermore," and so on. The capacity to sort and arrange the major aspects of a text is an important reading skill (Bruce M. Lockhart, 1999).

CONCLUSION

Multiple-choice questions (MCQs) and short-answer questions (SAQs) are the two most frequent exam forms used to measure second language reading skills. In the MCQ style, test takers are given comprehension questions with predefined answers, such as which answer should be chosen as the best. Rather than providing predetermined answers, the SAQ style encourages test takers to compose two to three sentences based on their understanding of the reading passage to answer comprehension questions. Reading skills are a crucial aspect of language learning that is sometimes overlooked in favor of an emphasis on spoken or translation abilities. The various sorts of questions described above—multiple choice, short

response provide a versatile way of assessing children' reading skills and are appropriate for different levels of language development. When used in the classroom, such inquiries encourage students to deal with the meaning of texts on multiple levels, going beyond words and structures. When used in assessment, they allow the instructor to evaluate students' abilities to interpret and analyze written English more efficiently and precisely. Teachers should also consider the advantages and disadvantages of each assessment method when designing assessments to ensure that they are appropriate for the learning objectives and the needs of the learners.

REFERENCES

1. Adams, M. *Beginning to read: thinking and learning about print*. Cambridge, Mass: MIT Press. (1994).
2. Brunfaut, T., & McCray, G. *Looking into test-takers' cognitive processing whilst completing reading tasks: A mixed-method eye-tracking and stimulated recall study*. British Council. (2015).
3. Cohen, A. D. *Strategies and processes in test taking and SLA*. In L.F. Bachman & A.D. Cohen (Eds.), *Interfaces between second language acquisition and language testing research*. Cambridge University Press. (1998).
4. Gordon, C. M., & Hanauer, D. *The interaction between task and meaning construction in EFL reading comprehension tests*. *TESOL Quarterly*, 29(2). (1995). <https://doi.org/10.2307/3587626>
5. Grabe, W. *Reading in a second language: Moving from theory to practice*. Cambridge University Press. (2009).

THE USAGE OF PRAGMATIC APPROACH IN LITERARY TRANSLATION

UMAROVA M.B.

Senior teacher of the department of English Methodology,
umunira1378@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-80-85>

ABSTRACT

Last two decades have seen an increasing interest in approaching literary translation from pragmatic perspective as both pragmatics and translation are concerned with communicative situations. Pragmatic relations in literary translation are superimposed on semantic relations and play an equally important role in analyzing the original text and in producing an equivalent text in the target language. The pragmatic adaption of translation must make it possible for the target receptor to understand the implications of the message and to be aware of its figurative and situational meaning. Pragmatic problems in this article are analyzed applying pragmatic principles such as speech acts, presuppositions, implications, deictic expressions and politeness formulas.

Keywords: literary translation, pragmatic problems, speech acts, presuppositions, implications, deictic expressions and politeness formulas.

АННОТАЦИЯ

В последние два десятилетия наблюдается растущий интерес к подходу к художественному переводу с прагматической точки зрения, поскольку и прагматика, и перевод связаны с коммуникативными ситуациями. Прагматические отношения в художественном переводе накладываются на смысловые отношения и играют не менее важную роль как при анализе исходного текста, так и при создании эквивалентного текста на языке перевода. Прагматическая адаптация перевода должна позволить целевому адресату понять последствия сообщения и осознать его переносное и ситуативное значение. В статье анализируются прагматические проблемы с применением таких прагматических принципов, как речевые акты, presuppositions, импликация, дейктические выражения и формулы вежливости.

Ключевые слова: художественный перевод, прагматические проблемы, речевые акты, presuppositions, импликация, дейктические выражения и формулы вежливости.

INTRODUCTION

The main function of literary translation is to enhance understanding among cultures and nations. According to the American Professor Rainer Schulte, "Literary

translation bridges the delicate emotional connections between cultures and languages and furthers the understanding of human beings across national borders. In the act of literary translation the soul of another culture becomes transparent, and the translator recreates the refined sensibilities of foreign countries and their people through the linguistic, musical, rhythmic and visual possibilities of the new language” (Schulte 37).

A literary translator deals with a text which involves linguistic, pragmatic and cultural elements. Ganesh Devy summarizes the characteristics of literary translation: expressive, connotative, symbolic, focusing on both form and content, subjective, allowing multiple interpretations, timeless and universal, using special devices to heighten the communicative effect and tendency to deviate from the language norms (Devy 112). Lindsey Gutt stresses that while translating a literary work one should preserve the style of the original text. In accordance with him, “this wider stylistic dimension of communication is, of course, of special interest to literary studies, and so it is not surprising that theorists concerned with literary translation have paid considerable attention to the preservation of the stylistic properties of texts” (Hatim 23). Pragmatic relations in literary translation are superimposed on semantic relations and play an equally important role in analyzing the original text and in producing an equivalent text in the target language. According to Komissarov and Koralova, words as semiotic signs are not indifferent label of objects, they may acquire definite implications, become associated with certain theories, beliefs, likes and dislikes, and people develop certain attitudes to them (Комиссаров 43).

The pragmatic implications of the word are an important part of the meaning that produces a certain effect upon the receptor. Every act of speech communication is meant for a certain receptor as it is aimed to produce a certain effect on him or her. In this respect “any communication is an exercise in pragmatics” (Riazi). Semantically equivalent messages do not necessarily mean the same thing to the source-and-target language receptors that is why pragmatics of the original literary text requires important changes in the transmitted message. The translator should be aware of whether the message is a statement of fact, a request, a command, an entreaty or a joke. Very often the sender’s communicative intent differs from what the message seems to say.

For example, a phrase as I don't know may be rendered as Я не знаю (the statement of fact) or Да как вам сказать? (expression of hesitation).

The pragmatic adaptation of the translation must make it possible for the target receptor to understand the implications of the message and to be aware of its figurative and situational meaning. English scholar Basil Hatim describes pragmatics

in terms of situationality, intentionality and acceptability. Thus, the pragmatic approach can be said to apply these three important features in literary translation (Hassan 11).

METHODS

Situationality refers to the appropriate use of a statement in a particular situation. Without a contextual situation an utterance could not be interpreted. Understanding is got by associating and connecting the new information verbalized in the text with knowledge of the world or of a particular situation. This process of “concrete occurrence” in a context is called actualization by Stephen Levinson. In the novel *The Moon and Sixpence* by William Somerset Maugham, while describing Strickland’s wife, a woman interested in literature and inviting writers to her place, one of the characters says: She finds them amusing. She wants to be in the movement. Here the word movement has a contextual or situational meaning “to keep up with fashion” (Maugham 27). It would be appropriate to translate it as Она не хочет отставать от моды. If we consult English- Russian dictionary; we can see that the word movement can be translated as движение, перемещение, передвижение. We can't use either of these meanings, because our word-for-word translation will sound ambiguous. Intentionality refers to the intention of the producer. In a successful literary translation the receiver's interpretation should coincide with the sender's intention. Even if the form of an utterance does not correspond to the intended function, the receiver recognizes the sender's intention. This is true because the sender and the receiver know each other. They share common background knowledge. In translation the writer and TL reader rarely share background knowledge. Therefore, the role of translator is to mediate between the writer and the reader. According to the pragmatic approach, intention should be preserved in translation (Riazi).

Acceptability refers to the effect of SL text on TL receptor. When a reader receives a literary text, she/he associates it with his/her background knowledge. The impression the reader gets when she/he reads is defined as the effect. The effect of the target text on the target language reader should be equivalent to that of the source language reader. Pragmatic problems appear when the SL and TL have different pragmatic principles. Different languages employ different pragmatic principles in the same communication behaviour: what is polite in one community may be impolite in another. A cooperative principle in one community may be uncooperative in another. Fawcett considers this pragmatic difference as a part of the translator's competence. The translator has to identify the area of pragmatic interference between the two languages. Pragmatic competence is defined as “the ability to use language

effectively in order to achieve a specific purpose and understand the language in the context”. He argues that pragmatic failure occurs when utterance fails to achieve the sender's goal. It results in misunderstanding and even crosscultural communication breakdown (Hassan 18).

RESULTS AND DISCUSSIONS

Pragmatic problems will be evident in case of applying pragmatic principles such as speech acts, presupposition, implicatures, deictic expressions and politeness formulae in translation.

First, preserving the force of speech acts may be problematic. Mistranslating speech acts is due to the difference between the sense of the force of utterance, in other words locutionary and illocutionary acts. Politeness as a sociocultural phenomenon can be seen as one of the basic guidelines of human interaction. The goal of politeness can be described as reflecting or realizing the social or interpersonal relations designed to facilitate interaction by minimizing the potential for conflict and confrontation inherent in human interchange. Studies examine various speech acts in different languages have provided valuable insights into culture-specific features of politeness and difficulties foreign language learners have in recognizing and adhering to the politeness norms of the target language. Polite requests are central to Levinson’s theory and the most frequently studies speech act in cross-cultural and interlanguage pragmatics (Levinson 66).

It can be appropriate in both English and Russian to use the imperative Tell me as an opening request for information as in the following extract from *The Dead*, one of the short stories in *Dubliners* by James Joyce. Gabriel, a middle-aged friend of the family is about to start a conversation with the teenage Lily.

E.g. -Tell me, Lily, he said in a friendly tone, do you still go to school -O no, sir, she answered. I'm done with schooling this year and more (Joyce 194).

Professional translator Olga Holmskaya suggests the following translation:

Скажи-ка, Лили, - спросил он дружеским тоном, - ты все еще ходишь в школу? – Что вы, сэр, - ответила она, - я уже год как окончила школу, даже больше (Джойс 81).

This imperative sentence “Tell me” should not be understood as a coercive one, or as a threatening act. The same speech act in another context can be translated differently.

Second, translating implicit meaning may be problematic for translators. Implicit meaning includes presuppositions and implicatures. Presuppositions depend on shared knowledge between the reader and the writer. In translation it may happen

that the writer and the TL reader do not share this kind of knowledge. Hassan suggests that translating presuppositions as assertions will distort meaning (Hassan 32). Presuppositions should be preserved in the target text.

Translating implicatures may also cause problems. Some implied meaning is inferred beyond what is said. For example, the title of the novel *Crooked House* by Agatha Christie was translated into Russian as *Кривой домишко* where the additional lexical emotive implication of crookedness (wretchedness) was matched by emotive suffix *-ишко*, one of the numerous emotive suffixes so characteristic of the Russian lexical system. As for a deictic expression, in linguistics it refers to the phenomenon when understanding the meaning of certain words and phrases in an utterance requires contextual information. English has a wide variety of expressions that are commonly analyzed as deictics: personal pronouns such as *I* and *you*, spatial adverbs such as *here* and *there*, demonstratives such as *now*, *then*, *today*, *ago*, and recently motion verbs such as *come* and *go*, and tense morphemes such as the future auxiliary *will* and the past tense suffix *-ed*. In addition, grammatical constructions such as the imperative and vocative are often characterized as deictics. Other linguistic elements can be used deictically if they are combined with a genuine deictic or some other referential means. For example, a noun such as *tree* may refer to a concrete entity in the situational context if it is accompanied by a demonstrative that relates the concept of *tree* to a concrete entity in the surrounding situation (that tree).

Alternatively, content words can be grounded in the speech situation by nonlinguistic means such as gesture, eye-gaze, or the presentation of an object. In general, as Levinson has pointed out, just about any nominative expression can be used deictically if it is accompanied by communicative device that indicates a direct referential link between language and context (Levinson 54).

The old man was dead. I removed the bed and examined the corpse. Yes, he was stone, stone dead. I placed my hand upon the heart and held it there many minutes. There was no pulsation. He was stone dead. His eye would trouble me no more (Edgar Allen Poe: The tell tale heart).

In the story the deictic expressions such as *I* and *there* do not refer to the author and entities in the surrounding situation, but to the *I*- narrator and elements in the universe of discourse. It is well-rendered by the Russian translator Hinkins:

Старик был мертв. Я оттащил кровать и осмотрел труп. Да, он был навеки, навеки мертв. Я приложил руку к его груди, против сердца, и держал так долгие минуты. Сердце не билось. Он был навеки мертв. Его глаз больше не потревожит меня (По 141).

CONCLUSION

Summing up, I would say that the attention given to pragmatic facts and principles in the course of literary translation can enhance the understanding of translation. A good literary translation is not simply concerned with transferring the propositional content of the source language text but also with its pragmatic features. Pragmatic task of literary translation aims at ensuring maximal equivalence with the original. It is also important to emphasize the translator's background knowledge of history, culture and language.

REFERENCES

1. Devy, Ganesh, N. *Literary Criticism: Theory and Interpretation*. London: Longman, 2002.
2. Hatim, Basil. *Communication across Cultures: Translation Theory and Contrastive Text*
3. *Linguistics*. Exeter: University of Exeter, 1990.
4. Hassan, Bahaa-Eddin. *Literary Translation: Aspect of Pragmatic Meaning*. Cambridge: Cambridge University, 2011.
5. Joyce, James. *Dubliners*. London: Headline, 2011.
6. Комиссаров, В. Н., Коралова, А. Л. *Практикум по переводу с английского языка на русский*

THE WAYS TO CHANGE BULLYING IN THE TEACHING PROCESS

USMANOVA R.M.,
Senior teacher of USWLU

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-86-91>

ABSTRACT

This article widely provides imminent ways to bullying in the teaching process through concrete explanations, such as creating a discrimination-free environment as well as abolishing the concept of inequality in the teaching process by creating new policies in the environment of the school and the changing mindset of learners who are discriminated.

Keywords: *ways, new policy, discrimination ,bullying,free-environment, the concept of inequality, the mindset of learners, guidance.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье широко представлены неизбежные способы травли в учебном процессе с помощью конкретных объяснений, таких как создание среды, свободной от дискриминации, а также отмена концепции неравенства в учебном процессе путем создания новых политик в школьной среде и изменения мышления учащихся, подвергающихся дискриминации.

Ключевые слова: *способы, новая политика, дискриминация, травля, свободная среда, концепция неравенства, образ мышления учащихся, руководство.*

INTRODUCTION

The negative impact of bullying and discrimination on young people has been largely documented²⁴ and direct as well as more subtle and institutionalized forms of discrimination and bullying can lead to lower achievement and academic disengagement for discriminated students, contribute to their wider marginalization, and damage their sense of self-worth and positive identity²⁵. Additionally, in the image of discrimination, the majority of students are facing the problem of demotivation²⁶. On the other hand, students in schools with a constructive approach to cultural diversity benefit from “enhanced learning, higher educational and

---

²⁴ Crozier, G. (2009). South Asian parents' aspirations versus teachers' expectations in the United Kingdom. *Theory Into Practice*, 48(4), 290-296.

²⁵ Crozier, G. (2005). 'There's a war against our children': Black educational underachievement revisited. *British Journal of Sociology of Education*, 26(5), 585-598.

²⁶ Ogbu, J. U. (2003). *Black American students in an affluent suburb: A study of academic disengagement*.

Mahwah, NJ: Erlbaum Associates Crozier, G., & Davies, J. (2008). 'The trouble is they don't mix': self-segregation or enforced exclusion? *Race Ethnicity and Education*, 11(3), 285-301.

occupational aspirations”²⁷, and more secure identities. Together this points to the need for continuing to search for appropriate educational practices in contexts of discrimination and social exclusion. Schools can indeed play a key role in reducing discrimination and in protecting vulnerable children facing bullying and discrimination²⁸. In other words, schools can act as agents of change. Often it is assumed that schools are ‘change agents’ in terms of changing the attitudes, aspirations, and achievements of individual students; that is, facilitating change within the context of the school²⁹. In this case, we utilize schools as a psychological institution for learners overcoming the problems, such as bullying and discrimination of all types, and “ask how psychological processes are constituted through and operate in the social context”³⁰. Here, our focus will be given to tackling discrimination and bullying. We argue that considering the complexity of the social context is necessary in order to appreciate the challenges that schools face in their efforts to tackle discrimination and thus also for developing efficient practices against discrimination for the protection of vulnerable children. In line with the theoretical discussion, our data show that each national government has its own legislation, policy, and guidance around preventing and tackling bullying, keeping children safe, and promoting their well-being. In addition, all schools – or education authorities in any country – have to show due regard to the equality duty. This means your school leadership team needs to actively consider this duty when developing your anti-bullying policy and when reviewing evidence of bullying at your school to ensure your efforts to prevent and tackle discriminatory bullying are targeted and effective. Policies to prevent discrimination and bullying cover those with ‘relevant protected characteristics’: age, disability, gender, gender reassignment, pregnancy and maternity, race, religion or belief, sexual orientation, and process of representation – where hegemonic representations of difference. To prevent discriminatory bullying, use a whole-school approach. Now we look at several tips for tackling discriminatory bullying:

1. Creating a school culture and ethos that reflects the importance of feeling safe, and being part of an inclusive and supportive community
2. Ensure staff and pupils understand what behavior is expected of them.

²⁷ Howarth, C. (2002). 'So, you're from Brixton?': The struggle for recognition and esteem in a multicultural community. *Ethnicities*, 2(2), 237-260.

²⁸ Frankenberg, E., Lee, C., & Orfield, G. (2003). *A multiracial society with segregated schools: are we losing the dream?* Cambridge MA: Harvard University Press.

²⁹ Race, R. (2011) *Multiculturalism and education*. London: Continuum International Publishing Group

³⁰ Subašić, E., Reynolds, K., Reicher, S., & Klandermans, B. (2012). Where to from here for the psychology of social change? *Future directions for theory and practice*. *Political Psychology*, 33 (1), 61–74

3. Acknowledge that discrimination exists in wider society and that it can lead to discriminatory bullying in the school environment.

4. Be clear that reports of this behavior will be taken extremely seriously and that such behavior won't be tolerated.

5. Make sure all protected characteristics are acknowledged within your anti-bullying policy.

6. Involve young people in the development of anti-bullying policies and also work with pupils to choose words or phrases that represent the ethos you want to uphold as a school.

7. Involving young people in these activities creates buy-in, and it is a great way to discuss attitudes and behaviors that exist in the school community.

8. Create a talking culture in your school where any hurtful behavior is quickly brought out in the open, discussed, dealt with, and celebrated the differences.

9. Cherish diversity in your pupils and make it possible for any pupil to thrive in your school environment and build understanding about differences by teaching and incorporating them into school life. For example, teach pupils about different races, cultures, and religions and have visible role models and positive images of disabled people, women, people from different faiths, and minority communities across the school.

10. Acknowledge that the school community, including pupils, staff members, governors, and families, will include disabled people, people of different races, ages, and faiths backgrounds, and make clear that such diversity is welcome in the school community. This should of course be done without "outing" anyone who does not wish to make an aspect of their identity known.

11. Communicate to parents and carers information about how you are making the school supportive of diversity. If appropriate, signpost to opportunities for them to develop their own understanding of other cultures and identities.

12. Using the language of diversity: Ensure all school staff feels comfortable and confident talking about all kinds of differences. Children will pick up on teachers and other staff who feel uncomfortable and create opportunities for staff to discuss their feelings and feel confident in talking about all types of diversity.

13. Consider how you use language and whether you are reinforcing "norms" that don't represent your pupils or their families. This may mark them out as different and a potential target for bullying. For example, not all pupils will be sure of their gender and they may not come from a heterosexual two-parent family.

14. Challenge all forms of offensive or discriminatory language among your pupils and staff, including language which can be seen as sexist or homophobic

“banter”. Even if you don’t think it’s significant, discriminatory language can create attitudes and environments where bullying is more likely to happen. This applies to online and offline language. Including and involving all pupils: The best efforts of adults sometimes lead to a young person becoming isolated or disempowered and a potential bullying target. For example, if a pupil works closely with a teaching assistant, make sure that doesn’t prevent them from making friends, interacting with their peers, and learning to be independent. If a pupil has a difference that is not visible to others, for example, a hidden disability, special educational or additional support needs, or undisclosed gender identity or sexual orientation, make sure you work with them to discuss what information they want to share with peers. As with all children, support them to define themselves and take the lead in their own lives.

Furthermore, the role of reviewing school policies and practices is to ensure that they support the development of an inclusive environment. For example: assess whether the school recognizes and accommodates different religious practices, check you are making reasonable adjustments to enable disabled children to participate in all aspects of school life, and consider what steps can be taken to meet the specific needs of trans children and sometimes pupil surveys are a good way to understand pupil wellbeing and their experiences of bullying. Another important procedure that should be carried out is conducting these annually and highlighting active trends and issues within the school setting. This, in turn, empowers staff and pupils and all members of staff making them feel confident in tackling different types of bullying behavior, including prejudiced language. Discussing with staff any concerns they have about addressing bullying and their ideas on how to improve the school’s response to it should support them to develop their own confidence and knowledge in tackling bullying and supporting pupils effectively. The main aim of schools is to ensure that children understand their rights. A school is a place where they have the right to feel safe, to be themselves, and to communicate any concerns they have about bullying. This can help address issues around a “snitch culture”. Prevent sexual or sexist bullying by supporting children and young people to understand puberty and sexual development; recognize harmful sexual behavior; learn about consent, and communicate concerns about sexual bullying. All children and young people, regardless of their age, developmental needs, or disability, need to be empowered to say no to any physical touch or approach that makes them feel scared or uncomfortable. Teach techniques such as saying, ‘No, I don’t want to’ or rehearsing responses they feel comfortable using. Take time to talk to pupils about what it feels like to be in your school, whether there are any bullying hot spots, and if there is anything you could do differently to stop bullying. When discriminatory bullying

occurs: Make sure that your reporting system for bullying is flexible, accessible, and confidential for everyone. Pay particular attention to the needs of disabled pupils and those with special educational needs and additional support needs to ensure that they can report bullying. Your task is to take every report of bullying seriously. It can be very harmful to young people if their reports are dismissed. Children should never be told to just ignore it or to change who they are. It is the children doing the bullying that need to change their behavior and their attitude. This is particularly true if the bullying is targeted at a pupil's gender, sexuality, race, faith, disability, or special educational need, then additional support is needed. Stereotypes should be avoided when it comes to tackling bullying. For example, it is not true that girls are "bitchy" and boys have a punch up and get over it. Anyone can be capable of bullying behavior and it has a serious impact on everyone involved. Take time to find out who else is involved. Bullying is very rarely one-on-one behavior. Getting the wider group to change their behavior can mean the ringleader doesn't get as much out of it and can help it to stop. Know where and when to get outside advice or access specific support services to support the needs of victims and/or perpetrators of bullying. This may be particularly useful when those involved in bullying are coming to terms with their gender or their sexual orientation. Monitor the levels of discriminatory bullying in school so you can take action to prevent and tackle it in an informed way. Learn from bullying incidents and pupil surveys and use this to revise anti-bullying policies and prevention measures. To sum up, bullying and discrimination can be tackled or prevented if possible procedures and guidance are carried out in due time to targeted students.

CONCLUSION

Discrimination is the killer of motivation in the environment of schools which can be prevented through proper policy, guidance, and psychological aid from both schools and the government. Furthermore, the procedures for preventing discrimination should be implemented timely not to face dire consequences at schools.

REFERENCES

1. Crozier, G. (2009). South Asian parents' aspirations versus teachers' expectations in the United Kingdom. *Theory Into Practice*, 48(4), 290-296.
2. Crozier, G. (2005). 'There's a war against our children': Black educational underachievement revisited. *British Journal of Sociology of Education*, 26(5), 585-598.

3. Frankenberg, E., Lee, C., & Orfield, G. (2003). *A multiracial society with segregated schools: are we losing the dream?* Cambridge MA: Harvard University Press.
4. Howarth, C. (2002). 'So, you're from Brixton?': The struggle for recognition and esteem in a multicultural community. *Ethnicities*, 2(2), 237-260.
5. Ogbu, J. U. (2003). *Black American students in an affluent suburb: A study of academic disengagement*. Mahwah, NJ: Erlbaum Associates
6. Race, R. (2011) *Multiculturalism and education*. London: Continuum International Publishing Group
7. Subašić, E., Reynolds, K., Reicher, S., & Klandermans, B. (2012). Where to from here for the psychology of social change? *Future directions for theory and practice*. *Political Psychology*, 33 (1), 61–74
8. https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/tips_for_tackling_discriminatory_bullying.pdf

---

THE ROLE OF READING IN TEACHING ENGLISH

JALALOVA Sevara Janabay kizi,

Bachelor degree student Chirchik State Pedagogical University

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-92-94>

ABSTRACT

This article can show that different ways of using reading tasks during the lesson and also define role of reading teaching English.

Keywords: *using reading, reading tasks, analysis, typical tasks, “Cloak of Competence”, questioning.*

АННОТАЦИЯ

Аннотация: Эта статья может показать различные способы использования заданий на чтение во время урока, а также определить роль чтения в обучении английскому языку.

Ключевые слова: *использование чтения, задания на чтение, анализ, типовые задания, «Плащ компетентности», анкетирование.*

INTRODUCTION

The goal of developing task analysis procedures is to make in-depth analyses of different aspects of reading in order to pinpoint where problems in comprehension arise during the transition period. Such an analysis can tell us both what reading skills should be taught and how to diagnose where children's difficulties arise. This research should look at children and adults performing typical tasks, using a variety of techniques to analyze their capabilities and their underlying processing. A main focus of this section is on how one goes about studying reading comprehension and study skills in the less-mature reader.

The main problem is one of externalizing an internal mental event; the younger the subject the less likely it is that direct questioning will result in any worthwhile information. Not only is the younger child less able to express himself, but he is also less aware of his own cognitive processes and less familiar with the self-interrogation techniques necessary to achieve the degree of introspection needed for analyses such as those possible with adult readers. Thus it is important to develop methods of eliciting evidence of the child's selfknowledge, or lack of it, other than by means of direct questioning. As a second general point, it should be noted that we know very little about the skills possessed by mature readers, let alone about the developmental sequence in which they are acquired.

The development of a descriptive theory of the skilled reader's strategic processes is a prerequisite for informed developmental research. Only when we

understand basic commonalities in the reading strategies of the efficient can we look intelligently for problems which can be the subject of remediation.

DISCUSSION AND RESULTS

It is not difficult to predict that we will find that older children are more strategic than younger children, and know more about reading effectively. It will also fail to amaze us if we find disadvantaged children particularly ignorant in this field. What is necessary is insight (based on our insights of mature processing), of particularly prevalent pockets of inefficiency which are trans-situational, i.e., a strategy deficit which could effect performance on a wide variety of reading tasks. The identification of such deficits and the planning of suitable training programs is, of course, the aim of instructional psychology. In order to concentrate efforts on high pay-off areas, we need the information concerning what are the essential strategies the adult possesses. Another general point which should be considered in developing task analysis procedures is a taxonomy of reading purposes. A taxonomy suggested by Sticht (personal communication) is increasingly useful to us in thinking of what to look at in children.

(a) Reading for meaning - reading in sufficient depth that one can extract the gist, with no intent to meet future tests; pleasure reading would fall into this category.

(b) Reading for doing - reading instructions, signs, billboards, bus timetables, recipes, driving instructions, etc.

(c) Reading for remembering - deliberate studying in anticipation of a future test.

These different tasks demand different levels of processing, different skills and strategies, and different levels of awareness. For these reasons, they should be kept somewhat separate. In addition, different subject populations need varying levels of skills on the three. For example, educable retarded children, and many others who do not, or can not, enter academic pursuits, do not need to be efficient in studying. They rarely have to face examinations in their job situation. Training aimed at this population might be more profitable if it were focused more on reading for doing. This is the kind of reading that is required in everyday life situations, - one must read signs and notices, and job manuals and recipes, etc. Other types of reading are a luxury. In the “Cloak of Competence” (Edgerton’s, 1967 description of retarded individuals living “normal lives” in the community), only two of the 110 members of the cohort were found to read for pleasure (novels, etc.), with the exception of illustrated papers like comics and Daily News. Most of the cohorts, on the other hand, experienced reading problems of the reading for doing variety, and were troubled by

them. They needed to read advertisements of grocery specials, to follow instructions on assembling products. Intervention and training programs aimed at instruction-following seem particularly necessary for such a population and would certainly have life-improving consequences if successful. With respect to these different types of reading, there are a number of questions that should be analyzed with task analysis procedures:

1. What comprehension skills do skilled readers acquire for dealing with different reading tasks?
2. Which of these skills do different children acquire or fail to acquire?
3. When do different reading skills develop from kindergarten to adulthood?
4. How well does what is taught in schools teach the various skills necessary for skilled reading?
5. As reading tasks change, how do the skills required change?
6. How well can the various skills that are needed for skilled reading be taught directly?

Because these different questions require different techniques, this section proposes a number of different procedures for performing task analysis.

CONCLUSION

As conclusion I may tell such diversity permits the selection of the most successful techniques, and ensures that the task analyses will converge on the most important problems that arise in reading comprehension. The section describes a number of different task analysis procedures that are currently being piloted or considered as potential techniques that should be applied.

REFERENCES

1. Brown, H.D, 1994 Principles of Language Learning and teaching, Prentice Hall Regents
2. McCoy, R.I 1993. Means to Overcome the Anxieties of Second Language Learners, Foreign Language Annals, pages 185-9, No. 12, 1979.
3. Richards, J.C., 1994 The Language Teaching Matrix, Cambridge University Press.

МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРДА КОГНИТИВ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

ЮСУПОВ Бекзод Эргашевич,

ҚМШИ, Қариш халқаро университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси,

мустақил тадқиқотчи.

bekzod.yusupov.81@bk.ru

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-95-101>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада таълим тизимида кенг қўлланиладиган ўқитиш, ўрганиш, педагогик тайёргарлик, педагогик таълим каби тушунчаларга маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан берилган қиёсий тавсифлар, шунингдек, педагогик таълимнинг таркибий функциялари, фаолиятга йўналтирилган таълим парадигмасининг аҳамияти, шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий қоидалари, педагогик нуқтаи назардан шахсий-фаолиятли ёндашувнинг асосий хусусиятлари тўғрисида фикрлар баён қилинган ва умуман олганда, шахсий-фаолиятли ёндашув жараёнида таълимнинг асосий вазифаси ҳал этилиши, яъни, баркамол шахсни ривожлантириши учун шароитлар яратишнинг зарурлиги, маънавий, компетентли, ўз-ўзини ривожлантирувчи ижтимоий фаол шахсни юзага келтириши масаласи хусусида фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: педагогик тайёргарлик, ўқитиш, ўрганиш, тайёрлик, рефлексия функция, регулятив функция, аксиологик функция, интеграцион функция, таълим функцияси, тарбиялаш функцияси, ривожлантириши функцияси, дунёқараиш функцияси, квази-педагогик фаолият, функционал йўналиш, коммуникатив маданият.

ABSTRACT

This article analyzes such concepts as teaching, learning, pedagogical preparation, pedagogical education, which are widely used in the educational system. comparative descriptions given by local and foreign scientists, as well as the structural functions of pedagogical education, the importance of the activity-oriented educational paradigm are revealed. the main rules of person-oriented education, the main features of the personal-activity approach from the pedagogical point of view are expressed, and in general, the main task of education is solved in the process of the personal-activity approach, that is, the need to create conditions for the development of a well-rounded person, spiritual, competent, self- opinions are presented on the issue of creating a self-developing socially active person.

Key words: *pedagogical preparation, teaching, learning, readiness, reflective function, regulatory function, axiological function, integrative function, educational function, educational function, developmental function, worldview function, quasi-pedagogical activity, functional orientation, communicative culture.*

КИРИШ (Introduction)

Бугунги кунда методик тайёргарлик жараёнини таркиблаштириш асосида талабаларда когнитив фаолиятни такомиллаштириш, уларнинг педагогик фаолиятига инновацион ёндашувларни олиб кириш масалалари долзарблик касб этмоқда. Чунки методик тайёргарлик пухта бўлса, таълим сифати ва педагогик жараён самарадорлигига эришиш мумкин бўлади. Зеро, “янги Ўзбекистон стратегиясининг мустаҳкам таянчи ва суянчи бўладиган тарихий-маънавий омил, яъни бизнинг энг катта бойлигимиз – халқимизнинг улкан маданий мероси, интеллектуал салоҳияти мавжудлигидир. Жаҳон ҳамжамияти томонидан кенг эътироф этилаётган ушбу илмий-маънавий мерос дунё маданияти ва маънавияти тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшилгани маълум. Айнан ана шу омил Янги Ўзбекистон пойдеворини яратишда, илм-фан, маънавий ва маданий фаолият, таълим-тарбия соҳаларини кенг ривожлантириш ва янги босқичга олиб чиқиш учун асос бўлмоқда”. Умуман олганда, ҳар қандай жамиятнинг истиқболли цивилизацияси унинг таълим-тарбия мақомига, янги таълим тизими таркиби ва моҳиятига, теран маърифий маданиятига боғлиқ. Зотан юксак таълим-тарбия даражасигина жамиятнинг, давлат ва миллатнинг келажагини таъминлайдиган, дунё узра нуфузини белгилайдиган ягона омил ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР (Discussion and results)

Методик тайёргарлик – таълим-тарбия жараёнини самарали ташкил этишнинг шакл, метод ва воситаларини билиш, ўзлаштириш, амалда қўллаш, фаолият натижаларини квалитетик таҳлил эта олиш, баҳолаш, илғор халқаро педагогик тажрибаларни ўрганиш, ўқув жараёнини лойиҳалаш, муваффақиятли амалга ошириш кўникмаларидир.

“Методик тайёргарлик” тушунчаси моҳиятини очиб берувчи таъриф ва илмий тадқиқотларни кўриб чиқсак, рус тилидаги илмий адабиётларда “методика” атамаси биринчи марта 1783 йилда Ф.И.Янковичнинг ишларида учрайди.

Тайёргарлик атамаси эса, С.И.Ожегов ва Н.Ю.Шведовнинг изоҳли луғатида қуйидагича талқин қилинади: 1) бирор бир нарса учун зарур бўлган билимларни ўрганиш, шакллантириш; 2) биро киши эгаллаган билимлар. Демак, тайёргарлик

– таълим жараёни ва унинг натижасидир. Бунда ўқитиш инсонга таълим бериш мақсадида ёки унинг маълум касбий ихтисосини эгаллаши мақсадида амалга ошириши мумкин. Биринчи мақсадга эришиш аввало маълум билимлар тизимини ва шахсий хусусиятларни шакллантиришни назарда тутуади. Иккинчи мақсадда кўпинча касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантириш орқали эришилади.

Рус олими В.В.Малев замонавий методик тизимнинг характерли хусусиятларини қуйидагича: “таълим жараёнини илмий асосда режалаштириш лозимлиги; назарий ва амалий тайёргарликнинг уйғунлиги ва бирлигига эришиш; ўқув материални тез суръатда, юқори даражада ўргана олиш; юқори фаоллик ва талабаларнинг етарлича мустақил фаолиятига эришиш; индивидуал ва гуруҳли фаолиятнинг ўзаро бирлиги таъминланиши; ўқув жараёнининг техник воситалар билан тўлиқ таъминланганлигига эришиш; турли фан, мавзуларни ўрганишда комплекс ёндашувнинг таъминланиши сифатида таснифлайди ва таърифини шакллантиради.

Тадқиқотчи олим Ш. Ибрагимова фикрича, методик тайёргарлик – “педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллашни англатади. Бундан ташқари, В. А. Адольф ва В. А. Сластениннинг фикрига кўра, методик компетентлик аниқ ифодаланган амалий хусусиятга эга ва ўз моҳиятига кўра у ёки бу фанни ўқитишнинг аниқ қуриш масалалари бўйича кенгайтирилган билимлар тизимини акс эттиради. Бунинг учун эса, педагогик жараёнларни замонавийлаштириш талаб этилади.

Замонавий педагогикада методик тайёргарликнинг натижаси таълим сифатигагина эмас, шахсни тарбиялашга ҳам қаратилганлигидир. Педагогика фанлари доктори Б.Рахимов илмий тадқиқотда касбий маданий муносабатлар тизимини яратиб, уни педагогик амалиётда қўллаш мазмун моҳиятини асослаб берган ва қуйидаги фикрларни билдирган: “Бугунги талабада, айниқса ўқитувчида ҳар иккала муносабатнинг, яъни касбий-маданий муносабатларнинг уйғун ва изчил бўлиши ижтимоий ҳаётнинг эҳтиёжи ҳисобланади”. Бошқа бир олим Н.Муслимов ўзининг илмий излари асосида қуйидаги фикрларни баён этади: “Шахсда касбий сифатларнинг мавжудлиги унинг мутахассис сифатида шаклланганлик кўрсаткичи орқали ифодаланади. ... Мутахасснинг касбий фаолиятини ташкил этиш жараёни маълум босқичларда кетма-кетликда амалга оширилади”. Яна бир олима, педагогика фанлари номзоди С.Бозорова ўзининг “Олий таълимда касбий- йўналтирилган ўқитиш технологияси” монографиясида

методик тайёргарлик ва технологик ечимга қуйидагича таъриф беради: “Таълим олувчиларда уларнинг бўлажак касбий фаолияти учун муҳим шахсий сифатларни, шунингдек, вазифаси бўйича функционал мажбуриятларни бажаришни таъминлайдиган кўникма ва малакаларни шакллантирадиган технология тушунилади”³¹. Дарҳақиқат, жамиятимизнинг янги ривожланиш босқичда фақатгина ўз мутахасислигини яхши биладиган, тор соҳа билан ихтисослашган кадрни эмас, етук шахс сифатида ўзининг касбий компететлигини намоён қила оладиган, фуқаролик позициясини ўзининг сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий билим ва қарашлари тизими билан ҳам кўрсатиб бера оладиган инсонни тарбиялаш ҳамдир. беради ҳамда мавжуд тузумнинг барқарор ривожланишини кафолатлайди.

Методик тайёргарлик жараёнини таркиблаштириш асосида талабаларда когнитив фаолиятини такомиллаштиришда мустақил фикрлаш, ижодий қобилиятларни ривожлантириш, шу билан бирга янги педагогик технологиялар, ўқитишнинг интерфаол усуллари билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, шахсга йўналтирилган таълим, ҳамкорлик педагогикаси, кичик гуруҳларда ишлаш усуллари, таълим технологиялари сама-радорлигини янада ошириш учун замонавий ахборот коммуникацияларини кенг жорий этиш яхши натижа бериши мумкин. Машғулотларда таълимнинг янги шакллари билан ўринли фойдаланиш, жумладан, интернет-форумлар, экспертлар иштирокида давра суҳбатларини ўтказиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Педагогик тадқиқотлар асосида, инновацион методик фаолиятнинг биринчи таркибий қисми аксиологик, иккинчиси – интеллектуал, учинчиси - функционал асосларни ўзи ичига олади ва уларнинг тизимий фаолият кўрсатишидан иборатдир. Янги касбий-методик фаолиятнинг аксиологик асосини инновацион фаолиятга оид ғоялар, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар, анъаналар ташкил қилади. Унинг интеллектуал компоненти янгилик яратиш ва жорий этиш билан боғлиқ назариялар, концепциялар, яхлит таълимотлар, эмпирик билимлар ва инновацион ахборотларни ўз ичига олади. Мазкур ижтимоий маданий тизимнинг функционал компоненти янги ғояларни конкрет амалий ечим, технология ёки моддий ашёга айлантириш ва уни амалий фаолиятга татбиқ этишга қаратилган тажриба, алоҳида қобилият, кўникма ва малакалардан ташкил топади. Инновацион касбий-методик фаолиятнинг бу компонентлари ўзаро боғланган бўлиб яхлит ижтимоий-маданий тизим сифатида шаклланади ва ривожланади. Бу ижтимоий маданий тизимнинг асосий вазифаси жамиятнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш, ўз-ўзини ривожлантириш

³¹ Бозорова С. Олий таълимда касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси. Монография. Тошкент.: -Б.70.

лаёқатини юзага келтириш билан унинг доиравий айланма тарзидаги ҳаракатини таъминлаш ва ривожлантиришдан иборатдир.

Шунингдек, методик тайёргарлик жараёнини таркиблаштириш асосида талабаларда когнитив фаолиятини такомиллаштириш ўз навбатида инновацион фаолиятни самарали амалга оширишни талаб этади. Инновацион методик фаолият – педагогик жамоани ҳаракатга келтирувчи, олға бошловчи, таракқий эттирувчи кучдир. «Инновацион фаолият – бу янги ижтимоий талаблар билан анъанавий меъёрларнинг мос келмаслиги, ёхуд амалиётнинг янги шаклланаётган меъёрининг мавжуд меъёр билан тўқнашуви натижасида вужудга келган мажмуали муаммоларни ҳал ечишга қаратилган фаолиятдир», – деб таъкидлайди В.И.Слободчиков. Ўзбек олимларидан М.Жуманиёзованинг фикрича, ўқитувчиларни инновацион методик фаолиятга тайёрлаш муаммосига мурожаат этиш жамиятда инновацион жараёнлар динамикасининг ўсиб бориши натижасида вужудга келди. Унинг таҳлили фақат фан ва техника эришган замонавий ютуқлардан фойдаланишни ўз ичига олмасдан, балки янгиликларни излаш, яратиш, мослаштириш, татбиқ этиш ва олинган натижаларни қайта текшириш каби жараёнларини ҳам камраб олади. Инновацион фаолият моҳиятини ифодалашда унинг самарадорлик кўрсаткичи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Фаолият самарадорлиги у ёки бу фаолият таъсирчанлиги, ҳурматга лойиқлиги, унда ўзини ўзи намоён қилиш имконияти ва бошқа шу каби сифатларнинг кесишмасида аниқланади ва қурилади. Ўқитувчи фаолиятининг кўп қирралилиги, такрорланмаслиги сабабли ўқитувчи ижоди ва педагогик инновация тушунчаларини тарифлашда ягона нуқтаи назар мавжуд эмас.

Бугунги таълим стандартларига кўра узлуксиз таълим тизими қуйидаги тамойиллар асосида фаолият олиб боради:

Таълимнинг устуворлиги – таълим-тарбия жараёнининг самарали ташкил этилиши ва фаоллаштирилиши жамиятимиздаги устувор йўналиш саналади.

Таълимнинг демократлашуви - таълим ва тарбия услубларини танлаш, таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш ва бошқариш, ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорлигига асосланади.

Таълимнинг инсонпарварлашуви – инсон қобилиятларининг тўлиқ очилиши ва билим олишга бўлган эҳтиёжларнинг қондирилиши, миллий ва умуминсоний қадриятлар устуворлигини таъминланиши, инсон, жамият ва атроф муҳитнинг ўзаро муносабатларини уйғунлаштиришга асосланади.

Таълимнинг ижтимоийлашуви – ўқувчиларда онгли интизом, инсоний қадр-қиймат туйғуси, ижтимоий нормаларга асосланган хулқ-атвор, юксак эстетик дунёқараш ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги.

Таълимнинг миллий йўналтирилганлиги - таълимнинг миллий тарихимиз, халқимизнинг бой анъаналари ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги.

Таълим жараёнида таълим методларини танлаш қуйидаги мезонлари асосида аниқланади:

- дидактик мақсад асосида;
- таълим мазмуни асосида;
- ўқувчиларнинг ўқув кўникмаларини эгаллаш ва ривожланиш даражаси асосида;
- ўқитувчининг тажрибаси ва касбий тайёргарлик даражаси асосида.

ХУЛОСА (Conclusion)

Хулоса қилганда, талабаларнинг когнитив фаолиятини таркиблаштириш асосида такомиллаштириш модели замонавий педагогиканинг таълим сифатига қаратилган инновацион тамойилрига асосланиб, унда педагогик жараённи алоҳида-алоҳида майда қисмларга бўлиш, уларнинг кетма-кетликда амалга ошириш изчиллигига эришиш таълим сифатига таъсир кўрсатиши келиб чиқади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Бозорова С. Олий таълимда касбий-йўналтирилган ўқитиш технологияси. Монография. Тошкент.: -Б.70.
2. Малев В.В. Общая методика преподавания информатики. Учебное пособие. - Воронеж: ВГПУ, 2005. -С. 271с. <http://hosting.vspu.ac.ru/~mvv/mri/mri-uch.htm>
3. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дис.- Т.: 2007. –Б. 315.
4. Сластенин, В.А. Введение в педагогическую аксиологию. – Москва.: Издательский центр «Академия», 2003. – Б. 78.
5. Юсупов, Б. Э. (2021). Вопросы педагогических систем, педагогических технологий и педагогических исследований в педагогическом процессе. *Вестник науки*, 4(6 (39)), 58-63.
6. Юсупов, Б. Э., & Хайитова, С. (2019). Развитие образовательного процесса на основе инновационных подходов. *Вестник науки и образования*, (19-2 (73)), 42-46.
7. Юсупов, Б. Э. (2019). Инновационные педагогические технологии как фактор повышения эффективности образования. In *Педагогика и современное образование: традиции, опыт и инновации* (pp. 69-72).

8. Юсупов, Б. Э. (2023). ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ФУНКЦИЯЛАРИ КОМПОНЕНТЛАРИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШНИНГ ТАХЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 82-89.
9. Юсупов, Б. Э. (2019). Таълим инновацияларидан фойдаланишдаги муаммолар ва ечимлар. *Современное образование (Узбекистан)*, (6 (79)), 31-36.
10. Жумаев Э. Т., Юсупов Б. Э. Включенность личности школьника в классный коллектив //NovaInfo. Ru. – 2018. – Т. 2. – №. 85. – С. 192-195.

TA'LIM O'ZBEK TILIDA OLIB BORILADIGAN SINFLARDA RUS TILINI SAMARALI O'RGATISH USULLARI

AXMEDOVA Feruza Ibragimovna,
Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumani
74-umumiy o'rta ta'lim maktabi
rus tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-102-104>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O'zbekiston maktablarida rus tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan, shuningdek, tilni shakllantirish shartlari va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda metodologiya fanining o'rni ko'rib chiqiladi. Ta'lim o'zbek tilida olib boriladigan rus tili darslarida turli xil o'qitish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *rus tili, metod, o'qitish, rivojlantirish, samaradorlik, faollik, o'qish.*

ABSTRACT

This article reveals the specific features of teaching the Russian language in schools of Uzbekistan, as well as the conditions of language formation and the role of methodological science in the development of communication skills. Different teaching methods are discussed in the Russian language classes, which are taught in the Uzbek language.

Key words: *Russian language, method, teaching, development, efficiency, activity, study.*

KIRISH

Ayni paytda mamlakatimizda xorijiy tillarga e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, Rossiya Federatsiyasi Ta'lim vazirligi hamda San'at, fan va sport xayriya jamg'armasi hamkorligida rus tili va umumta'lim fanlarini o'qitish sifatini oshirishga bag'ishlangan seminarlar tashkil etildi. Rus tili dunyodagi eng qiyin tillardan biridir, shuning uchun o'quvchilar uni o'rganishda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'quvchilarga rus tilini o'rgatish samarali bo'lishi uchun o'qituvchi ta'lim jarayonida yuzaga keladigan odatiy qiyinchiliklarni hisobga olgan holda o'quv mashg'ulotlarini malakali tashkil qilishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi.

Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamonaviy ta'limning eng dolzarb vazifasi maktab ta'limi sifatini oshirishdir. Maktab ta'limi rivojlanishining har qanday bosqichida tez aralashuvni va ijobiy hal qilishni talab qiladigan to'siqlar va muammolar doimo paydo bo'ladi. O'zbek maktablarida rus tilini o'rgatish, o'quvchilarni kerakli ma'lumotlar bilan ta'minlash buni qiyinlashtiradi. Shuning uchun rus tili o'qituvchilari o'zbek maktablarida turli usullardan foydalanishga harakat qiladilar. Chunki bitiruvchilarimiz ona tili bo'lmish o'zbek tilini bilish bilan birga rus va ingliz tillarini ham mukammal bilishlari shart. Shu maqsadda davlatimiz Rossiya Federatsiyasi bilan rus tilini o'rganish bo'yicha hamkorlikni yo'lga qo'ydi. Hozirda o'zbek maktablarida rus tili va adabiyotini o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli qilish uchun turli usullardan foydalanilmoqda. Zero, bugungi kunda davlatimiz oldida turgan vazifalardan biri ana shunday yetuk, bilimli, professional kadrlarni tayyorlashdir. Bu, albatta, maktablarimiz talab darajasida bo'lishi kerak, degani. Asosiy yuk ustozlarimiz zimmasiga tushadi. Har bir o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarda bilim olishga qiziqishni rivojlantirish, ularga qanday bilim olishni o'rgatishdir. O'qituvchi nafaqat hamma narsani tushunarli tarzda aytib berish va ko'rsatish, balki o'quvchini fikrlashga o'rgatishi, unga amaliy harakatlar ko'nikmalarini singdirishi kerak. Bunga samarali o'qitish usullari va usullari yordam berishi mumkin. Uning barqaror, dinamik va samarali rivojlanishi uchun doimo tashkiliy jihatdan o'zgarib, olg'a intilish zarur. Ta'lim har bir talaba tomonidan aniq bilimlarni "kashf qilish" jarayoni sifatida qurilishi kerak. O'qituvchi o'quv jarayonini shunday tashkil qilishi kerakki, talaba passiv tinglovchidan mustaqil, tanqidiy fikrlaydigan shaxsga aylanadi. Hozirgi vaqtda bolaning umumiy madaniy, shaxsiy va kognitiv rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun u turli xil faol ta'lim usullaridan foydalanishi kerak.

Faol o'qitish usullari o'quvchilarni o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida faol fikrlash va amaliyotga undaydigan usullardir. Faol o'qitish usullarining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular amaliy va aqliy faoliyatga motivatsiyaga asoslanadi, ularsiz bilimlarni o'zlashtirishda taraqqiyot bo'lmaydi. O'qituvchi darsning har bir bosqichi uchun o'zining faol usullaridan foydalanishi mumkin, bu bosqichning aniq vazifalarini samarali hal qilish imkonini beradi. Masalan, o'zbek tiliga o'qitiladigan boshlang'ich sinflarda rus tili darslarida quyidagi faol o'qitish usullaridan foydalanish mumkin: klaster, muammoli vaziyatlar, ijodiy ish, loyiha usuli, matn bilan ishlash va hakazo. Dars boshida o'quvchilar diqqatini jamlash maqsadida maqtovlardan foydalanishimiz mumkin, bu nafaqat o'quvchilarning

kayfiyatini, psixologik holatini bilish, balki uni yaxshilash, muvaffaqiyatga erishish holatini yaratish imkonini beradi.

Dars oxirida talabalar o'qituvchi bilan birgalikda erishgan maqsadi haqida gapiradilar, nimani tuzatish kerakligini aniqlaydilar, o'zlari uchun uyda to'liqroq javob berilishi kerak bo'lgan savolni ajratib ko'rsatishadi. Shunday qilib, o'qituvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga erishiladi. O'qituvchining asosiy maqsadi o'quvchilarni darsga qiziqtirishdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, rus tilini xorijiy til sifatida jadal va sifatli o'rganish muayyan aloqa to'siqlarisiz mumkin emas, bu esa o'rganish jarayonida alohida qiyinchilik tug'diradi. Biroq, madaniyatlarning o'xshashliklari va farqlarini batafsil o'rganish bilan bu muammoni hal qilish mumkin bo'ladi.

Chet tili sifatida rus tili o'qitishda o'qituvchi nafaqat o'quvchini ta'lim muammolarini hal qilishda qo'llab-quvvatlashi, balki unga xorijiy madaniyatga yaxshiroq moslashishga, uning uchun yangi ijtimoiy tamoyillarni tushunishga va qabul qilishga yordam berishi kerak. Shunigdek, u o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan va ularni qiziqtiradigan ochiq va do'stona shaxs bo'lishi kerak. O'quvchilar rus tilini tezroq o'rganishlari uchun tarbiyaviy ishlar va ular bilan darsdan tashqari muloqot katta ahamiyatga ega. An'anaviy bo'lmagan mashg'ulotlar (ekskursiyalar, suhbatlar, o'yinlar) o'tkazish, muhim sanalarga bag'ishlangan ekskursiya va madaniy tadbirlar tashkil etish o'quvchilarning til muhitiga tez moslashishiga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Антонова В. Е. Дорога в Россию: учебник русского языка (элементарный уровень) / В. Е. Антонова, М. М. Нахабина, А. А. Толстых. — 6-е изд. — М.: ЦМО МГУ им. М. В. Ломоносова; СПб.: Златоуст, 2010. 344 с.
3. Власова Н. С. Русский язык как иностранный. Базовый курс — 1 (с поурочным словарем на английском и немецком языках). Учебник для детей русскоязычных эмигрантов. Типография Гутенберг, 2009. — 204 с.
4. Вольнова Д. Н., Меланченко Е. А. Организация процесса обучения русскому языку как иностранному: актуальные проблемы преподавания русского языка как иностранного, роль преподавателя и учащегося в процессе обучения // Современные научные исследования и инновации. 2016. № 8 [Электронный ресурс].

BOSHLANG'ICH SINFLARNING RUS TILI DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

ESHOVA Mohira Mardonovna

Navoiy viloyati Xatirchi tumani

24-umumiy o'rta ta'lim maktabi

rus tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-105-109>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang'ich sinfda rus tili darslarida ijodkorlikni rivojlantirish xususiyatlari ochib beriladi hamda ta'lim o'zbek tilida olib boriladigan rus tili darslarida turli xil o'qitish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *rus tili, axborot texnologiyalari, audiovizual o'qitish, video materiallar, rag'bat, metod, rivojlantirish, samaradorlik.*

ABSTRACT

This article reveals the features of creativity development in Russian language classes in elementary school and discusses different teaching methods in Russian language classes taught in the Uzbek language.

Key words: *Russian language, information technologies, audiovisual teaching, video materials, motivation, method, development, efficiency.*

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar yangi ta'lim standartlarini ishlab chiqish, yangi darslik va o'quv-uslubiy qo'llanmalarni joriy etish bilan bir qatorda o'qitish uslublarini ham o'zgartirish zaruriyatini keltirib chiqardi. So'nggi yigirma yillikda O'zbekistonda chet tillarini o'qitish masalalariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va undan keyingi qator hujjatlar qabul qilingani, "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori tillarni o'qitish metodikasini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratilgani buning yorqin dalilidir.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'z qobiliyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishga intiluvchi, yangi tajribani idrok etishga ochiq, turli hayotiy vaziyatlarda ongli va mas'uliyatli tanlov qilishga qodir shaxsni tarbiyalash metodologiya fanining asosiy vazifasidir. Bunday shaxsni tarbiyalash uchun talabalarga nutq, lingvistik va ijtimoiy-lingvistik kompetentsiyalardan iborat kommunikativ kompetentsiyani o'rgatish kerak.

Tillarni o'rganish jarayoni turli vaqtlarda turlicha kechgan. Postsovet hududidagi mamlakatlarda bu jarayon ilgari o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Xususan, rus va boshqa xorijiy tillarni o'rgatish muammosi nutqiy savodxonlikning etishmasligidadir. Tilni o'rganish va uni o'rgatishda bunday yondashuv XIX-asr oxirida rus maktablarida nutq madaniyati darslarining bekor qilinishi bilan bog'liq edi. Garchi qadim zamonlardan beri til o'rgatish ikki yo'nalishda – notiqlik malakalarini shakllantirish va tilning nazariy asoslarini o'rganish bo'yicha olib borilgan va olib borilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XX-asrda milliy maktabda rus tilini o'qitish metodikasi, so'ngra barcha turdagi maktablarda chet tillari ona (rus) tilini o'qitish metodikasini nusxalash asosida shakllantirildi. Bu analoglarning yo'qligi bilan bog'liq edi. Ona tilini o'rgatish dasturining biroz soddalashtirilgan versiyasi rus tilini ona tili sifatida o'rgatish dasturi deb e'lon qilindi. Ushbu holat mamlakatimizda va boshqa mamlakatlarda tillarni o'qitish muammolariga yondashuvlarda sezilarli farqlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bularning barchasi tillarni o'qitish amaliyotida o'z aksini topdi - tillarni o'qitish jarayoni uzoq vaqt davomida ona tilini o'qitish jarayonining asosiy qoidalarini takrorladi. Buni tillarni o'rgatish jarayonining yakuniy natijalari ham tasdiqladi - bu til haqida nazariy bilimlar yig'indisiga ega bo'lgan ko'plab bitiruvchilar bu tilda muloqot qilishda ojiz edilar.

Hozirgi vaqtda rus tilini o'qitish usullarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari kommunikativ yo'nalish tamoyilini, innovatsion texnologiyalarni va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etishdir. Ta'lim jarayonini insonparvarlik ruhida olib bo'rish va bu jarayon sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarni demokratlashtirishning ahamiyati alohida e'tiborga loyiqdir.

Rus tilini o'qitishning kommunikativ metodologiyasini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri ham matnsentrikdir. Maktab o'quvchilarida nafaqat matnni idrok etish va matn bilan ishlash ko'nikmalarini, balki matnni shakllantirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan til o'qitish dasturlari kiritila boshlandi.

Rus tilini o'qitish sohasidagi innovatsiyalar nafaqat maqsadlar, mazmun, usullar va texnologiyalar, tashkil etish va boshqarish tizimi shakllari, balki pedagogik faoliyat uslublari va ta'lim jarayonni tashkil etishdagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Binobarin, o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning maqbul yo'llarini belgilash, istiqbolli g'oya va ishlanmalarni maqsadli joriy etish zamonaviy metodologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Rus tilini o'qitish jarayonini tashkil etishda yuqoridagi qoidalarni hisobga olish ham odamlarning ehtiyojlari, ham jamiyatning ijtimoiy tartibi bilan bog'liq. Ushbu muammolarni hal qilishning muvaffaqiyati optimallashtirishga olib kelishi mumkin.

Hozirgi bosqichda ta'limda axborot texnologiyalarining o'rnini muhim o'rinlardan birini egallaydi. Axborot texnologiyalari (IT, shuningdek - axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) - jarayonlar, ma'lumotlarni qidirish, to'plash, saqlash, qayta ishlash, taqdim etish, tarqatish usullari va bunday jarayonlar va usullarni amalga oshirish usullaridir. Axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'rta va oliy o'quv yurtlarida, balki boshlang'ich maktablarda ham o'quv jarayoniga yangicha yondashuvlar bilan bog'liq. Shubhasiz, buning ko'plab afzalliklari bor, chunki bugungi kunda bolalar uchun u yoki bu gadjetni o'zlashtirish qiyin emas. Ularning malakasini to'g'ri yo'lga qo'yish maqsadida esa, axborot texnologiyalari boshlang'ich bolalar uchun maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqmoqda.

Har xil turdagi o'quv kompyuter dasturlari yordamida interfaol ta'lim, bu o'z navbatida uslubiy va pedagogik, didaktik, psixologik tamoyillarning butun majmuasini amalga oshirishga yordam beradi, o'quv jarayonini yanada qiziqarli, qizg'in va samarali qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim faoliyati deganda faqat ta'lim muassasasiga tashrif buyurish yoki yangi bilimlarni o'zlashtirish deb tushunmaslik kerak, chunki bilimni o'yin, dam olish yoki ishlash jarayonida ham olish mumkin

Shunday qilib, boshlang'ich bosqichda tinglash qobiliyatlari va qobiliyatlarini rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biri bu rus tilining tajribali o'qituvchisi tomonidan olib borililishidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining darsdagi nutqi doimo bir xil bo'lmasligi mumkin. O'qituvchi darsni rus tilida olib boradi, lekin u deyarli har bir iborani tarjima bilan birga olib boradi. Bunday usulda dars o'tish o'quvchilarda tinglash ko'nikma va malakalarini shakllantira olmaydi. Bolalar, o'qituvchi aytilganlarni tarjima qilishini bilib, rus tilida nutqni tushunish uchun hech qanday harakat qilmaydi. Aslida, bu holda muloqot ona tilida amalga oshiriladi.

O'qituvchi faqat rus tilidagi ba'zi iboralar-ko'rsatmalar bilan cheklanadi, bu o'quvchilar allaqachon bilgan narsalarga asoslanadi. Biroq, o'z nutqiga bunday yondashuv bilan o'qituvchi juda uzoq vaqt davomida rus tilida dars o'tkaza olmaydi, chunki bu o'quvchilarning suhbat ko'nikmalarini shakllantirishga yordam bermaydi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bola audio matnni mantiqiy emas, balki ifodali, hissiy jihatdan tushunadi. Bolalar idrokining tezkorligi, obrazlilik bolalarning tasavvuriga

eng ko'p ta'sir qilgan narsalarni ijodiy, hissiy tushunishga olib keladi. Ko'rgan yoki eshitilgan narsaga qiziqish qanchalik kuchli bo'lsa, idrok etilayotgan narsaning mazmuni shunchalik hissiy va xotirada mustahkam saqlanadi. Qiziqish e'tiborni jalb qilishning eng kuchli rag'batlaridan biridir. Ushbu ma'lumotni idrok etish bilan beixtiyor e'tibor yoqiladi. Diqqatning mavjudligi idrokning ravshanligi va yaxshiroq yodlashning asosiy shartidir. Agar tinglovchida tinglash zarurati paydo bo'lsa, bu uning aqliy salohiyatini maksimal darajada safarbar etishga olib keladi: nutqni eshitish va hatto sezgilarning sezgirliги kuchayadi, aqliy jarayonlarning intensivligi oshadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ertaklar, hayvonlar haqidagi qiziqarli hikoyalar, multfilmlar, komikslar haqidagi matnlar qiziqarli va tilni tezroq o'rganish uchun samarali hisoblanadi. Muvaffaqiyatli tinglash uchun samarali rag'bat - bu hazil elementlari bilan audio matnlardan foydalanish. Hazil qulaylik, dam olish muhitini yaratishga hissa qo'shadi. Hazil vositalaridan kelib chiqadigan psixologik yengillik, ma'lum bir tarzda, qiyin daqiqalarni ochish bilan bog'liq kuchlanishni neytrallashtiradi.

Tinglashni o'rganishning dastlabki bosqichida matnni idrok etishni osonlashtirish uchun ko'rgazmali qurollardan foydalanish juda foydali. Bunday vizual yordam sifatida qo'g'irchoq qahramonlari, yorqin rasmlar, yuz ifodalari, imo-ishoralar va video ketma-ketliklari xizmat qilishi mumkin. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan birinchi o'quv yilida vizualizatsiyadan foydalanish ayniqsa muhimdir. Rasmlar, o'yinchoqlar va boshqa ko'ngilochar vositalardan foydalanish obrazli va assotsiativ xotirani rivojlantiradi.

Dastlabki bosqichda tinglashni o'rganishning o'ziga xosligi shundan iboratki, bu davrda nutq faoliyati turlarining pertseptiv-artikulyatsiya asoslari yaratiladi, eshitish va talaffuzlar shakllanadi. Yosh bolalarda tilni o'zlashtirishning tabiiy mexanizmining plastikliги, taqlid qilish qobiliyati, qiziquvchanlik va ichki til to'sig'ining yo'qligi eshitish qobiliyatini shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Chet tillarini o'qitish jarayonida videomateriallardan foydalanish o'quv jarayonini faollashtirishga yordam beradi va maktab o'quvchilarining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Video bizga haqiqiy nutqni tinglash va ma'ruzachi va uning atrofini vizual tarzda idrok etish imkonini beradi. Bu bizni haqiqiy tinglash sharoitlariga yaqinlashtiradi. Videoga asoslangan tinglash jarayoni motivatsiyaning sezilarli o'sishi, vaziyatdan xabardorlik va muloqotning yuqori darajasi, yuqori darajadagi ravshanlik va natijada ma'lumotli tarkib va tushunish osonligi bilan tavsiflanadi.

Audiovizual o'qitish usuli samarali bo'lishi uchun o'qituvchi haqiqiy video materiallarni tanlash mezonlariga to'g'ri yondashishi kerak. Videoda o'quv

maqsadlariga muvofiq tanlangan, mavzuli qiziqarli bo'lgan, talabalarning yosh xususiyatlariga, shuningdek, amaliy tilni bilish darajasiga mos keladigan zarur lingvistik material bo'lishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yurtimizda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar natijasida bugungi kunda rus tilini o'qitish jarayoni odamlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda rivojlanishi va yanada aniq amaliy va kommunikativ yo'nalishga ega bo'lishi mumkin. Bugungi kunda insonni maqsadli tilda muloqot qilishga tayyorlash madaniyatlararo muloqotga tayyorgarlik ko'rish bilan tengdir. Shunga ko'ra, rus tilini o'qitish amaliyoti ushbu holatga tezda javob berishi va paydo bo'lgan muammolarni optimal hal qilish yo'llarini ishlab chiqishi kerak.

Fan metodologiyasi hozirgi kunda jamiyat hayotining barcha jabhalarida ro'y berayotgan o'zgarishlarga mos ravishda takomillashtirilmoqda. Shunga ko'ra, rus tilini o'qitish jarayoni jamiyatning ijtimoiy tartibi sifatida rivojlanmoqda, chunki u nafaqat o'z ona tillarida, balki boshqa tillarda ham erkin so'zlasha oladigan barkamol avlodni shakllantirishdan manfaatdor.

REFERENCES

5. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
6. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
7. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. — T.: Fan. 2003.
8. Антонова В. Е. Дорога в Россию: учебник русского языка (элементарный уровень) / В. Е. Антонова, М. М. Нахабина, А. А. Толстых. — 6-е изд. — М.: ЦМО МГУ им. М. В. Ломоносова; СПб.: Златоуст, 2010. 344 с.
9. Власова Н. С. Русский язык как иностранный. Базовый курс — 1 (с поурочным словарем на английском и немецком языках). Учебник для детей русскоязычных эмигрантов. Типография Гутенберг, 2009. — 204 с.
10. Вольнова Д. Н., Меланченко Е. А. Организация процесса обучения русскому языку как иностранному: актуальные проблемы преподавания русского языка как иностранного, роль преподавателя и учащегося в процессе обучения // Современные научные исследования и инновации. 2016. № 8.
11. Пранцова Г. В. Обучение школьников драматическому типу словесного художественного творчества на основе фантастического вымысла.// Русский язык в школе. 2001 № 5. –С.15

EASY METHODS OF LANGUAGE TEACHING ENGLISH

NORBOEVA Khurshida Aliyevna

English teacher of school 74,

Kokdala district,

Kashkadarya region

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-110-116>

ABSTRACT

The article attempts to investigate briefly the causes of current situation of teaching English as a foreign language and to suggest a brief theoretical guideline that may be of help in remedying the deficiencies.

Keywords: *age of the pupils, teacher's equipment, pronunciation drill, presenting semantic material, grammatical information, text.*

АННОТАЦИЯ

В статье предпринята попытка кратко исследовать причины сложившейся ситуации с преподаванием английского языка как иностранного и предложить краткое теоретическое руководство, которое может помочь в устранении недостатков.

Ключевые слова: *возраст учащихся, техника учителя, произношение, подача смыслового материала, грамматическая информация, текст.*

INTRODUCTION

In communities whose culture is undeveloped no languages are taught. As the consciousness of nations increases, the interest to the languages of important fellow-nations increases too. This is a deliberate widening of the bonds of communication: it is desired that a large element of the nation understand the writing and speech of foreign contemporaries. Just as the study of ancient languages is to preserve the cultural tradition, so that of modern is to keep the community abreast of modern progress. The latter study is prompted also by material motives, such as the need of foreign languages in commerce and the desirability of promptly utilizing foreign inventions in science and industry. Finally, as the idea of humanity takes form, there comes the wish not only to be acquainted with the character and history of one's own nation, but also, in part as an elucidation of these, to understand the motives, achievements, and ideals of the sister-communities. At this stage, which the European nations more fully than America have reached, the school studies include not only

instruction in foreign languages, but also a suitable introduction to the life, culture, and ideals of the foreign nations.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODS

In the course of the research, relevant literature and Internet sources were used. During the writing of the article, the principles of theoretical-deductive conclusion, analysis and synthesis, logicity were used.

DISCUSSION AND RESULTS

It is only in the last twenty-five years and in the European countries that success in modern-language teaching has ever been attained. Of the students who take up the study of foreign languages in American schools and colleges, not one in a hundred attains even a fair reading knowledge, and not one in a thousand ever learns to carry on a conversation in the foreign language. While a growing number of teachers have acquainted themselves with the modern methods, their efforts are largely checked by the antiquated outer circumstances, such as the late age at which pupils begin the study and the small number of class hours, coupled with the reliance on home assignments, which are of little use in language instruction.

The fundamental mistake is to regard language-teaching as the imparting of a set of facts. Language is not a process of logical reference to a conscious set of rules; the process of understanding, speaking, and writing is everywhere an associative one. Real language-teaching consists, therefore, of building up in the pupil those associative habits which constitute the language to be learned. Instead of this teachers try to expound to students the structure and vocabulary of the foreign language and, on the basis of this, let them translate foreign texts into native language. Such translation is a performance of which only people equipped with a complete knowledge of both languages and with considerable literary ability are ever capable. As a method of study, moreover, it is worthless, for it establishes associations in which the foreign words play but a small part as symbols (inexact symbols, of course) of English words. The excuse usually given for this practice is that school conditions make only a 'reading knowledge' of the foreign language of importance, — that it is not the purpose to enable pupils to order a meal in the foreign language. It's believed, moreover, that school conditions are coming to make a 'speaking knowledge' more and more desirable and that the time is not far off when the ability to converse in one or two foreign languages will be looked upon as one of the ordinary marks of education. The purpose of the report is to investigate briefly the causes of current situation of teaching English as a foreign language and to suggest a theoretical guideline that may be of help in remedying the deficiencies.

According to the point of view of American linguists, the best age at which to begin a foreign language is that between the tenth and twelfth years [1]. If the study is begun earlier, the progress is usually so slow that nothing is gained, the pupil who begins later soon overtaking him who began younger. If the study is begun at the age indicated, further languages may be taken up at intervals of a few years; as the student accumulates experience, the later languages will be learned more rapidly and with less effort than the earlier, until a facility may be acquired which astonishes those who have had less practice. Older students who have never before studied a language are too exclusively practiced in conscious, logical grouping of facts to accept the repetition of what is already understood but not yet assimilated; when they have grasped the 'meaning' of a text in terms of the native language, they are disinclined to go on using the text with attention to the foreign expression. The necessary simplicity as to content of the elementary texts also bores them. At the age of ten or twelve, on the other hand, the pupil is attracted by the novelty of what he learns, enjoys the growing power of expression and understanding in a new medium, and the playing at being something strange (e.g. an ancient Roman, a German, or a Frenchman), nor is he intellectually too superior to the simple content of the earlier lessons. Once the habit of foreign-language-study has been at this age set up, the student finds no difficulty in going on to other languages even when he is more mature, for he knows from experience the necessity of the processes involved and the fruits which they so soon bear.

As to the preparation of the teacher, a prime requisite is, of course, mastery of the language to be taught, — in modern languages a knowledge comparable to that of an educated native speaker and in ancient a fluent reading ability and some facility in writing. The teachers, whose knowledge falls far short of this demand, are from the beginning incapable of successful instruction, for, though they may vociferously explain (in English) the abstract grammatical facts of the foreign language, they cannot give the pupil practice which will form and strengthen in him the associative habits which constitute the language. If the services of a teacher approximately possessing these qualifications cannot be obtained, the instruction should be given up, as it is only a waste of time.

The same may be said, though not so universally, of teachers possessing this but lacking another qualification; namely, the knowledge and experience of how a language must be taught. Next in uselessness to a teacher who does not know the language is the teacher who, to be sure, does know it, — he may be a native speaker of it, — but has not the linguistic and pedagogic knowledge of how to impart it. School language-teaching has been successful only where thorough knowledge of the

foreign language and training in the necessary linguistic and pedagogical principles, supplemented by experience in practice-classes under supervision, are demanded of all candidates for teaching positions. In short, the language-teacher must be a trained professional, not an amateur.

Instruction in a foreign language must begin by training the pupil to articulate the foreign sounds correctly and without difficulty or hesitation. The teacher's ability to pronounce these sounds does not involve ability to tell others how they are pronounced. This information must be given in terms of movement of the articulatory organs. The instruction must begin, therefore, with the elements of phonetics as applied to the pupil's native language and, by contrast, to the foreign one. Description alone is, of course, of no avail: the pupils must be brought to practise the foreign articulations until they have become automatic. Overgrown pupils, especially if unused to accurate and painstaking study, will content themselves with noting certain general resemblances to native sounds and interpreting the examples into the nearest corresponding native articulation. The phonetic drill must be based, in the case of languages that are unphonetically written on a transcription into a phonetic alphabet. After pronunciation has been mastered, the irregularities of the standard orthography will cause much less difficulty than if they were at the beginning presented in inextricable confusion with the foreign pronunciation.

As time goes on, the pronunciation will require less and less of conscious attention on the part of the learner. From the very beginning, however, the significance of the expressions that are practised should be made use of. The very first phonetic examples should be characteristic words and phrases. The signification of these cannot be taught in terms of the pupil's native language. The foreign utterance must be associated from the very first, with its actual content. The beginning should be made, therefore, with expressions concretely intelligible: formulas of greeting, short sentences about objects in the classroom, and actions that can be performed while naming them. As the work goes on to connected narrative and descriptive texts, this method must be continued.

The texts, therefore, must at first be confined to very simple discourse about concretely illustrable matters. Pictures are here of great use. Any new text must be explained in terms of what has already been learned, not in native language. Translation into the pupil's native language or other explicatory use of it must be avoided, for two reasons. The terms of the native language are misleading, because the content of any word or sentence of the foreign language is always different from any approximate correspondent in the native language. Once such associations are formed, — and their fictitious simplicity makes them comparatively easy to fix, — no

amount of explanation or insistence on the part of the teacher will overcome them. The second reason for the avoidance of translation is that, in the association of the foreign word with the native one, the latter will always remain the dominant feature, and the former will be forgotten. The learner will know that he has met the foreign word for 'pencil', but the sound and spelling of the foreign word will be very hazy in his mind. Where continued translation has given facility in these associations, the pupils scarcely look at the foreign text before the English word, right or wrong, becomes conscious. The result is that their foreign vocabulary remains small; they are forced to look up in the glossary over and over again the same common word, and, whenever they look it up, their habit leads them to fix only the native interpretation and to go on with the text. Every teacher has known students who have read hundreds of pages in a foreign language and yet have to look up dozens of the commonest words in any page of a new text — or even of the old, if they are asked to re-read.

Instead of translation the work with a text should consist of repeated use of its contents in hearing, reading, speaking, and writing. The beginning is best made before the pupil has even seen the text. The teacher explains in the foreign language the new expressions which are to occur and leads the pupils to use them in speech over and over again. Then the pupils are required, first, to read the new selection correctly after the teacher, later, to answer, with the book, then without it, simple questions about it, to converse about its subject-matter, and to retell it in speech and in writing. The text should not be left until every phase of it has been thoroughly assimilated: no text should in the beginning be used whose linguistic contents are not important and common enough to deserve such assimilation.

The range of work that the pupil can do outside the classroom is here very small. The danger that he will practise false pronunciation or usage must make the teacher very cautious in the assignment of outside lessons. Copying the text and preparation of lists of words and sentences taken directly from it are least dangerous. As the work must thus be done almost entirely in the classroom, eight hours a week of class-work are not too much in the first year or two.

It is only after the pupil has mastered for speaking and writing as well as reading a good central stock of words, forms and constructions, that more rapid reading should be undertaken. Without a nucleus of expressive material over which the pupil has full and accurate control, the necessary analogies even for that degree of understanding which we call a reading-knowledge are lacking.

The amount of text covered in the first year or two cannot be large. It is to be measured not by the page, but by the amount of new material introduced. Beginners will do well, if they learn a thousand words in the first year of the first foreign

language. A hundred pages of carefully prepared easy text will contain this amount of material.

The texts need not be arranged in terror of introducing new grammatical features before they have been systematically — i.e. theoretically, — explained. Grammar, as such, is not necessary for the use or understanding of a language: the normal speaker or reader is not conscious of the grammatical abstractions. In foreign-language teaching grammar is of use only where it definitely contributes to the ease of learning. Now, when he meets, let us say, a new inflectional form of a known word, the differences in the use of the two forms should be carefully illustrated and practised. After a time, when a considerable number of such collocations has been made, — when a number of singulars and plurals, for instance, have been compared as to use and form, — the grammatical statement, if simple enough to be of help, may be given. The grammatical features of a new text are of secondary importance, provided that it is easily explained and understood. Grammar should be used only as a summary and mnemonic aid for the retention of what has been already learned. Where it cannot be so used, it should be omitted.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Selections of literary value should not be introduced before the pupil can understand them: if he cannot, their literary qualities are lost to him. The transition from the mere learning of the foreign language to the study of its literature and culture must be gradual, especially in the case of the first language studied. This language, however, should by the end of the secondary-school period, have become so familiar that the last years are spent entirely in the study of works of ethical, artistic, and generally cultural interest. All reading, no matter of what nature, should be within the pupil's immediate range of understanding of the foreign language. The premature reading, or rather pottering through foreign literature in our schools is a mere working-out of senseless puzzles.

The interpretation of what is read must always be pedagogic rather than scientific in purpose. The aim of foreign-language instruction is to acquaint the pupil with the foreign language, through it with the foreign culture, and generally, as in all other school studies, to train him to a higher mentality, in every sense of the word. The scientific study of the foreign-language or literature is entirely inappropriate for a school foreign-language course. These studies belong to a later stage of education. The texts, then, as the pupil grows familiar with the language and at the same time progresses towards maturity, should be selected more and more for their inner content. From the simplest elementary selections we may proceed to easy short stories, then to more serious historic, descriptive, and narrative prose and to drama

and poetry. Toward the end of the course summaries of the literary, cultural, and political history, — preparing for possible college courses in these subjects, — should be read.

REFERENCES

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
3. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education. // TESOL Quarterly., – London., 2006.
4. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001.
5. Пассов Э. И. Общительный метод обучения иностранного разговора. – Москва., 1985.

ABDULLA AVLONIY IJODIDA MA'NAVYI-MA'RIFIY TARBIYA MASALASI

SAYFULLAYEVA Sadoqat

Qashqadaryo viloyati Ko'kdala tumani

74-umumiy o'rta ta'lim maktabi

ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-117-121>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola atoqli ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniyning ijtimoiy faoliyati va ijtimoiy qarashlarida ma'rifatparvarlikning o'rni, shuningdek, uning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida keltirilgan ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaga oid qarashlari, ta'lim-tarbiyaning millat ma'naviyati, ma'rifatini yuksaltirishdagi ahamiyati va kelajak avlodni, millatni ma'naviyatli, ma'rifatli, komil qilib tarbiyash kabi masalalarning qisqacha tahliliga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: *Pedagogika, ta'lim-tarbiya, axloq, ma'rifatparvarlik, jadidchilik, yangi usul maktablari.*

ABSTRACT

This article describes the role of enlightenment in the social activities and social views of the famous enlightened writer Abdulla Avloni, as well as his views on spiritual and educational education presented in his work "Turkiy Guliston yoxud axloq" education and education in the nation. It will be devoted to a brief analysis of issues such as the importance of raising spirituality and enlightenment and raising the future generation, the nation, to be spiritual, enlightened, and perfect.

Keywords: *Pedagogy, education, ethics, enlightenment, modernism, new method schools.*

KIRISH

Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda.

Hozirgi kunda ushbu mavzu dolzarbligi haqida gapirsak, jadidlarning yetuk vakili Ismoilbek va uning davridagi jadidchilarning ma'rifatparvarlik g'oyalari

haqidagi ma'lumotlar bilish, bugungi kunda ma'naviy hayotimizdagi qadr-qiymatini bilish uning ilmiy merosini asrashdek vazifalarni oldimizga qo'yadi. Ma'lumki, jadidchilik eng avvalo ma'rifatparvarlik harakati sifatida paydo bo'lgani uchun jadidlar o'z faoliyatlarini maktablar ochish, darsliklar yozish va matbuot nashrlarini chiqarish bilan boshladilar. Jadidlarning til, yozuv va imlo bilan bog'liq qarashlari ularning ana shu amaliy harakatlarida ham aks etgan edi. Bu xalqimizni ma'rifatli qilishga bo'lgan urinishlar edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, Sh.Mirziyoev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Har bir millatning o'z ma'naviy qiyofasi mavjud. Bugungi kunda har tomonlama taraqqiy topib borayotgan jamiyatimizda ma'naviyatni yuksaltirish yuksak vazifalardan biridir. Ma'naviyatimizni yanada rivojlantirishda esa millatimiz tarixini, ma'naviy qiyofasini o'zida badiiy aks ettirgan tarixiy badiiy hamda ilmiy asarlarning ahamiyati va o'рни beqiyosdir. O'zbek adabiyotida bunday asarlar juda ko'p. Ular yosh avlodni barkamol qilib voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Bu jihatdan, taniqli o'zbek adibi Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan to'rt qismdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" hamda "Birinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni" kabi darsliklari ham xarakterli bo'lib hisoblanadi. Bu asarlardagi mukammal fikrlarning g'oyaviy to'liqligi, ta'lim-tarbiya tizimiga va tushunchalariga doir fikrlarning ilmiy-nazariy asoslanganligi yuqoridagi fikrlarimiz dalilidir.

Shuningdek, Abdulla Avloniy ijodiy merosi bilan ilk darsliklarning mukammal yaratuvhisi sifatida ham gavdalanganligi, asarlaridagi ta'lim va tarbiyaga doir tushunchalarning, g'oyaviy-badiiy mushohadalarning tadqiq qilinganligi, qolaversa, mavzuning dolzarbligi ma'rifatparvar adib, serqirra ijodkor Abdulla Avloniyning ijodida bugungi kunning eng muhim masalasi-ta'lim va tarbiyaga doir fikrlarning dalili hikoyalar, she'riy lavhalar misolida yoxud majoziy xarakterga ega hikoyatlar asosida ochib berilishi asnosida ko'zga tashlanadi.

2017- yilning 3-avgust kuni O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuv o'tkazdi. Ushbu uchrashuda madaniyat va san'at sohasida yuzaga kelgan ko'plab muammolar

o'rtaga tashlandi. Mazkur yig'ilishda madaniyat, ommaviy axborot vositalari, adabiyot va san'at sohasini tubdan isloh qilish maqsadida amalga oshiriladigan keng miqyosli ishlar xususida so'z bordi, yosh iste'dodlar tarbiyasi, madaniyatimiz va adabiyotimizni rivojlantirish maqsadida yangi g'oya, tashabbus va takliflar bildirildi: "Biz uchun hech qachon kun tartibidan tushmaydigan yana bir o'ta muhim masala borki, unga alohida to'xtalib o'tish zarur deb bilaman, u ham bo'lsa, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimiz, farzandlarimiz tarbiyasi bilan bog'liq. Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy aytganidek, bu masala biz uchun, haqiqatdan ham, yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir." Shu ma'noda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda. Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan asarlari va ularda axloq-odob tushunchalarining yoritilishi tarbiya masalasining ifodasi nafaqat badiiy, balki noyob tarixiy-pedagogik, ta'limiy va qomusiy yodgorlik hisoblanadi. Avloniy asarlari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, yana bir bor shunga iqror bo'lamizki, uning asarlarida ifoda etilgan ta'limiy, tarbiyaviy-g'oyaviy, falsafiy pedagogik hikmatlar o'zining hayotiy mazmuni bilan bizni bugun ham hayratda qoldiradi. Avloniy asarlarining tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan insonparvarlik, mehnatsevarlik, vatan-parvarlik g'oyalari va axloq-odob tamoyilida hozirgi zamon uchun ham behad ibratli bo'lgan saboqlar borligini alohida ta'kidlab o'tmoq joiz.

Ijodkor o'zbek xalqining san'ati va adabiyoti hamda milliy madaniyatini, xalq ta'limi ishlarini yo'lga qo'yishda kata xizmatlar qilgan adib, jamoat arbobi va iste'dodli pedgogdir. U birinchilardan bo'lib o'zbek teatrini professional teatrga aylantirdi, matbuot, maorif sohasi rivojiga hissa qo'shdi. U Turkistonda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirgan jadidlar harakatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Avloniyning mehnati yuksak qadrlanib unga o'zbek madaniyati va adabiyotini yuksaltirishda, xodimlar tayyorlashda uzoq yillik mehnati uchun 1925-yilda "Mehnat qahramoni" unvoni, 1930-yilda "O'zbekiston maorifi zarbdori" unvoni berilgan.

Shuningdek, adib milliy ta'lim-tarbiya tizimini yaratishga beqiyos hissa qo'shganligi uchun 2020-yil 30-sentyabr sanasida "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlandi.

Avloniy “Usuli jadid” maktablari uchun to’rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” hamda “Birinchi muallim” (1912), “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913), “Ikkinchi muallim” (1915), “Maktab gulistoni” (1917) kabi darsliklar yaratdi. Bu asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifga chorlaydi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning “Birinchi muallim” asari ham o’ziga xos o’ringa ega. Avloniy uni yozishda Saidrasul Aziziyning “Ustozi avval” asariga suyanadi. Avloniyning “Ikkinchi muallim” asari “Birinchi muallim” kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobni shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobni xrestomatiya deb atashimiz mumkin. Kitob maktabni olqishlovchi she’r bilan boshlanadi:

Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g’ami vayron qilur,
G’ayrat qilib o’qing, o’g’lon!
Maktabdatur ilm-u kamol,
Maktabdatur husn-u jamol,
Maktabdatur milliy xayol,
G’ayrat qilib o’qing, o’g’lon!

Bu she’rda Avloniy maktabni insonning najot yo’li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch deb maqtaydi. Shuning uchun tarbiya maskani ham maktab ekani ta’kidlanadi.

Avloniyning ta’lim-tarbiyaga oid asarlari ichida “Turkiy guliston yoxud axloq” asari katta ahamiyatga molik axloqiy va ta’limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr haqida fikr yuritiladi.

Shuningdek, u bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib: “Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo’lib o’sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerdan turib yulduzlarga qo’l uzatmak kabidir”,- deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkibi to’g’risida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolalarning atrofidagi kishilar ahamiyatga ega. O’zbek pedagogikasi tarixida Avloniy- birinchi “Pedagogika”, ya’ni bola tarbiyasining fanidir” deb ta’rif berganlar. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda 4 bo’limga ajratadi:

1. Tarbiyaning zamoni.
2. Badan tarbiyasi.
3. Fikr tarbiyasi.

4. Axloq tarbiyasi hamda uning ahamiyati xususida fikr yuritadi.

“Tarbiyaning zamoni” bo’limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta’kidlaydi. Avloniy, tarbiya xususiy ish emas, milliy ijtimoiy ishdir. “Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”, - deb ta’kidlaydi.

Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatning qudratli bo’lishi avlodlar tarbiyasiga ko’p jihatdan bog’liq, deb ta’kidlaydi. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan – uy, bog’cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan iborat bo’ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma’noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo’ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog’ligi haqida g’amxo’rlik qilish lozimligini uqtiradi.

“Turkiy guliston yoxud axloq “asari ma’rifatparvarlik g’oyalarini targ’ib qiladi. Adib kitobda ilm haqida shunday deydi: “ Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g’oyat oliy, muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o’z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko’rsatur” , - deydi.

Xulosa qilib aytganda, Avloniy ijodiy merosi ma’naviy-ma’rifiy tarbiya g’oyasining targ’ibotchisidir. Uning asarlarida ilgari surilgan ta’lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma’naviyatimiz rivojlanishida qimmatli bir manba bo’lib xizmat qiladi. Bu ulug’ adib ijodi, amaliy faoliyati bugungi kun yoshlarimiz uchun ibrat maktabi, desak adashmaymiz.

REFERENCES

1. Ta’lim to’g’risida. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O‘zbekiston, 2020.
2. Mirziyoev Sh.M. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. “Xalq so’zi”, 2017-yil 4-avgust.
3. Mirziyoev Sh.M. O’qituvchi va murabbiylar – yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir. *O’qituvchi va murabbiylar kuniga bag’ishlangan tantanali marosimdagi tabrigi,*” Xalq so’zi”, 2020-yil 1-oktyabr. № 207. (7709) 3-bet.
4. Boboxonov A., Maxsumov M. Abdulla Avloniy. Pedagogik faoliyati. T., 1996.
5. Abdulla Avloniy . Tanlangan asarlar. 1-jild T., 1998 yil., Abdulla Avloniy . Tanlangan asarlar. 2-jild T., 2006 yil.

UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA SINFLARNI KOMPLEKTLASHNING ASOSIY JIHATLARI

XIDIROV Saidmurod Jo'raqulovich

Navoiy viloyati Xatirchi tumani

80-umumiy o'rta ta'lim maktabi

o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-122-128>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola kam komplektli umumta'lim muassasalarida (tog'li, cho'lli hududlarda joylashgan umumta'lim muassasalari misolida) boshlang'ich sinflarni to'liq sinflarga qamrab olish, o'quv jarayonini tashkil etish hamda bunday muassasalaridagi ta'limning an'anaviy ta'limga nisbatan bir qator afzalliklari va kamchiliklarini yoritishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: *Kam komplektli umumta'lim muassasalari, sinflarni komplektlash, o'quv jarayonini tashkil etish, pedagogika, psixologiya, o'qituvchi mahorati.*

ABSTRACT

This article deals with the inclusion of primary classes in full classes, organization of the educational process, and the traditional methods of education in such institutions is dedicated to highlighting a number of advantages and disadvantages of education.

Keywords: *low-equipped general education institutions, classrooms, educational process organization, pedagogy, psychology, teacher skills.*

KIRISH

Xalq ta'limi, moliya va sog'liqni saqlash vazirliklarining qarori bilan Umumta'lim muassasalarida sinflarni komplektlash hamda tarifikatsiya ro'yxatlarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi tasdiqlangan Nizomga³² ko'ra, namunaviy loyihalar bo'yicha qurilmagan, moslashtirilgan binolarda joylashgan, o'quvchilar soni yetarli bo'lmagan umumta'lim muassasalarida, olis (tog'li, cho'lli) hududlarda joylashgan umumta'lim muassasalarida, shuningdek, o'zbek tilida o'qitilmaydigan umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni sinflarni komplektlashning o'ziga xos shart-sharoitlaridan kelib chiqib, hududiy xalq ta'limi bo'linmalari va hududiy moliya organlari bilan kelishilgan holda belgilanadi.

³² Umumta'lim muassasalarida sinflarni komplektlash hamda tarifikatsiya ro'yxatlarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizomi (30.06.2020 yilda [3271](#)-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan).

Kam komplektli umumta'lim muassasalarida (filialarda) boshlang'ich sinf o'quvchilari quyidagi hollarda bitta sinfga birlashtirilishi mumkin:

o'quvchilar soni 8 nafargacha bo'lgan I — IV sinflar;

o'quvchilar soni 12 nafargacha bo'lgan uchta boshlang'ich sinf;

o'quvchilar soni 24 nafargacha bo'lgan ikkita boshlang'ich sinf (I va III, II va IV sinflar).

Kam komplektli umumta'lim muassasalaridagi ta'lim an'anaviyga nisbatan bir qator afzalliklarga ega. O'qituvchilar har bir o'quvchining individual xususiyatlari va yashash sharoitlarini yaxshi bilishi, birgalikda ishlash uchun katta imkoniyatlarning mavjudligi, o'quvchilarning bir oila bo'lib ishlashi, tevarak-atrof, tabiatning yaqinligi katta ahamiyatga ega. Aslida shu kabi xususiyatlar besh, uch, hatto bir o'quvchi bo'lgan sinflarda individual o'qitish, ta'lim-tarbiyani samarali tashkil etish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, Umumta'lim muassasalarida sinflarni komplektlash hamda tarifikatsiya ro'yxatlarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizomi, Sh.Mirziyoev asarlari, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kam komplektli umumta'lim muassasalari (tog'li, cho'lli hududlarda joylashgan umumta'lim muassasalari misolida) boshlang'ich sinflarni to'liq sinflar bilan tashkil etish uchun yetarli bolalar bo'lmagan aholi punktlarida joylashganligi asosiy omil hisoblanadi. Kam komplektli umumta'lim muassasasi – bu kam sonli o'quvchilar bilan parallel sinflarga ega bo'lmagan maktabdir. Kam komplektli umumta'lim maktablari sinflarning notekis to'ldirilishi bilan ajralib turadi. Alohida sinflar umuman bo'lmagan maktablar ham mavjud. Ushbu turdagi maktablarning paydo bo'lishi va tarqalishi odamlarning notekis joylashishi bilan bog'liq. Bunday maktablarda o'qituvchi bir vaqtning o'zida bir nechta sinflar bilan ishlaydi.

Kam komplektli umumta'lim maktablarining bir nechta turlari mavjud:

- bir kishilik maktabda bitta o'qituvchi barcha sinf o'quvchilariga dars beradi;

- ikki kishilik o'qitishda ikkita o'qituvchi, har biri bir vaqtning o'zida ikkita sinfda o'qitiladi;

uch to'plamda-ish uchta o'qituvchi o'rtasida taqsimlanadi: ikkitasi bitta sinfda, uchinchi — ikkita sinfda.

Kam komplektli umumta'lim maktabida o'quv jarayonining xususiyatlari quyidagi shartlar bilan belgilanadi:

- katta shaharlardan uzoqda;
- odamlar o'rtasidagi mavjud munosabatlar;
- aholi punktida boshqa madaniyat o'choqlari yo'qligi;
- aloqaning beqarorligi.

Kam komplektli umumta'lim maktabi ma'lum bir afzalliklarga ham ega. Asosiysi, maktabdagi oz sonli o'quvchilar, sinflarning kamligidir. Agar ushbu afzalliklardan to'g'ri foydalanilsa, o'qituvchi shaxsga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil qilish uchun ajoyib imkoniyatga ega bo'ladi. Kam komplektli maktab - bu turli yoshdagi kichik bir jamoadir. 20-30 o'quvchi bo'lgan maktab katta oilaga o'xshaydi. Bu erda o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar katta jamoalarga qaraganda yaqinroq va iliqroq bo'ladi. Shu sababli, katta maktablarga xos bo'lgan tartibsizliklar uchun imkoniyatlar chiqarib tashlanadi. Shuningdek, hamma bir-birini biladi, bir-biriga ishonadi va yordam beradi.

Kam komplektli maktab kam sonli o'quvchilar tufayli ko'plab o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi. Bu erda o'zaro o'rganish qonuniyatlaridan to'liq foydalanish mumkin emas. Bolalar bilimlarning katta qismini bir-birlaridan olishadi, shu tufayli ma'lumotlarni yaxshiroq va tezroq tushunishadi, osongina o'rganadilar. Sinflarda kuchli, qobiliyatli o'quvchilar ham bo'lishi mumkin. Bunday maktabda o'quvchilarni sinflarga, qobiliyatlarga qarab farqlash mumkin emas.

Kam komplektli maktablarda odatda bir yoki ikkita o'qituvchi ishlaydi. Kutubxonachi, xo'jalik mudiri, mudir lavozimlari umuman bo'lmasligi mumkin. Ularning vazifalarini ham o'qituvchilar bajaradilar. Kam komplektli maktab o'qituvchisi tor ixtisoslashgan mutaxassis emas, balki barcha fanlardan saboq bera oladigan mahoratli o'qituvchidir. Maktab ko'pincha qishloqdagi yagona madaniyat o'chog'i hisoblanib, doim va hamma uchun ochiq bo'ladi.

Kam komplektli maktablar juda xilma -xil: ular orasida 2-3 o'quvchili yoki 40-50 nafar o'quvchisi bo'lganlari ham bor. Aksariyat maktablar yaxshi ta'minlanmagan, kuchsiz moddiy bazaga ega. Shuning uchun ularning faoliyati shartlari o'ziga xosdir. Shunday bo'lsada, ta'lim-tarbiya sifati birinchi o'rinda turishi kerak.

Kam komplektli maktablarda ta'lim samaradorligi umumiy va xususiy shartlar bilan belgilanadi. Birinchisi, o'quv jarayonining yuqori natijalariga erishish uchun asosiy imkoniyatlarni ko'rsatadi, ikkinchisi esa darslarni aniq tashkil etish va o'tkazish, darsdan tashqari va tarbiyaviy ishlar bilan bog'liq.

Umumiy shartlar:

- iqtisodiy (masalan, energiya manbalarini to'lash uchun mablag'larning mavjudligi va boshqalar);
- sanitariya-gigiena (o'quv va boshqa xonalarning ma'lum talablarga muvofiqi: yoritish, harorat, mebel hajmi va boshqalar).;
- ekologik (birinchi navbatda maktab joylashgan joy);
- maktabning uzoqligi (teledasturlarni qabul qilish, o'qituvchilarning malakasini oshirish, uslubiy ishlar va boshqalar).;

Ushbu shartlar o'qituvchilarga unchalik bog'liq emas. Ammo bular aslida maktabning ish darajasini, ta'lim va tarbiya sifatini belgilaydigan asosiy imkoniyatlarni belgilaydi.

Xususiy shartlarga quyidagilar kiradi:

- sinflarni to'plamlarga oqilona birlashtirish;
- dars jadvalini to'g'ri tuzish;
- ta'lim-tarbiyaning samarali usullarini tanlash, ularni texnologik jarayonda to'g'ri birlashtirish;
- darsning maqsadga muvofiq eng maqbul tuzilishini aniqlash;
- dars mazmunini optimallashtirish;
- o'quv va tarbiyaviy ishlarning darsdan tashqari shakllarining to'g'ri kombinatsiyasi;
- bolalarda o'rganish va mustaqil ravishda bilim olish qobiliyatini shakllantirish;
- bilim olish, ko'nikmalarni shakllantirishning turli bosqichlarida vizualizatsiya va so'zlardan oqilona foydalanish;
- maktab o'quvchilarining rivojlanishi, o'qitish darajasi va tarbiyasining ilmiy diagnostikasi;
- bilim va ko'nikmalarni tizimli nazorat qilish;
- turli yoshdagi bolalar uyushmalariga oqilona rahbarlik qilish;
- texnik o'quv vositalaridan foydalanish;
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiyadan foydalanish.

Sinflarni komplektlashda nimalar inobatga olinadi:

- 1) sinflar;
- 2) ularning har biridagi o'quvchilar soni;
- 3) maktabdagi o'qituvchilar soni.

Agar maktabda bitta o'qituvchi bo'lsa, variantlar yo'q: u barcha sinflarni bitta to'plamga birlashtiradi.

Agar ikki yoki uchta o'qituvchi bo'lsa, unda ular quyidagi fikrlarni hisobga olgan holda to'plamlar yaratishlari mumkin:

- a) o'quvchilar sonining tengligi;
- b) shaxsiy moyilliklar;
- v) pedagogik maqsadga muvofiqlik.

Shuningdek, quyidagilar hisobga olinadi: har bir sinfda dasturning murakkabligi; o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi; o'qituvchining tajribasi va malakasi va boshqalar.

Har qanday sinf kombinatsiyalarining ijobiy va salbiy tomonlari bor. Masalan, agar 1 va 3-sinflar bitta to'plamga birlashtirilgan bo'lsa, unda yilning birinchi yarmida o'qituvchi 1-sinfga ko'proq e'tibor berishga majbur bo'ladi. Va faqat birinchi sinf o'quvchilari "o'qiganlarida", u 3-sinfga o'tadi. Bunday to'plam afzalroqdir: har bir darsda uchinchi sinf o'quvchilari vaqtning deyarli yarmida mustaqil ishlashlari mumkin — axir ular allaqachon umumiy ta'lim va maxsus ko'nikmalarni o'zlashtirgan bo'ladi.

O'quv mashg'ulotlari jadvalini tuzishda asosan ikkita yondashuv qo'llaniladi:

- birinchisi bitta fan bo'yicha darslarning kombinatsiyasidan iborat, ya'ni bitta fan darslari. Masalan, o'qituvchi 1 va 3-sinflarda birinchi matematika darsini, ikkinchi dars 1 va 3- sinflarda ona tili va adabiyotini rejalashtiradi;

Jadval shu tarzda tuzilsa, o'qituvchi uchun darsni rejalashtirish, o'quvchilarning e'tiborini bir darsdan boshqasiga o'tkazish osonroq bo'ladi. Ushbu holatda ba'zan bir xil mavzudagi darslarni, xususan, o'qish, jismoniy tarbiya, tabiatshunoslik, mehnat, musiqa darslarini o'tkazish mumkin. O'qish darslari ko'pincha til darslari bilan birlashtiriladi. Bir vaqtning o'zida ikkita sinfda matematika va til darslarini o'tkazish juda qiyin. Butun to'plam uchun jismoniy tarbiya, musiqa, mehnat, shuningdek ekskursiyalarni tashkil etish tavsiya etiladi.

Variantni tanlash o'qituvchining individual moyilligiga bog'liq.

Hali qat'iy o'rnatilgan fikrlash tizimiga ega bo'lmagan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun darsda qanday o'quv fanlarining birlashtirilishi muhim emas. Kam komplektli maktabda darsning muvaffaqiyati o'qituvchining mahoratiga bog'liq. O'qituvchi o'quvchilarga yangi o'quv materiallarini tizimli tushunishi maqsadga muvofiqdir.

1-2 sinflar to'plamining afzalligi deyarli ikkala sinf o'quvchilari bir xil dasturni bir xil darajada o'zlashtiradilar. Shu bilan birga, ta'limning uzluksizligi yaxshiroq amalga oshiriladi, taxminan bir xil yoshdagi o'quvchilarning muloqotga bo'lgan ehtiyoji qondiriladi. Ammo kamchiliklar ham bor. Eng asosiylaridan biri bu 1-sinfdan talablarni beixtiyor oshirib yuborish va ularni 2-sinfdan kamaytirishdir.

Dars jadvali qaysi sinflar-to'plamlar tashkil etilganiga bog'liq. Avvalo, bolalarning yillik, haftalik va kunlik ishlash dinamikasi hisobga olinadi. Hafta va kun

davomida darslarning ketma-ketligi boshlang'ich maktab o'quvchilarining fiziologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Eng samarali kunlar seshanba va chorshanba, darslar ikkinchi va uchinchi soatlardir. Ushbu kunlar va soatlarda jadvaldagi murakkabroq darslar bo'lishi kerak.

O'quv jarayonini tashkil qilishda birinchi sinf o'quvchilari alohida e'tibor talab qilishini unutmaslik kerak. Quyidagi tartib tavsiya etiladi. 30 daqiqalik dastlabki ikkita dars birinchi sinf o'quvchilari uchun alohida o'tkaziladi. Keyingi 40 daqiqalik ikkita dars boshqa sinflar bilan birga. Yakuniy, agar kerak bo'lsa, 35 daqiqa davom etadi. Yilning ikkinchi yarmidan boshlab, birinchi sinf o'quvchilari mustaqil ravishda ishlay boshlaganlarida, ular bilan mashg'ulotlar vaqtini qisqartirish va boshqa sinfga ko'proq e'tibor qaratish mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'z tarixining turli davrlarida pedagogika fani turli yoshdagi bolalardan iborat guruhlarda o'quv jarayonini tashkil etish g'oyasiga bir necha bor murojaat qilgan. Turli yoshdagi bolalar guruhlarining faoliyati yuqori natijalarga olib keladi, chunki u bolalarning maxsus muloqotiga asoslangan bo'ladi. Shuningdek, bunday sharoitda o'qituvchilarga individual yondoshish, ularning rivojlanish xususiyatlari, bilim va ko'nikmalar darajasini hisobga olish osonroq.

Boshqacha qilib aytganda, shu tarzda tashkil etilgan o'quv jarayoni turli yoshdagi bolalarning hamkorligini, tabiiy aloqasini kengaytirish, juftlikda va hatto guruhlarda ishlash, mavzuni turli darajalarda, aniq tafsilotlar bilan o'zlashtirish, o'quvchilarning e'tiborini bitta mavzu ichidagi o'xshash mavzularning mazmuniga qaratish, yosh sinfdoshlariga yordam berish jarayonida katta yoshdagi bolalar o'z bilimlarini amalda qo'llash, bilim va ko'nikmalar darajasini nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

Agar pedagogika tarixiga nazar tashlasak," kelajak maktablari " u yoki bu shaklda uzoq vaqtdan beri mavjud. Dalton-reja, Winnetka-reja, Montessori-pedagogika – bu tizimlarning barchasi turli yoshdagi ta'lim imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishga harakat qilmoqda. Uning elementlari nafaqat sinflar soni kamligi sababli, balki zamonaviy "klassik" maktablarni o'z amaliyotiga kiritmoqda. Turli yoshdagi guruh o'zini o'zi ta'minlaydigan murakkab ijodiy guruh sifatida belgilanadi, bu erda turli yoshdagi bolalar "hamma hamma bilan ishlaydi, hamma bir-biriga yordam beradi" tamoyili asosida o'qitiladi.

Sharoit tufayli kompelekt sinflari bilan ishlashga majbur bo'lgan ba'zi qishloq maktablari o'qituvchilari bunday o'rganish imkoniyatlarini mustaqil ravishda o'zlashtiradilar. Bu esa o'quvchilarning ijtimoiylashuvi va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

REFERENCES

1. Umumta'lim muassasalarida sinflarni komplektlash hamda tarifikatsiya ro'yxatlarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizomi. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
4. Davletshin M.G. va boshqalar. «Yosh davrlar va pedagogik psixologiya». — T.: TDPU. 2009.
5. Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojibayeva R.N. Mustaqil fikrlash. — T.: Sharq. 2000.

MUSIQA TA'LIMINI AVTOMATLASHTIRISH- KOMPYUTERLASHTIRISH ASOSLARI

SHERMATOVA Xilola Mirzayevna

FarDU o'qituvchisi

VALIJONOVA Xabibaxon Nabijon qizi

FarDU talabasi

MAXMUDOVA Marjonabonu Maribjon qizi

FarDU talabasi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-129-132>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim dargohlarida musiqa ta'limi fanlarini zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalangan holda o'qitilishini samaradorligi haqida fikr yuritiladi. Xususan, Sibeliyus nota muharririning o'qituvchi va talabalar faoliyatidagi o'rni va ahamiyati atroflicha ko'rib chiqilgan.

***Kalit so'zlar:** musiqa talimidagi axborot texnologiyalar, Sibeliyus, nota muharrir, kompyuter dasturi.*

ABSTRACT

This article discusses the effectiveness of teaching music education using modern information technologies in educational institutions. In particular, the role and importance of the Sibelius notation editor in the activities of teachers and students has been carefully considered.

***Key words:** information technology in music education, Sibelius, note editor, computer program.*

KIRISH (Introduction)

Hozirgi kunda musiqa bo'limlari talabalari tomonidan o'quv jarayonini intensivlashtirish, o'qitishni individuallashtirish, qayta aloqa o'rnatish, talabalar tomonidan o'zlashtirilayotgan materiallarni optimallashtirish uchun AKTdan yetarli foydalanilmayotganligi kuzatilmoqda.[3] Kompyuter bilan jihozlangan sinf xonalar nafaqat axborot texnologiyalarini o'rganish, balki ularni mutaxassislik fanlari, xususan, musiqiy ta'lim yo'nalishi predmetlarini o'rganishda qo'llash uchun ham zarur. Musiqa fanlari o'qituvchilari dasturchilar bilan doimiy muloqotida bo'lishlari kerak.

ADABIYOTLAR SHARHI

Musiqa bo'limi talabalari va o'qituvchilari uchun "Encore", "Final", "Sibelius" kabi kuchli va ommabop musiqa dasturlarini o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Sibelius musiqa nota muharriri 1986 yilda Ben va Jonatan Finnlar tomonidan ixtiro qilingan va birinchi marta 1998 yilda ishlab chiqarilgan. Dasturning va uni ishlab chiqargan kompaniyaning nomi finlyandiyalik bastakor Yan Sibelius nomiga to'g'ri keladi. Bu nom kompaniya asoschilarining familiyasi – Finn bo'lgani uchun ham tanlangan degan fikrlar mavjud.

Sibelius nota muharriri - eng kuchli zamonaviy nota yozuvi tizimlaridan biridir. Unda 450 dan ortiq turli ish asboblari mavjudki, ularning har biri bilan turli kalitlarda yoza olish maxsus tizimlari ko'zda tutilgan.[1]

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Sibelius nota muharririni musiqiy ta'lim mutaxassisligi bo'yicha tahsil olayotgan institut talabalari tomonidan o'rganish tizimli, ilmiy, yaxlitlik, ko'p funkcionallik, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tamoyillariga asoslangan.

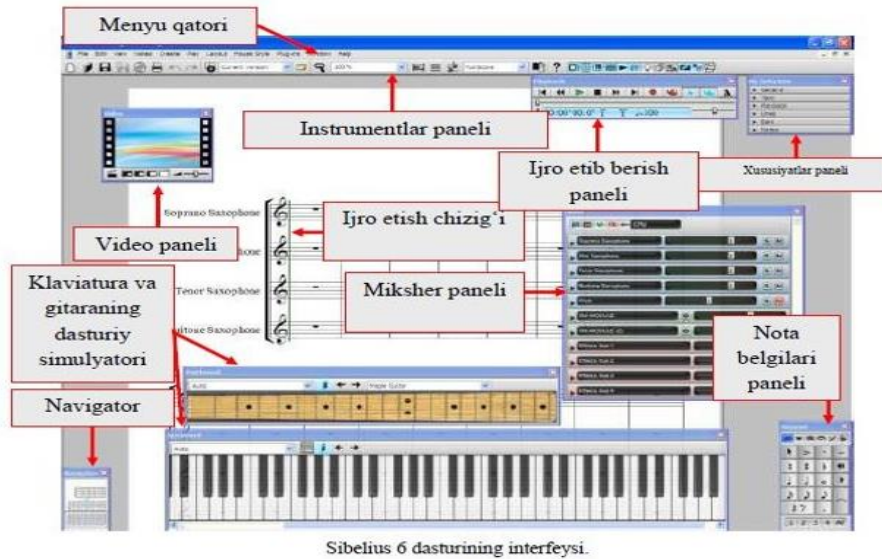

Sibelius nota muharriri belgisi.

Ushbu dasturdan foydalanish usuli murakkablikni oshirib borish prinsipi va har bir talabaning individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda bir necha ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- to'g'ridan-to'g'ri dasturning texnik elementlarini o'rgatish;
- maxsus musiqiy fanlarni o'rganishda dasturdan foydalanish;
- kasbga yo'naltiruvchi musiqa fanlarini o'rganish jarayonida dastur elementlarini joriy qilish;
- talabalarning kasbiy darajasini oshirish uchun dasturdan foydalanish;
- maktabda va bolalar bog'chasida pedagogik amaliyotni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun dastur elementlariga tayanish;
- musiqa talimi fanlarini pedagogika, psixologiya va boshqalar kabi umumta'lim fanlari bilan bog'lash uchun dastur elementlaridan foydalanish. [7-9]

Musiqa muharriri bilan tanishganidan so'ng talaba musiqa-kasbiy faoliyat sohasidagi vazifalarni hal qilish uchun undan foydalanish tajribasini oladi, musiqiy kompyuter savodxonligi asoslarini o'rganadi, pedagogik va ijodiy faoliyatda innovatsion ko'nikmalarni qo'llashni, bolalar musiqa ijodiyotini rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalarini o'rganadi.

Sibelius kompyuter dasturining imkoniyatlaridan foydalanib, maxsus musiqiy fan darslarini o'qitish uchun mamlakatimizda yangi yondashuv ishlab chiqish va joriy etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Rossiyaning Sankt - Peterburg shahrida individual ta'lim darslariga nisbatan turli xil tembr, temp, aranjirovka ishlarini bajarish bilan kompyuter dasturlarini qo'llashning yangi usuli sinovdan o'tkazilgan. "Jo'rnavoqlik", "Qo'shimcha cholg'u", "Cholg'u ijrochiligi va ansambl" fanlaridan kompyuter dasturidan foydalangan holda talabanning musiqiy materiallaridan birgalikda foydalanish bo'yicha muvaffaqiyatli tadqiqotlar o'tkazilgan.[2]

XULOSA (Conclusion)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hozirgi kunda, ayniqsa musiqa ta'limida, mamlakatimiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida zamonaviy kompyuter dasturlardan foydalanish zarur va muhim. Biroq, kompyuter - talaba, o'qituvchi, qolaversa insonning yordamchisi bo'lib qolishi yanada muhim. Uning ijodkor inson o'rniga ish bajaruvchi vositaga aylanishiga yo'l qo'ymaslik lozim. Zamonaviy axborot texnologiyalari ko'nikmalarini va ularni qo'llash usullarini muvozanatini saqlash, o'qituvchilarning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu muammoning to'g'ri yechimini topish o'qituvchining tajribasi, mahorati va shaxsiy insoniylik dunyoqarashlariga bog'liq.[2]

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Getman V.V. Musiqachi-o'qituvchi shaxsini shakllantirishning psixologik-pedagogik jihati // O'rta kasb-hunar ta'limi. 2018 yil 9-son.
2. Odinkova E.V. Texnik universitetning ta'lim muhitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari // O'rta kasb-hunar ta'limi. 2019 yil. 8-son.
3. Antonov L. Yozuvlarni tiklash // "Yosh texnik", No 2. -M., 2016 yil.
4. Svetlichny S. Konservasi musiqasi // "Ovoz muhandisi", No 5. -M. 2010 yil.

5. Umurov N.K. Musiqa muharriri SIBELIUS 1.1. (tuzilish, imkoniyatlar va foydalanish). T., 2018 yil
6. Mirzayevna, S. H., Muhammadaliyevna, A. S., & Qizi, O. M. O. (2022). Boshlang'ich Sinflarda Ta'lim Sifatini Oshirishda Aktdan Foydalanish. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(13), 69-74.
7. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. *Экономика и социум*, (4-2 (83)), 723-726.
8. Shermatova, H. M. (2023, January). Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida qo'llanilishi. In *International scientific and practical conference "the time of scientific progress"* (Vol. 2, No. 5, pp. 107-113).
9. Shermatova, X.M., Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta'lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 788-792.
10. Yuldasheva, G. I. (2021). The use of adaptive technologies in the educational process. *Экономика и социум*, (4-1 (83)), 466-468.
11. Shermatova, G. Y. H. (2022). Aniq fanlarni o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish. *Scientific progress*, 3(1), 372-376.
12. Yuldasheva, G., & Shermatova, H. (2022). Ta'limda innovatsion texnologiyalarning qo'llanilish istiqbollari. *Science and innovation*, 1(B8), 5-9.
13. Тешабаева, О. Н., & Шерматова, Х. М. (2022). Современные информационные услуги в обеспечение конкурентоспособности коммерческих банков. *Scientific progress*, 3(1), 44-51.
14. Shermatova, Z. I. L. O. L. A., & Shermatova, H. I. L. O. L. A. (2022). The role of electronic educational manuals in the field of ICT. *Интернаука*, 4(1), 46-47.
15. Шерматова, Х. М. (2018). Параллельное микропрограммирование алгоритма вычисления стандартных функций.
16. Kh, K. Z., & Nazirjonova, F. S. (2021). The role of new information technologies in education. *Экономика и социум*, (4-1 (83)), 167-170.
17. Xokimovna, K. Z. (2022). Savodxonlikni Oshirish Jarayonida Aktdan Foydalanish. *Miasto Przyszłości*, 30, 88-90.
18. Askarova, S. M. (2022). Talabalarning mediamadaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 1067-1071.
19. Sidikjonovna, I. D., & O'rinboyevich, T. F. (2022). Axborot Texnologiyalarini O'qitish Tizimiga Integratsiyalash. *Miasto Przyszłości*, 29, 283-285.

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНОЙ МАРГИНАЛИЗАЦИИ

ШАКАМБАРОВ Абдурашид Абдужаббарович

Докторант Термезского государственного университета

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-133-137>

АННОТАЦИЯ.

В статье подробно описаны история возникновения, причины, сущность и последствия явления маргинализации. Его влияние на жизнь общества рассматривается в контексте современной глобализации. В контексте интеграции в социокультурной сфере в мире зашла речь о негативных последствиях духовной маргинализации, которая ведет к крушению духовности молодежи и влиянию с помощью СМИ.

Ключевые слова: *духовная маргинализация, общество, традиционные ценности, национальные культуры, маргинализированный человек, деформация культур, Интернет, потерянное поколение*

ANNOTATSIYA

Maqolada marginallashuv hodisasining tarixi, sabablari, mazmun mohiyati va ta'siri atroflicha ochib berilgan. Uning jamiyat hayotiga ta'siri bugungi globallashuv sharoiti doirasida ko'rib chiqilgan. Dunyodagi ijtimoiy-madaniy sohadagi integratsiyalashuv sharoitida yoshlar ma'naviyatini izdan chiqishiga olib keluvchi va media vositalari yordamida ta'sir o'tkazuvchi ma'naviy marginallashuvning salbiy oqibatlari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: *ma'naviy marginallashuv, jamiyat, an'anaviy qadriyatlar, milliy madaniyatlar, marginal shaxs, madaniyatlar deformatsiyasi, internet, boy berilgan avlod.*

ВВЕДЕНИЕ (Introduction)

Маргинализация представляет собой сложное социальное явление, имеющее ряд специфических аспектов, типологических признаков и функций. Традиционное рассмотрение маргинализации как одномерного явления, происходящего в социальной или культурной сферах жизни человека, не раскрывает специфических черт этого явления. Это очень сложное, запутанное явление. Философские анализы показали, что маргинализация – это социокультурный феномен, возникающий в процессе социального, культурного и духовного отчуждения человека от общества. Основными факторами, вызывающими это явление, являются внешние воздействия. Примерами таких внешних воздействий могут быть международная информационная система, Интернет, средства массовой информации, реклама, различные фильмы и шоу,

шоу и т.п. Подобные инструменты, направленные на направление человеческого разума в одну сторону, оказывают влияние на духовную жизнь молодежи и создают условия для внедрения различных ценностей. В настоящее время для раскрытия характера данной ситуации используется термин моральная маргинализация. Маргинальный субъект не остается без своего социокультурного влияния на общество, во многих случаях воздействует на культуру в деструктивном духе. Мы можем видеть деструктивный эффект маргинализованного индивидуума в попытке разрушить традиционную систему ценностей и существующую социальную систему.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ (Discussion and results)

Проблема маргинализации существует в обществе давно. Известно, что выходцы из древнего мира впервые столкнулись с ним на Южноамериканском континенте в начале 20 века. В то время в американской социологии появилось понятие «маргинальность», означающее пограничное состояние между двумя культурами. Социологи придумали термин «гавайский феномен» в 1920-х годах для описания слияния культур на Гавайских островах. В конце XIX века здесь сформировалось многонациональное общество, американские колонисты привозили на Гавайи японских, китайских и филиппинских рабочих, которых нанимали на основе контрактов из азиатских стран. Часть переселенцев ассимилировалась с местным населением, в результате чего образовалась большая группа «этнических гибридов» по национальному происхождению. Развитие и взаимопроникновение национальных культур, традиций, религий, принесенных на Гавайи из Америки, Европы и Азии, с другой стороны, влияние полинезийской культуры на островах Тихого океана, привели к формированию маргинальной, космополитической культуры.

В современном мире благодаря взаимной интеграции обществ и экономик повсеместно расширяется и углубляется взаимодействие культур. Линии этнических границ стираются и исчезают, происходит «деформация культур», в результате которой возникает «маргинальный человек», принадлежащий одновременно к двум культурам и не принадлежащий в полной мере ни к одной, ни к другой. Появляется. Под маргиналом понимается человек, принявший новые, чуждые ценности, ценности, которых раньше не было, и отчужденный от своих национально-жизненных, исконных ценностей. Для создания такого человека используются такие пропагандистские идеи, как вестернизация.

Вестернизация (англ. western — «запад») — современная версия идеи европоцентризма, попытка показать, что все достижения человечества —

результат вестернизации, уникального образа мышления и образа жизни западного мира. , западная теория и практика направлена на продвижение своей страны как передовой и ведущей державы, идеального явления. Понятие вестернизации стало открыто упоминаться с 1950-х гг. Сегодня понятие вестернизации используется наряду с категориями «космополитизм» («гражданство мира»), «глобализация», «массовая культура». Если вы обратите внимание на современные западные фильмы, которые так любит смотреть молодежь, то увидите, что эта идея привита. Лучшие технологии разрабатываются западными учеными, западники должны спасти мир, герои, которые борются со всевозможными биологическими, природными, техногенными и даже космическими катастрофами, - это западники, в социально-экономической, политической ,сфера IT.только западники способны решать крайне острые проблемы,запад способен адекватно ответить на терроризм,короче,есть в мире любая человеческая проблема,на которую только западники могут найти решение,словом так сказать , это до жителей Запада, чтобы решить судьбу мира. это твоя идея приоритет Голливуд в кино наблюдение можно _ через Интернет распространяться игры тоже _ кроме не _ Азия , Африка , Латинская Америка такой как в регионах расположен по большей части страны и нации для Запад спасение как ангел как будто это много глубокий мысль , влияние власть достаточно много угрожающий был манипуляция . Нравится это фильм , клип и другие средства массовой информации с использованием готовый материалы через молодой поколение собственный Национальность это не другой нация лидер как показывая , его слабый и воображение как слабое делать что поощряет эгоизм и к насилию вызов идеи окруженный брать встреча. Молодежь известен как идол к героям фильмов страсть они делают слова , используемые к словарям они входят носил одежда носить они стараются , как и они сами себя эгоистичный и жестокий ловить он старается , так что все глагол « осваивает » характер .

Некоторый ученые по его мнению, маргинальные перемены в жизни не следует воспринимать как яркие перемены в духовности. Однако в развитии высокой культуры нет конструктивного шага, но она выполняет функцию высокого творческого творчества и, в отличие от маргинализации, не нарушает традиционной связи между прошлым, настоящим и будущим. Маргинализация, в отличие от высокой духовности, опускает духовность до уровня потребностей масс, разрушает многовековые ценности и традиции, чтобы приспособить культуру ко вкусу и пониманию масс.

Фактор маргинализации в духовности может проявляться и через механизм вытеснения, в результате которого маргинализированные взгляды занимают место, ранее принадлежавшее другому культурному слою. Если маргинализация начинает поддерживаться большинством, она заполняет место культурного слоя, состоящего из традиционных ценностей, ослабленных или не востребуемых на тот момент. Таким образом, по механизму вытеснения постмодернизм начинает вытеснять классическое мировоззрение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (Conclusion)

Таким образом, маргинализация – это особое положение человека по отношению к норме и социальной системе, несовместимое с существующими культурно-нравственными нормами и требованиями. Национально-духовные ценности имеют большую воспитательную силу в воспитании подрастающего поколения. Верность им представит нас миру как национальное единство. Отказ от ценностей — отчуждение — это отчуждение от нашей идентичности. Наш язык, обычаи, традиции и традиции – это не просто наследие прошлого, а условие реализации нашей идентичности. Долг каждого из нас — защитить молодежь от негативных аспектов духовной маргинализации, эффективно используя позитивные аспекты глобализма. Ведь молодежь – это то поколение, которое решает нашу дальнейшую судьбу. Поскольку судьба нашего общества и нации находится в руках молодых людей, ответственная задача каждого из нас сегодня – правильно направлять их, защищать от различных медийных, моральных и духовных нападков. Заветные ценности нации, дети которой беспечны, в будущем останутся забытыми и незащищенными. Население станет людоедами, дети, не знающие своих родителей, - потерянным поколением. Потому что в сознании молодежи страны вместо картины мира, которую объясняли их предки, возникает когнитивная модель, вложенная в нее чужими, - «странная картина мира», нарисованная другими. В результате люди предки помещать отдал с дорог не другие _ помещать отдал с дороги Уходите они начинают Это путь пока предки в розыске по адресам нет (что интерес предназначен) другие в розыске по адресам брать идет _ В мире лицо давать интенсивный процессов каждый один в страну проведение отрицательный эффект уменьшать и положительный эффект укреплять для духовный маргинализации сущность Глубже понимание и патриот быть нужно. Ведь Родина и нация принадлежат не одному человеку, а всем. Долг каждого из нас не быть равнодушным к своей судьбе.

REFERENCES

1. Организация общественного мнения под влиянием формы социального сознания. У. Т. Яздонов. Теоретические и прикладные науки, 88-92
2. Феномен маргинальности: проблема устойчивости бытия личности. 2006 г., кандидат философских наук Кирилюк Светлана Сергеевна
3. Этнокультурная маргинальность: Анализ философских аспектов. 2001 г., кандидат философских наук Вергун Татьяна Викторовна
4. Маргинальность как социальное явление в современном городе. 2009 г., кандидат философских наук Лапова Ирина Юрьевна
5. Оболкина С.В. Философский анализ проблемы маргинальности // Науч. ежегодник Ин-та философии и права Урала. отд-ния Рос. акад. наук, 2018. Т. 18, вып. 2, с. 7–20.
6. Взаимосвязь науки, искусства и религии с общественным мнением. У.Т Яздонов. ВВК 91, 1033.

SURXON-SHEROBOD VOHASIDA UY-JOYLAR QURILISHI TARIXI HAMDA ULARDAGI TRANSFORMATSIYALAR

AHMEDOV Bekzod Bahtiyorovich

Termiz davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-138-142>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Surxon-Sherobod vohasi qadimdan qurilish sohasida o'ziga hos uslub va an'analarga ega holda rivojlanib kelganligi, bu marosimlarda qishloqning kattayu kichigi faol ishtirok etishganligi, marosimlar markazida Qishloq oqsoqollari bosh bo'lishganlari yuzasidan qiyosiy tahlillar berilgan. Albatta, bu ishtirokchilar ajdodlar taomillariga to'liq amal qilgan holda ish yuritishgan. Uy-joy qurishda tog' qishloqlari aholisi hashar bilan uylarni qurishgani, barcha keluvchilar o'zlari bilan bittadan tosh olib kelishgani, uyni birinchi toshini uy egasi qo'ygani O'rta Osiyoning boshqa mintaqalarida bo'lganidek, bu yerda ham o'ziga hos qurilish uslubi va ashyolaridan foydalanilgan. Yilda bir marotaba tombar usti loy bilan suvalgan. Uy-joy qurilishida va qurilgandan so'ng turli marosimlar o'tkazilganligi qiyosiy tahlillar bilan berilgan.

Kalit so'zlar: *iqlim, me'morchilik, uy-joy, tog', pishgan g'isht, tog' oldi, cho'l, qal'a, masjid, tosh, qamish, madrasa, qishloq.*

ABSTRACT

In this article, a comparative analysis is given on the fact that the Surkhan-Sherabad oasis has been developing in the field of construction with its own methods and traditions since ancient times. Of course, these participants followed the traditions of their ancestors. When building a house, residents of mountain villages build houses with straw, all visitors bring one stone with them, and the first stone is laid by the owner of the house, as in other regions of Central Asia. style and materials used. Once a year, the roofs are plastered with mud. The fact that various ceremonies were held during the construction of the house and after its construction is given by comparative analysis.

Key words: *climate, architecture, housing, mountain, baked brick, mountainside, desert, castle, mosque, stone, reed, madrasa, village.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье дан сравнительный анализ того, что Сурханско-Шерабадский оазис развивался в области строительства со своими методами и традициями с древнейших времен. Разумеется, эти участники следовали традициям своих предков. При строительстве дома жители горных аулов строят дома из соломы, все приезжие приносят с собой по одному камню, и первый камень закладывает хозяин дома, как и в других районах

Средней Азии стиль и используемые материалы. Раз в год крыши обмазывают глиной. Тот факт, что при строительстве дома и после его возведения проводились различные обряды, дает сравнительный анализ.

Ключевые слова: климат, архитектура, жилище, гора, жженный кирпич, склон горы, пустыня, замок, мечеть, камень, тростник, медресе, деревня.

KIRISH (Introduction)

Oʻrta Osiyoda har bir shahar, turarjoy meʼmorchiligi oʻsha joy sharoiti, ob-havosi, xalqning iqtisodiy, ijtimoiy kechinmalari taʼsiri asosida rivoj topgan. Shu jihatdan ham uy-joylarning qurilishi, tuzilishi va ichki jihozlarida xalqlarning xoʻjaligi, moddiy madaniyati hamda xarakterining aks etishi, meʼmorchilikni oʻrganishning ahamiyatini yanada oshiradi. Markaziy Osiyo hududida qadim zamonlardan buyon, bu yerda yashab kelayotgan xalqlarning bir qismi oʻtroq yashab kelgan boʻlsa, ikkinchi bir qismi koʻchmanchi va yarim koʻchmanchilikda hayot kechirib, asosan chorvachilik bilan shugʻullangan.

Markaziy Osiyo turarjoy imoratsozligi koʻp ming yillik tarixiy taraqqiyot davomida bir qator meʼmoriy yechimlarni oʻzida mujassam etgan. Bu haqidagi maʼlumotlarni arxitektura, tarixiy oʻlkashunoslik, arxeologik, etnografik, numizmatik, sanʼatshunoslik sohalarida toʻplangan ashyoviy manbalar orqali oʻrganishimiz mumkin³³.

Oʻzbekiston hududining janubida joylashgan Surxon vohasining yarim oʻtroq aholisi oʻz turarjoylarini barpo qilishda, tabiiy-geografik iqlim sharoiti va anʼanaviy turmush tarzi va mashgʻulotlariga asoslanishgan. Ming yillar davomida uy-joylarni barpo etishda, hayot sinovlaridan oʻtgan anʼanalarning ijobiy tomonlarini oʻzlashtirganlar.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Ushbu maqolani tayyorlashda etnograflardan B.Karmisheva, Kostochkin, I. Jabborov, S.Tursunov, E.Qobilov, Ismoil Xoʻjahonov asarlarida bayon etilgan nazariy qoidalar va uslubiy tavsiyalarga tayanildi.

Maqolaning manbalari sifatida oʻz tabiati va ahamiyatiga koʻra quyidagi guruhlariga ajratib oʻrganildi. Togʻ va togʻ oldi aholisining uy-joylari, choʻl hududi qurilish uslublariga oid asarlarga murojaat qilingan holda tahlil etildi.

³³ Косточкин В.В. О некоторых понятиях в области архитектурного наследия. "Архитектура СССР", № 9, 1972.- С.21-22.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Surxon vohasida doimiy turarjoylarni shakllanishi o'ziga xos qadimiy tarixga ega bo'lib, tadqiq etilayotgan vohaning markazlaridan biri bo'lgan "hozirgi Denov shahri miloddan avvalgi X-XI asrlarda odamlar yashaydigan manzilga aylangan. Miloddan avvalgi II ming yillikning oxirlarida Denov qal'asi atrofida manzilgoh va qabriston bo'lgan. Kushonlar zamonidan miloddan avvalgi I asrlarda Qizilsuvning chap sohilida hozirgi qal'adan 100 metr janubda yirik shahar bo'lgan. Bu shahar-qo'rg'on yerli aholi orasida Kallamozor deb atalgan bo'lib, uning o'n metr qalinlikdagi madaniy qatlami hozirgacha saqlanib qolgan. Kallamozor atrofida sochilib yotgan sopol siniqlariga qaraganda, shaharning umumiy maydoni, unga taqalgan ko'chalar va Xo'ja Ro'shnoyi qabristoni bilan birgalikda 10 gektarni egallagan. Karvon yo'llari chorrahasida joylashgan Denov ko'pgina Xitoy, Hindiston, Misr va Yunoniston o'rtasida savdo-sotiq ishlarida alohida o'rin tutgan"³⁴.

O'rta asrlar davrida Surxon vohasida doimiy turarjoylar o'ziga xos tarzda rivojlanib kelgan. Masalan, Denov markazida Sayyid Otaliq madrasasi XVI asrda ikki qavatli qilib qurilgan. Ushbu madrasa Buxorodagi Ko'kaldosh, Mirarab madrasalariga o'xshab ketadi. Sayyid Otaliq madrasasi mashhur usta Ahmad Mamad Buxoriy tomonidan 1578 yilda qurilgan. Madrasa poydevorining chuqurligi 5,5 metr bo'lib, unga bir necha qator qamish to'shalib, pishgan g'ishtlar ganch bilan alohida usulda terib chiqilgan. Madrasa bosh tarzi peshtoqli bo'lib, peshtog'ining ikki yon tomonida ikki qavatli, uch ravoqli pesh ayvon bor. Kiraverishdagi kichik saroyning ikki yonida chortoq tarhli masjid va darsxona bor. Hovli atrofida oldi chuqur ravoqli ikki qavatli hujralar joylashgan.

Bu madrasa qadimiy Denov va voha uchun ko'plab o'qimishli kishilarni yetkazib berib, tarixchi olimlarning ijodiy faoliyati uchun eng zo'r ilmiy markaz bo'lgan³⁵.

Surxon vohasining Katta Vaxshivor qishlog'ida 1713 yilda avliyo, shoir So'fi Olloyor tomonidan masjid qurdirilgan. Masjid xonaqohi, ikki tomoni ayvon va qo'shma xonalardan tashkil topgan. Xonaqoh va ayvon tomi to'sin bilan yopilgan bo'lib, sinchli paxsadan qurilgan. Shimoliy-sharqiy tomoni hashamatli bo'lib, mehrobsimon ravoqlar ishlangan. Eshiklar tepasidan tabadonlar ganchkori panjaralar bilan bezatilgan. Xonaqohdagi mehrob ravoqi ancha chuqur bo'lib, uning ikki tomonidagi to'rt ravoqqa bo'rtma chiziqlar tortilgan. Bunday bezaklar janubiy-

³⁴ ЛГИА СССР, фонд-1396, опись -1, дело-175, лист-196.

³⁵ Аршавская З.А., Ртвеладзе Э.В., Хакимов З.А. Средневековые памятники Сурхандарьи.-Т., 1982.-С.67-68.

g'arbiy ayvon devorida ham mavjud. Ayyondagi yettinchi va xonaqohdagi oltinchi ustun o'yama va rangli naqshlar bilan bezatilgan³⁶.

Surxon vohasida bekklik markazlarida hamda tog'li hududlarda o'troqlashish jarayonlari boshqa cho'l hududlariga nisbatan ertaroq vujudga kelib, doimiy turarjoylar asosan soy bo'ylarida, anhor yoqalarida tashkil topgan.

Vohaning tog'li va tog' oldi hudud aholisi bilan cho'l hududida yashovchi aholining turarjoylari ichki xonalari tuzilishi va jihozlanishi hamda ayrim jihatlari bilan farq qilgan. Tog'li va tog' oldi hududlarida aholining doimiy o'troqlikka xos xususiyatlari, ayniqsa, uy-jihozlarida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan.

Surxon vohasining tog'li qishloqlarida esa uy qurilishiga chaqirilganlarning hammasi birinchi kunni o'zlari bilan uy devoriga bittadan tosh keltirganlar. Keyin mehmon bo'lib tarqalishgan. Uy qurilishini esa uy egasi o'z oila a'zolari bilan boshlagan. Uy poydevorining birinchi qatorini uy egasining o'zi qalab, qolganiga hashar uyushtirgan. Axborotchilarning ta'kidlashicha, ota-bobolari qadimdan odatda uy qurishda ishni binoning "qibla" tarafidan boshlagan.

Har bir xalqning moddiy madaniyati uning turar joyi, uyi, uy jihozlari, kiyim-kechaklari va bezaklari, taomlari va ro'zg'or buyumlari bilan belgilanadi. Asosan, tabiiy-geografik sharoit va iqlim ta'sirida milliy ruhiyat va xarakterni ifodalovchi moddiy madaniyat namunalari uzoq tarixiy davr davomida shakllanib, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan.

Tog' hududlarda aholining turarjoylarida o'ziga xos xususiyatlari uy-joy qurilishi, joylashishi, me'morchiligi va jihozlanishi uslublariga qarab, ming yillar davomida yashab kelgan aholining o'ziga xosligi asosida saqlab kelayotganligini kuzatdik. Tog'li qishloqlar aholisining turmush tarzida o'troqlikka xos xususiyat uy jihozlarida o'ziga xos o'ringa ega hisoblanadi.

Mamlakatimizda qadimdan to bugungi kungacha ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jihatdan umumiy taraqqiyot yo'nalishlari hamda hudud aholisining xo'jalik turlari, turmush sharoiti va mahalliy tabiiy shart-sharoitlari ta'sirida shakllangan. Bu esa voha aholisining an'anaviy turarjoylari mamlakatimizning boshqa viloyatlari bilan ko'plab umumiylikka ega bo'lishi bilan birga, alohida o'ziga xos lokal xususiyatlarni ham bo'lganligini ko'rsatadi.

NATIJAR (RESULTS)

Maqolada XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida Surxon-Sherobod voha hududlarida Said Otaliq madrasasi, So'fi Ollohyor masjidi kabi binolar mavjud

³⁶ Аршавская З.А., Ртвеладзе Э.В., Хакимов З.А. Средневековые памятники Сурхандарьи.-Т., 1982.-С.68-69.

bo`lib, ota-bobolarimiz tomonidan qadimdan o`ziga hos qurilish uslubi borligi tahlil qilinib yoritib berildi.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, insoniyat tarixida kishilar o`z uyini yaratishga bo`lgan intilishi dastlab, uni sovuqdan yoki quyoshning o`tkir nuridan saqlanish, yashash uchun sharoitga ega bo`lish, dushmanlardan himoyalanih kabi ehtiyojlardan kelib chiqqan. Texnik imkoniyatlar uying material va o`lchamlarini belgilab bergan. Ammo bu imkoniyatlardan foydalanish darajasi uy egasining jamiyatdagi o`rni va maqomi bilan ham bog`liq bo`lgan.

Har bir xalqning turar joyi, uylari qishloq va shahar bilan uzviy bog`langan, chunki uy qurilishi tamoyili va tipologiyasi boshqa qurilishlar bilan bog`liq holda olib boriladi. Ammo joylashishiga qarab, qishloqlar ham o`zaro farq qiladi.

Umuman olganda, uy-joy qurilishi haqidagi qarashlar bu eramizdan avvalgi III-IV ming yilliklarga borib taqaladi. Bugungi kunda turarjoylar to`g`risidagi qarashlar o`rta asrlarda yashab, ijod etgan Markaziy Osiyo mutafakkirlarining asarlaridagi ilmiy yondashuvlarida alohida e`tibor berilgan. Chunki, bu o`z davrida olimning dunyoni bilishga bo`lgan intilishining o`z mulohazalari doirasida davlat va jamiyat hayotiga qo`shgan hissasining natijasi hisoblangan. Masalan, Abu Ali ibn Sino tibbiyot sohasidagi qomusiy asarini “Al-Qonun” deb atagani bejiz emas. Abu Rayhon Beruniy esa astronomiyaga oid ulkan asarini “Mas`ud qonuni” deb atagan. Buyuk faylasuf Abu Nasr Forobiy tafakkur olami, jamiyat va tabiat qonunlarining ilmiy mohiyati haqida tadqiqotlar olib borgan. Shoir va musavvir Sodig`ibek Afshor tasviriy san`at haqida “Qonun as-suvor” kitobini yozdi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI (REFERENCES)

1. Кармышева -Б. Х. Очерки этнической истории южной области Таджикистана и Узбекистана. -М. 1976 г.
2. Jabborov I. O`zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent, 1994. - B. 198.
3. Аршавская З.А., Ртвеладзе Е.В., Хакимов З.А. Средневековые памятники Сурхандари.-Т., 1982.
4. Косточкин В.В. О некоторых понятиях в области архитектурного наследия. «Архитектура СССР», № 9, 1972. Mahmud Sattor. O`zbek udumlari. – Т., Adolat, 2004. – 208 bet.
5. Шаниязов К. Узбеки-карлуки: (ист.-этногр. очерк) / Акад. наук УзССР. Ин-т истории и археологии. - Ташкент: Наука, 1964. - 195 с.

XX ASR BOSHIDA TURKISTONNING IJTIMOYIY-SIYOSIY VA MA'NAVIY AHVOLI, TARIXIY SHART-SHAROITLAR

ESHPU LATOVA Navbahor Suyunovna

*Mehnat va ijtimoiy munosabatlar Akademiyasi,
umumkasbiy fanlar kafedrası, assistent o'qıtuvchi*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-143-150>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XX asr boshida Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy ahvol, tarixiy shart-sharoitlar, ma'rifatparvarlik harakati, jadidchilik, mustamlakachilikka qarshi ozodlik kurashining ma'naviy asoslari masalalariga to'xtalindi.

Kalit so'zlar: *Turkiston, ijtimoiy-siyosiy hayot, ma'rifatparvarlik harakati, jadidchilik, davlat, jamiyat*

ABSTRACT

This article focuses on the socio-political and spiritual situation in Turkestan in the beginning of the XXth century, historical conditions, the enlightenment movement, Jadidism, and the spiritual foundations of the freedom struggle against colonialism.

Key words: *Turkestan, socio-political life, enlightenment movement, Jadidism, state, society.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье основное внимание уделяется социально-политической и духовной ситуации в Туркестане в начале XX века, историческим условиям, просветительскому движению, джадидизму, духовным основам освободительной борьбы против колониализма.

Ключевые слова: *Туркестан, общественно-политическая жизнь, просветительское движение, джадидизм, государство, общество.*

KIRISH (Introduction)

Xalqning, jonajon o'lkaning, davlatimiz hududining holis va haqqoniy tarixini tiklash, milliy o'zlikni anglash jarayonida g'oyat muhim o'rin tutadi. Shunday ekan tarixni o'rganish va bilish zarur. Tarixsiz kelajak yo'q. Zero bu maqolada XX asrda Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va albatta manaviy hayoti haqida so'z yuritishga harakat qildik. Turkiston bu davrda qanday ahvolda edi va mintaqada qanday siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar, jamoatchilik ishlari olib borilmoqda edi. Tarix–bu bizning kelajagimiz. Tarixni bilmasdan turib kelajakka yuz tutib bo'lmaydi. Chunki, kelajak bugundan, bugun esa tarixdan boshlanadi. Bulardan tashqari o'sha davr ma'rifatparvarlari qanday g'oyalar ostida birlashishni ilgari surishgan va o'lkani yangilash siyosati qay tarzda amalga oshirilganligi haqida ham so'z yuritishga harakat

qildik. Turkiston xalqining kelajagi eng avvalo xalqning o'ziga, ma'naviy qudratiga va milliy ongining ijodiy kuchiga bo'g'liq edi. Bu davrda Turkistonda millatning ma'naviy va aqliy o'sish salohiyatining oshirilishiga kuchli e'tibor qaratilgan edi. Chunki, ma'naviylik va ma'rifiylik Turkiston xalqining ko'p asrlik tarixi davomida doimo uning eng kuchli va o'ziga xos bir xususiyati hisoblanardi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Ta'lim to'g'risida qonun, mavzuga doir adabiyotlar hamda internet manbalaridan foydalanildi. Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, germenevlik tahlil, vorislik, umuminsoniy va milliylining o'zaro birligi, qiyosiy tahlil tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (DISCUSSION AND RESULTS)

XX asrning boshlanishi Turkiston o'lkasi tarixida eng jiddiy burilish yuz bergan davrlardan biriga to'g'ri keldi. O'tgan o'n yilliklar mobaynida o'lka bag'rida yetilgan jarayonlar ijtimoiy hayot yuzasiga qalqib chiqib, uning negizini qamrab olgan chuqur tanglikni ochib tashladi. Tashqi va ichki omillar tufayli vujudga kelgan bu jarayonlar o'z tabiatiga ko'ra bir xil emas, lekin o'zining yemiruvchilik ta'siri jihatidan yaxlit edi. Turkiston 1917-yilda muhim siyosiy o'zgarish arafasida turar edi. Mintaqa xalqlari Rossiyaning 50 yillik mustamlakachilik zulmiga qarshi tinimsiz ravishda milliy ozodlik kurashini olib bordilar. Dastlab ma'rifatparvarlik harakati siyosatida vujudga kelgan Jadidchilik Turkiston taqdiri hal qilinoyatgan paytda o'zbek xalqini g'oyaviy jihatdan birlashtiruvchi kuch sifatida maydonga chiqdi.

Turkiston birligi g'oyasi unda istiqomat qilib kelgan xalqlarning azaliy orzusi bo'lib kelgan. Bugungi kunda ham bu g'oya barcha xalqlarimiz uchun mushtarakdir. XX asr boshlarida hozirgi O'zbekiston hududi tarkibiga uch davlat birlashmasi: Rossiya O'rta Osiyoni zabt etganidan keyin tuzilgan va uning tarkibiga mustamlaka sifatida qo'shib olingan Turkiston general-gubernatorligi, shuningdek, yuzaki ravishda mustaqil bo'lgan, ammo Rossiyaga qaram hisoblangan Buxoro amirligi va Xiva xonligi kirar edi. O'sha vaqtda hududining kattaligi va aholisining ko'pligi jihatidan Turkiston o'lkasi yoki Turkiston deb atalgan Turkiston general-gubernatorligi eng yirik sanalardi. Uning tarkibiga Samarqand, Sirdaryo, Farg'ona, Zakaspiy va Ettisuv viloyatlari kirar edi. O'lkadagi besh milliondan ko'proq aholining asosiy, ko'pchilik qismini o'zbeklar, tojiklar, qirg'izlar, qozoqlar, turkmanlar va boshqa yerli xalqlar tashkil etardi. Ularning hammasi Islom diniga e'tiqod qiluvchi musulmonlar edi. Biroq o'sha vaqtda "musulmon", "musulmon aholi" tushunchalari diniy mazmunga emas, balki etnik mazmunga ham ega bo'lib, undan mahalliy aholini Rossiyadan ko'chirib keltirilgan rusiyazon aholidan

ajratish uchun foydalanilar, ko'chirib keltirilganlar soni o'lkadagi butun aholining o'ndan bir qismidan ham kam edi. Milliy ozodlik harakatlari muammolarini o'rtanish ko'zgisida 1917 yil fevralda chor tuzumi ag'darilgandan so'ng yuzaga kelgan, Turkiston taraqqiyotining tub burilishi bosqichida barcha ijtimoiy va siyosiy kuchlar, xalq ommasining haqiqiy fojeasiga to'liq, jonli tarixini o'zida aks ettiruvchi muxtoriyat, Turkiston birligi uchun, mohiyatiga ko'ra esa mustaqillik uchun kurash tarixi bizning kunlarda muhim va xatto, belgilovchi ahamiyatga ega. O'sha paytlarda chorizim esa mahalliy burjuaziyasining paydo bo'lishini also istamas edi. Shuning uchun rus chorizimi va burjuaziyasi o'sib kelayotgan o'zbek milliy burjuaziyasining iqtisodiy- siyosiy huquqlarini cheklab, uning rivojiga to'siq qo'ygan edi. Milliy burjuaziya bu kamsitishdan norozi bo'lgan. Islom dini arboblari o'rtasida xalqning ma'rifatli bo'lishini astoyidil istovchi guruh mavjud bo'lib, bu taraqqiyparvar ziyolilar chorizim va johil ruxoniylarga qarshi edilar. Millat taraqqiyotini o'ylovchi ushbu taraqqiyparvar kuchlar o'zbek xalqining hunarmandlari, dehqonlari, savdogarlari, yirik mulkdorlari, islom ulamolari xalqning deyarli barcha tabaqalari orasida mavjud edi. Ziyolilar chorizimga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg'otish va ma'rifiy jabhadan boshlashga qaror qilgan edilar. Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitda Turkiston mintaqasida rivojlanish uchun o'ziga qulay zamon topdi. Oradan 20 yil o'tgach, 1917-yilga kelib jadidlar Turkistondagi siyosiy jarayonlarning qoq markazida turishdi. Jadidchilik 1917-yili ma'rifatchilik harakatidan siyosiy harakat darajasiga allaqachon ko'tarilgan edi, o'sha 1917-yilning o'zida to'rt marta butun Turkiston quriltoyi o'tkazildi.

1917-yil 16-23 aprelda Toshkentda bo'lgan 1-quriltoyda demokratik Rossiya tarkibida Turkiston muxtoriyatida tashkil etish g'oyasi olg'a surildi. Bu g'oya Turkiston xalqlarining o'z milliy demokratik davlatchiligini tiklash yo'lidagi dastlabki qadami edi. 1917-yil 10-sentabrda Toshkentda butun Turkiston musulmonlarining 2-quriltoyi ochildi. Jadidlarning boy tarixiy merosida milliy g'oya va milliy mafkura alohida o'rin tutadi. Jadidchilik faqat madaniy hodisa bo'libgina qolmasdan u avvalo siyosiy hodisa ham edi. Jadidlar o'z faoliyatida davlat va uning qurilishidan tortib, jamiyat va uning manaviy hayotigacha bo'lgan barcha masalalarni qamrab olgan edi. Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida o'lka muxtoriyati masalasi asosiy masala bo'lib qoldi. Bu paytda yuzaga kelgan jadidlarning milliy g'oyasida quyidagi ikki masala asosiy maqsad qilib qo'yilgandi:

- xalqimizni dunyoning ma'rifatli millatlari darajaga ko'tarish;
- Turkistonning o'z mustaqilligiga erishuvi.

Jadidlarning davlat va jamiyat haqidagi qarashlarida bu ikki masala bir biri bilan uzviy bog'lanib ketgan. Chunki millat ma'rifatli bo'lishi uchun mustaqil bo'lmog'i lozim. Mustaqil bo'lishi uchun esa xalqimiz eng avvalo ilm-ma'rifatni puxta egallashi kerak edi. Jadidlar bir tamondan Turkiston mustaqilligi uchun kurash olib bordilar. Ikkinchi tamondan, ular Turkistonda demokratik huquqiy davlat qurish uchun intildilar. Demak bu kurash jadidchilik mafkurasining asosini tashkil qildi. Jadidlar orasida yetuk olimlar, sanoat va ziroatchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassisleri, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va Vatanni mustaqil ko'rishni orzu qilar edilar va shu yo'lda fidoyilarcha kurashadilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi kurash dasturida asosan to'rt yo'nalish mavjud edi:

- yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish;
- qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish;
- gazeta va jurnallar chop qilish;
- turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish.

Ana shu dastur amalga oshirilgan taqdirda jadid ziyolilarining kuchli partiyasini tashkil qilish mumkin edi. Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari quyidagilar edi: Turkistonni o'rta asirlarga hos qaloqlik va diniy xurofatdan ozod etish, shariatni isloh qilish, halqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonga muxtoriyat maqomini berish uchun kurash, Buxora va Xiva davlatlarida konstitutsion monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik respublika tuzumini o'rnatish orqali ozd va farovon jamiyat qurish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish. Undan tashqari Buxoro, Xiva, Tashkent, Farg'ona va Samarqandda hur fikrli va taraqqiyparvar kishilarning ayrim guruhlaridan tomonidan ochilgan madaniy maorif jamiyatlari shaklidagi uyushmalardan jadidchilik harakati shakillangan edi. 1917 yilda o'lka muxtoriyati masalasi Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida asosiy masala bo'lib qoldi. Turkistonga muxtoriyat maqomini berish g'oyasi nafaqat demokratik ziyolilar orasida, hatto oddiy odamlar orasida ham ancha ommalashgan edi. Ijtimoiy tafovutlarga qaramay, butun Turkiston jamiyatida o'lkaning mustamlaka maqomini tugatishga intilish kayfiyati ustivor edi.

Milliy ozodlik uchun boshlangan harakat bu yerda yangi hokimiyatning rus muassasalari bilan bir qatorda "Sho'roi islomiya", "Sho'roi ulamo", "Mirvaj ul-islom", "Miftah ul-maorif", "Ravnaq ul-islom", "Ittifoq ul-muslimin", "Turon" va boshqa turli musulmon tashkilotlari paydo bo'lishiga olib keldi. O'lka mahalliy aholisi orasida milliy Demokratik tashkilot va jamiyatlar yuzaga kelishi va shakllanishiga milliy ziyolilarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari ma'lum darajada ta'sir

ko'rsatdi. Ulardan ko'pi faol ishlari bilan Turkistonda demokratik milliy davlatchilikni yaratish mafkurasini ishlab chiqishga ulkan hissa qo'shdilar. Ular orasida Turkistonda yashovchi millatlarning vakillari bo'lmish Munavvar Qori Abdurashidxon o'g'li, Mahmudxo'ja Behbudiy, Ubaydulla Xo'jaev, Mustafo Cho'qaev, Toshpo'lat Norbo'tabekov, Abdulla Avloniy, Ahmad Zakiy Validiy To'g'on, Turor Risqulov, Abdurauf Fitrat, Sultonbek Xo'janov, Miryokub Davlatov va boshqa milliy harakatga boshchilik qilgan taniqli ma'rifatparvar, jamoat va siyosiy arboblardan bor edi. Ular jamiyatning iqtisodiy va siyosiy tizimini isloh qilish, ta'lim va fanni rivojlantirish orqali dunyoviy, demokratik jamiyat barpo etishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yidilar. Bu musulmon xalqlarni dunyo sivilizatsiyasi, xususan Yevropa madaniyatiga oshno etishning o'ziga xos yo'li edi. Bu yo'l shubhasiz, milliy va ma'naviy qadriyatlardan voz kechmay, hech qanday zo'rliksiz, sekin-asta olib boriladigan o'zgarishlar, bundan keyinga taraqqiyotga xalaqit beruvchi eskirgan aqida va xurofotlardan tozalanishlar yo'li edi.

Ko'pchilik aholi turmush darajasining pasayishi va uning qashoqlashuvi bilan uyg'unlashib ketgan davomli turg'unlikka olib kelgan omillarning birinchi qatorida Turkiston jamiyatini g'arb usulida zo'rlik bilan yangilash (zamonaviylashtirish) mustamlakachilik usullari bilan tashqaridan amalga oshirilgan bu yangilash jarayoni doimo qaloqlikda saqlash omiliga aylanib ketdi. Birinchidan, iqtisodiy ekspansiya (bosqinchilik) yillari mobaynida vujudga keltirilgan Turkiston xalq xo'jaligining yangi o'choqlari zo'r berib rivojlanayotgan paxtachilik, paxta tozalash, paxta yog'i ishlab chiqarish, qazilma xom ashyolarni qazib olish (konchilik), temir yo'l transporti tarmoqlari va boshqa sohalar o'lka milliy xo'jalik majmuasining tarkibiy qismi emas edi. Bu tarmoqlar Rossiya markaziy sanoat rayonlarining talab-ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lib, bular mahsulotining Turkiston doirasidan chetga chiqarilishi uni olinadigan foydadan butunlay mahrum etar, bu esa ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini barbod qilardi. Ikkinchidan, kapitalistik ishlab chiqarish o'choqlarining barpo etilishi o'lka iqtisodiyotini izdan chiqardi, ko'p ukladli ijtimoiy tuzilmani vujudga keltirdi. Bunda asosan hunarmandchilik va kosibchilik ishlab chiqarishi metropoliya sanoat tovarlarining raqobati sababli tobora ko'proq tushkunlikka uchrab yemrila bordi. Va nihoyat, Rossiya iqtisodiyoti uchun ishlagan o'lka xo'jaligining dehqonchilik xom ashyo yetishtirish yo'nalishida bo'lishi, donli ekin maydonlarining qisqartirilishi, hunarmandchilik-kosibchilik ishlab chiqarishining tushkunlikka uchraganligi o'lkaning iqtisodiy jihatdan tobeligini yanada kuchaytirdi. Ana shu tobelik halokatli oqibatlarining butun og'irligini Birinchi jahon urushi (1914-1917) yillarida xalq ommasini o'zgarganida sinab ko'rdi: muntazam harakatda bo'lgan temir

yo'llar ishidagi uzilish va barbod bo'lish hollarining tez-tez sodir bo'lib turganligi sababli oziq-ovqat tangligi va ocharchilik surunkali tus oldi.

Chorizm o'rnatgan va bosqinchi armiyaning nayzalariga tayanib o'lkani idora qilgan ma'muriy mustamlakachilik devonining cheklanmagan hukmronligi sharoitida kelgindi aholining barcha tabaqalari imtiyozli yashagani holda, iqtisodiy qoloqlik o'lkadagi mahalliy xalqning siyosiy huquqsizligi sababli ko'proq kuchayib bordi.

Madaniyat sohasida tashqaridan tiqishtirilgan zamonaviylashtirish jarayoni milliy madaniy merosni barbod etish, xalqning yashovchan an'anaviy qadriyatlarini yo'q qilish xavfini tug'dirdi. Mustamlakachilik Turkiston xo'jaligining an'anaviy tarkibiga putur yetkazish bilan bir qatorda milliy asosda burjua yo'nalishida o'z ahvolini mustaqil ravishda o'zgartirish imkoniyatidan uni mahrum etdi, turg'unlikka, inqirozga, qoloqlikka mahkum qildi, ishsizlik o'sishiga, xalq turmush darajasi pasayib ketishiga ko'maklashdi.

Bularning hammasi ijtimoiy hayotda nizo va mojarolarni ko'paytirdi. siyosiy beqarorlikni, kuchlar qarama-qarshiligini kuchaytirdi.

Shu tariqa turkistonliklar birdamligiga muhim qadam qo'yildi: tarixda ilk bor umumturkiston miqyosida musulmonlar s'ezdi chaqirildi, unda xalqlarning muxtoriyatga qat'iy intilishi, o'z urf-odatlarini, turmush tarzini himoya qilishi aytildi; Bu manfaatlar ifodachisi - Turkiston musulmonlari markaziy Sho'rosi tashkil etildi. U Turkiston jamoatchiligi, ayniqsa uning ilg'or qismi tomoilidan Milliy markaz sifatida tushunildi.

Taraqqiyparvarlar (jadidlar o'zlarini shunday deb atardilar) chorizmning qarshiligini bartaraf etib, jismoniy jihatdan yo'q qilib yuborish taxdidiga ham qaramasdan, o'z ma'rifatparvarlik faoliyatidan qaytmadilar, tabiiy fanlar asoslari o'qitiladigan yangi usul maktablari tarmoqlarini ochib, gazeta va jurnallar nashr etdilar, chop qilingan mahsulotlarni tarqatib, o'zlarining badiiy asarlari asosida xalq ommasi bilan aloqani yo'lga qo'yib, ana shu aloqa vositalarini mustahkamladilar, xalqda taraqqiyot, ilm sari intilishni uyg'otdilar, bularni butun insoniyat hayoti bilan bog'ladilar.

XULOSA (CONCLUSION)

Turkistonning ijtimoiy hayot maydoniga madaniy-ma'rifiy harakat sifatida kelgan va o'z oldiga eski maktab ta'limini isloh qilishni maqsad etib qo'ygan jadidchilik XX asrning boshlarida keng ijtimoiy harakat tarzida shakllandi. Jadidchilik turli tabaqalardan chiqqan fuqarolarni vujudga kelayotgan yosh milliy ziyolilar namoyandalarini, musulmon ruhoniylari ilg'or unsurlarini, savdogarlarni, diniy maktablar muallimlari va talabalarini, mayda amaldorlarni, ilg'or noshirlar, yozuvchilar, jurnalistlar va boshqalarni o'z saflarida birlashtirdi. Mahmudxo'ja

Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Abdulvohid Burhonov, Fayzulla Xo'jaev, Abdulla Qodiriy, Ubaydulla Xo'jaev, Munavvar Qori, Polvonniyoz Xoji Yusupov, Tavallo jadidlarning eng taniqli namoyandalari edi.

Jadidlarning "Turon" gazetasida xotin-qizlar maktabini ochish va ularni ijtimoiy hayotga jalb etish zaruriyati haqida so'z borgan maqolani tanqid qilib, jurnal uning muallifiini xudo yo'lidan toyganlikda ayblaydi. Jurnal ayol kishi ayolligicha qolishi kerak va uni erkakka tenglashtirish aqlsizlikdir deb yozadi. Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki, Turkiston xalqi bu davrlar mobaynida judayam bir murakkab tarixiy voqealarga boy bo'lgan davrni o'z boshidan kechirgan.

Turkiston chor Rossiyasi tuzumining zulmi ostida qolgan bir paytda o'lkada Taraqqiyparvar guruhlar paydo bo'la boshlagan edi. Va bu holatni yuzaga chiqishini, paydo bo'lishini chor Rossiyasi xohlamas va bu yo'nalishning taraqqiyparvarlarini jazolar edi. Lekin Taraqqiyparvarlar xalqning g'oyaviy jihatdan birlashishi va Turkiston xalqining azaliy orzusini amalga oshirish g'oyalari ostida nazarga tusha olgan edi. Xulosa o'rnida yana shuni aytishimiz zarurki, Turkiston tuprog'ini, Turkiston o'lkasini, zaminini Yaratganning o'zi ham alohida mehr va ihlos ila bino qilgan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, bu muqaddas zaminda kamol topgan yuzlab buyuk zotlar dahosi butun dunyo ma'naviyati va madaniyatini charog'on etib turgani bejiz emas, albatta.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
3. Азамхўжаев.С, Туркистон бирлиги учун. –Ўзбекистон.: “Фан” .1995. –15.б.
4. Жўраев.М., Нуриллин.Р., Камолов. Ўзбекистон мустамлалачилиги даврида. –Т.:”Шарқ”, -2000.
5. Зоҳидов.А, 1913-1914 йилларда Тўғоннинг Марказий Осиёга илмий сафари. Т.: “Фан”. 1995. –76.б.
6. Ражабов.Қ., Хайдаров. М. Туркистон тарихи. –Т.:Университет. 2002.
7. Kochetov E. Development strategy: geo-economic model // Security of Eurasia. - 2000. - N 1 (January - June). - pp.107-146.
8. Sulaymonov, J. B. (2021). IBN XALDUNNING „MUQADDIMA“ ASARIDA JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.

9. Sulaymonov, J. B. (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING „MUQADDIMA “ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 9-14.
10. Sulaymonov, J. B. (2022). ABDURAHMON IBN XALDUN AXLOQIY QARASHLARI VA SARVAPALLI RADHAKRISHNAN AXLOQIY QARASHLARINING QIYOSIY JIHATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 363-373.
11. Сулаймонов, Ж. (2021). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ТАМАДДУН ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 1), 451-455.
12. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). ИБН ХАЛДУН ҚАРАШЛАРИДА “ТААССУБ” КАТЕГОРИЯСИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 864-871.
13. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУН ИЖТИМОИЙ ҚАРАШЛАРИ ВА ЛИ ЮЛГОК ИЖТИМОИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ЖИҲАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(6), 1477-1483.
14. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУН ИЖТИМОИЙ ҚАРАШЛАРИ ВА КОНФУЦИЙ ИЖТИМОИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ЖИҲАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 26), 613-621.
15. Sulaymonov, J. B. (2019). Ibn Xaldun ijtimoiy-falsafiy qarashlarida axloqiy masalalar. *Falsafa va huquq jurnali*, 42-45.
16. Sulaymonov, J. B. (2020). Vzglyadi Abdurrahmana ibn Xalduna o razvitiya obshchestva i sivilizatsii. *Mejdunarodniy nauchno-prakticheskiy jurnal" Ekonomika i sotsium*, 12, 79.
17. Сулаймонов, Ж. Б. (2022). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “АСАБИЙЙА” КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 719-726.
18. Сулаймонов, Ж. (2018). Идеи географического детерминизма во взглядах Ибн Халдуна. *Востоковедения*, 4(4), 108-111.
19. Сулаймонов, Ж. (2020). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ЖАМИЯТ ВА ТАМАДДУН ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ. *Экономика и социум*, (12-2 (79)), 163-167.

АГРАР СОҶА ИҚТИСОДИЁТИГА БИОХИЛМА-ХИЛЛИК ВА ЭКОЛОГИК ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

ОТАМУРОДОВА Д.А.

Термиз-муҳандислик технология институти

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-151-159>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада инсоннинг ҳайвонот оламига антропоик ва антропоген таъсирларига, ўсимликлар ва ҳайвонот оламининг биосферада моддалар айланма ҳаракатини таъминловчи катта биологик хилма-хиллик эканлигига тўхталиб ўтилган. Мақолада инсониятнинг олдидида охири ҳалокатли тугаши мумкин бўлган бир қанча табиий офатларга ечим топиши масаласи турганлигига эътибор қаратилган.

Калим сўзлар. Биохилма-хиллик, ўсимликлар олами, ҳайвонот дунёси, Энергия алмашинуви, ҳаёт занжири, экология, антропоик таъсир, антропоген таъсир.

АННОТАЦИЯ

В данной статье основное внимание уделяется антропогенному и антропогенному воздействию человека на животный мир, а также тому, что растения и животные представляют собой огромное биологическое разнообразие, обеспечивающее круговорот веществ в биосфере. В статье акцентируется внимание на проблеме поиска решения ряда природных катаклизмов, которые могут обернуться катастрофой для человечества.

Ключевые слова. Биоразнообразие, флора, фауна, энергообмен, жизненная цепь, экология, антропогенное воздействие, антропогенное воздействие

ABSTRACT

This article focuses on the anthropogenic and anthropogenic human impact on the animal world, as well as the fact that plants and animals represent a huge biological diversity that ensures the circulation of substances in the biosphere. The article focuses on the problem of finding solutions to a number of natural disasters that can turn into a disaster for humanity.

Keywords. Biodiversity, flora, fauna, Energy exchange, life chain, ecology, anthropogenic impact, anthropogenic impact.

Агар яшил барг бир неча йилга ишлашни
тўхтатса, Ер юзидаги барча жонзод, жумладан
инсоният ҳам нобуд бўлади
(П.Костичев).

КИРИШ (Introduction)

Инсон ҳаётини ўсимликлар олами ва ҳайвонот дунёсисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу икки муҳим табиий компонент ҳаёт қобиғи бўлган биосферада моддалар айланма ҳаракатини таъминловчи катта биологик хилма-хилликнинг мавжудлиги билан аҳамиятлидир. Ҳайвонот оламига инсоннинг антропоик (бевосита) ва антропоген (билвосита) таъсирларига тўхталиб шуни очиқ эътироф этиш керакки, инсон ҳайвонот оламига зарурат ёки зарар нуқтаи назаридан ёндошади, яъни гўшт, сут, тери, жун, суягидан совға сифатида фойдаланиш зарурат нуқтаи назаридан бўлса, йиртқич, захарли, хунук, ёқимсиз ҳид тарқатувчилари зараркунанда сифатида қириб ташланмоқда. Табиат нуқтаи назаридан ёндошадиган бўлсак, табиат бир бутунликда яралган бўлиб, улар бири иккинчисини тўлдиради ёки биринчиси иккинчисига, иккинчиси учунчисига озиқа бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ.

Манбаларда ёзилишича, XIX асрда яшаган денгизчилар денгиз сигирини фақатгина ширин жигари учун ўлдириб, қолган қисмини сувга улоқтирганлар ва шу асосида, сўнгги денгиз сиғири 1870-1880 йиллар оралиғида ўлдирганлиги гумон қилинади. Ёки 1870 йилларда АҚШ даги Конзасс темир йўли қурувчилари бизонларни отиб ёки оммавий равишда жарлардан ташлатиб, уларнинг қай тарзда қийналиб ўлишини томоша қилиш билан завқланишганлар. Ҳозирги кунда уларнинг қолган қисми махсус кўриқхоналарда сақланмоқда ва “Қизил китоб”дан мустаҳкам ўрин эгаллаган. Яна бир тоифа одамлар ёки давлатлар зараркунанда, йиртқич, захарли жониворларни йўқ қилишган. Масалан, Хитой давлати ўтган асрнинг 60-70 йилларида ғалла экинларига зарар етказяпти деган ўйда паррандаларни қириб юборганлари оқибати жуда қимматга тушиб, 80-йиллардан бошлаб бутун Осиё қитъасида чигирткалар кўпайиб деярли барча қишлоқ хўжалиги экинларига жуда катта офат ёғдирган.

Аҳолини озиқ-овқат, саноат хомашёлари, уй-жой, ўтин билан таъминлаш туфайли ўрмонлар сатҳи қисқариб бормоқда. Ўтган минг йилликнинг бошларида сайёрамиз қуруқлик юзасининг деярли ярми ўрмонлардан ташкил топган бўлса, XX аср ўрталарига келиб бу кўрсаткич 27% ни, аср охирига келиб эса, ушбу қисқа муддатда (50 йил ичида) ер юзи аҳоли сонининг 2 баробарга кўпайиши, ўрмонларга бўлган заруратнинг кескин ортиши, умумий ўрмонлар ҳудуди 15% га қадар камайганлиги инсониятга катта ташвишлар келтириши аниқ ва равшан. Маълумки, ўрмонлар сайёрамиз ўпкасидир, ўпкага эса макон керак. Ўрмон маҳсулотлари инсон учун кенг қўламли зарур воситадир. Бундан

50-60 йил муқаддам ўрмонлардан 5-5,5 минг хил инсон учун эҳтиёж ашёлари тайёрланган бўлса, XX аср охири-янги аср бошларига келиб 22 минг хилдан ортиқ турли-туман маҳсулот ёки буюмлар тайёрланмоқда. Ўрмон яшаш воситаларининг энг катта зарар кўрган ҳудудлари дарё водийлари ҳисобланади. Чунки уларни сувда оқизиш йўли билан ташиш ишларига сарфланадиган харажат арзонга тушади.

НАТИЖАЛАР.

Биохилма-хиллик – табиат томонидан яратилган турлар ўртасидаги генетик фарқлар ифодаси. У ўсимлик турлари ҳамда ҳайвон зотлари ўртасидаги генетик фарқларни саҳроларда, ўрмонларда. Зах ҳудудларда, тоғларда, кўлларда, дарёларда ва қишлоқ хўжалиги экинзорларидаги экотизимнинг ранг-баранглиги билан атроф-муҳитни, табаррук замин (ер)ни инсоннинг ноёб маконига айлантирган ҳаётнинг турли-туман шакллари ва бир-бири ўртасидаги ўзаро таъсирининг ифодасидир. Биз бугун кузатаётган биохилма-хиллик, табиий жараёнлар, фан техника. саноат тараққиёти ва албатта бир асрда 5-6 баробарга ўсиб бораётган инсон таъсири остидаги миллиардлаб йиллик эволюция натижасидир.

Ўсимликлар олами – ер юзидаги минглаб завод, фабрикаларнинг дақиқа сайин ҳавога тутун ва турли хил чиқинди газларни чиқариши, нами қочган ерни шудгор қилинишидан кўтарилган чанг-тўзон, шунингдек инсон ва ҳайвонларнинг нафас олиши жараёнида ажралиб чиқадиган карбонат ангидрид газининг ўзлаштирилишида, биосферада моддалар айланма ҳаракатининг тартибли боришида ўсимликлар оламининг ҳиссаси бениҳоя каттадир.

Ҳайвонот дунёсининг – табиатдаги ўрни шунчалар беқиёски, у табиатнинг озиқа занжирида асосий иштирокчи, моддалар алмашилиши жараёнида вакил. Сайёрамизда яшил ўсимликларни продуцент, яъни анорганик моддалардан органик моддалар яратувчи автотроф (организмларнинг фотосинтез ёки хемосинтез йўллари билан ҳаво ва тупроқдаги анорганик моддалардан фойдаланиб озиқланиши) организмлар деб ўрганилса, ҳайвонот оламини консумент яъни, фотосинтез ёки хемосинтез йўли билан тўпланган тайёр органик моддаларни истеъмол қилувчи гетеротроф (тайёр органик моддалар ҳисобига ҳаёт кечирувчи организмлар. Уларга барча ҳайвонлар текинхўр ўсимлик турлари замбуруғлар ҳамда кўплаб микроорганизмлар киради) организмлар сифатида ўрганилиб, уларнинг ҳар бирини биосферада моддаларнинг айланма ҳаракатида ўзининг экологик аҳамиятига эга. Бир сўз билан айтганда ўсимлик. Ҳайвон ва тупроқ модда. Энергия алмашинувида фаол иштирок этувчи. Биосферадаги мувозанатни тартибга солиб турувчи. Инсон

хаёти учун тенгсиз озика, хомашё ва гўзаллик манбаидир. Ўсимлик ҳайвон ва тупроқ тугайдиган яшаш воситаси бўлиб, сайёрамиз аҳолисининг деярли барча эҳтиёжини қондирувчи асосий манба дори-дармон, оқсил, кислород, қуёш энергиясини кимёвий энергияга айлантирувчи ягона воситадир. Ўсимликлар ер шарини яшил олам билан ўраб турувчи, тупроққа озика берувчи, атроф-муҳит, сув ҳавзаларининг гидрологик режимини тартибга солиб турувчи, аҳоли саломатлиги учун гигиеник муҳит яратувчи асосий омиллардан биридир. Ўсимликлар вакили ҳисобланган буғдой ва шоли улуғ неъмат табаррук нон бўлса, шакарқамиш, қанд лавлаги, стевия-қанд, ловия, нўхат, мош эса ҳаёт омили ҳисобланмиш оқсилдир.

Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаёт занжирида мустаҳкам боғланган бўлиб, географик қобикда кимёвий элементларнинг миграциясида чексиз аҳамият касб этади. Ушбу соҳа мутахассисларининг берган маълумотларига кўра ер шаригаги тирик моддалар умумий оғирлигининг 99% и ўсимликлар дунёси ташкил этади. Ўсимликлар дунёсининг асосий қисми яшил ўрмонлардан иборат бўлиб, кислород билан нафас олувчи организмларнинг “тириклик фабрикасидир”.

Табиатда ўсимликлар дунёсининг моҳиятини инкор этмаган ҳолда ҳайвонот оламининг аҳамияти унданда муҳим бўлиб, қуйидаги ҳолатларда ўз ифодасини топади.

1. Табиатда моддалар алмашилиш жараёнининг асосий иштирокчиси
2. Табиат мувозанатини сақлаб турувчи.
2. Озика занжирининг фаол вакили.
3. Озиқ-овқат, кийим-кечак, дори-дармон учун хомашё.
4. Оқсил, ёғ, сут, қатик ишлаб чиқарувчи.
5. Транспорт воситаси, деҳқоннинг кўмакчиси.
6. Из топар, хонадонларимиз кўриқчиси.
7. Инсон манфаати учун илмий тадқиқот манбаи.
8. Эстетик завқ, хурсандчилик манбаи.

Бундан 65 миллион йиллар илгари динозаврлар йўқотилган даврлардан бошлаб инсон ўз қўли билан улкан фожа (катастрофа) лар яратмоқдалар. Турларнинг йўқлиб бориши ортга қайтариб бўлмайдиган ходисадир, шундай экан озиқ-овқат, дори-дармон ва бошқа минглаб биологик ашёларга қарамлигимизни инобатга олганда, бу билан биз ҳаётимизга келажагимизга каттадан-катта хавф-хатар яратмоқдамиз. Яна бир диққат билан ўйлаб кўринг-чи, биохилма-хиллик инсон учун яна қандай тухфалар ато этади:

1. Ҳаво ва сувни тозаловчи, турли хил чиқиндиларни зарарсизлантирувчи.
2. Озиқ-овқат маҳсулотлари, ёқилғи, кийим-бош ва қурилиш материаллари.

3. Иқлимни тартибга солувчи, барқарорлаштирувчи, соя-салқин жой.

4. Сув тошқинлари, шамол кучини тартибга солувчи, иссиқ-совуқдан асровчи қалқон.

5. Дори-дармон, яшаш воситаси.

6. Озиқ моддалар айланишини ташкил этувчи, тупроққа озиқа берувчи ягона табиий манба.

7. Маданий ва эстетик завқ.

Хуллас, ҳайвонот оламининг аҳамиятининг бебаҳо эканлигига тўхталиб шундай хулоса қиламиз: Шундай экан, филлар, йўлбарслар, каркидонлар, пандалар, китлар, турли-туман қушлар йўқолиб бораётгани, ўрмонлар, ботқоқликлар, маржон қоялари ва бошқа кўплаб сон-саноксиз экотизмларнинг нураб, таназзулга юз тутиб, йўқолиб бораётганлиги ҳар бир инсонни сергаклантирмоғи лозим. Чўл султони - фил 40 минг, ўрмон шохи-йўлбарс ер юзида 4-6 минг дона атрофида қолганлиги бизларни огоҳликка даъват этади.

Агарда, Она-табиат ўсимлик ва ҳайвонот кашф этмаганда эди, ер юзидаги барча биноларни дорихоналарга айлантирганимизда ҳам инсониятнинг дори-дармонга бўлган эҳтиёжларини қондира олмаган бўлар эдик. Демак, она-табиатни ўсимлик ва ҳайвонларсиз тасаввур этиш мумкин эмас.

МУҲОКАМА.

Инсоннинг ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсирини иккига бўлиб ўрганамиз: 1) ижобий; 2) салбий.

Ижобий таъсири қуйидагилардан иборат;

1. Ўсимлик ва ҳайвонларни авайлаб-асраш.

2. Йўқолиб бораётган турларни кўпайтириш.

3. Ўрмонларни тиклаш, кўкаламзорлаштириш.

4. Ўсимлик ва ҳайвонларни маданийлаштириш (хонакилаштириш), серҳосил нав ва зотларни яратиш.

5. Ўсимлик ва ҳайвонлардан оқилона фойдаланиш истеъмол ўрнини қоплаш чора-тадбирларини ўз вақтида амалга ошириш ва ҳоказолар.

Салбий таъсири қуйидагилардан иборат:

Инсоннинг ўсимликлар ва ҳайвонот оламига салбий таъсири ҳам иккига бўлинади: 1) бевосита; 2) билвосита.

Инсоннинг хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган билвосита таъсирларга *антропоген омиллар* дейилади. Инсон антропоген омиллари таъсири оқибатида тирик мавжудотларга бевосита таъсир этиб ёки уларнинг яшаш шароитини ўзгартириб, кенг тарқалишига ёки қирилиб кетишига сабабчи бўлиши мумкин.

Инсоннинг бевосита яшаш зарурати нуқтаи-назаридан табиатга тўғридан-тўғри кўрсатадиган таъсирга *антропик таъсирлар* дейилади. Булар куйидагилардан иборат:

а) бевосита яшаш эҳтиёжларини қондириш учун экин экиш, ов қилиш, балиқ ушлаш, ўтин, қурилиш ёки бошқа мақсадлар учун ўрмонларни кесиш, ўт ўриш, канал ва ариқлар қазилар. Сув омборлар қуриш, янги ерлар очиш ва ҳоказолар;

б) ўсимлик ва ҳайвонларни маданийлаштириш;

в) серҳосил, сермахсул ўсимлик навлари ва ҳайвон зотларини яратиш;

г) бошқа табиий минтақаларда серҳосил, сермахсул нав ва зотларни табиий ареаллардан кўчириб келиш ва адаптация вилиш.

Бир тоифа инсонлар шахсий манфаат ёки ишқибозлик нуқтаи назаридан ҳам чиройи, териси, ширин гўшти, кимматбаҳо суяги, ёқимли хониши, сержило патлари учун овлаган бўлсалар, яна бир тоифа жохил ва разил одамлар уларни азоблаб завқланиш учун қийноқларга солган ва ўлдирганлар.

Ўрмонлардан пала-партиш фойдаланиш куйидаги салбий оқибатларга сабаб бўлади:

1. Тупроқнинг сув ва шамол эрозияси тезлашади.

2. Дарё ва кўлларнинг сув сатҳи кескин камайиб булоқларнинг “кўзи” юмилади.

3. Водийларда йиллик довуллар сони кескин ошади.

4. Чўл ҳудудларда чўл ўрмонларининг кесилиши оқибатида шамол ва бўронлар таъсиридан унумдор тупроқлар қум остида қолиб қум кўчиш хавфи кескин ошди.

5. Ўрмонлар бузилиши, пайҳон қилиниши билан унда (дарахтларда) яшовчи ҳайвонот олами, айниқса, паррандалар деярли ўз ҳудудларини тарк этиб кўплари нобуд бўлмоқда.

Кучли ёгингарчиликлардан кейин йиғилган сув тўпламлари ҳимоясиз ерларда тупроқни ювиб жуда катта сув оқими селларни пайдо қилади. Бу каби сув тошқинлари ҳозирги кунга келиб Америка, Европа, Осиё қитъаси давлатларининг аксарияти учун одатий ҳолга айланиб қолди. Бунинг сабаби эса аниқ ва равшан. БМТ маълумотларига қараганда, бевосита антропоген омиллар туфайли ҳайвон ва ўсимлик турлари табиий суръатдагига нисбатан 50 -100 баробар тезроқ йўқолиб бормоқда, қарийиб 34 минг турдаги ўсимликлар ва 5200 турдаги ҳайвонлар, жумладан, паррандаларнинг саккиздан бир қисми, океандаги рифларнинг ярмидан кўпроғи йўқолиб кетиш хавфи остида турибди (2000 й.).

Биласизми?

Бир гектар ўрмон 16-18 млн/м³ ҳавони тозалаб, шунга мос равишда CO₂ ни ютиб чиқаради”. Шу сабабли ҳам ўрмонлар ҳавоси шаҳар ҳавосидан 200-250 баробар тоза ҳисобланади. Бир дона лайнер ҳавода ўртача 8-8,5 соат давомида ҳаракатланса 50-75 тонначага кислород истеъмол қилади. Шунча кислородни 8-8,5 соатда ишлаб чиқишни 25-50 минг гектарли ўрмон удалайди, ёки 1 гектар ўрмон 150-200 минг аҳоли яшайдиган ўртача бир шаҳар ҳавосини тозалаб туриш имкониятига эга. |

Ўсимликлар дунёси инсон учун шифобахш хусусиятга эга булиб, ўртача бир гектардаги кенг баргли ўрмонлар 4 -5 кг, нина баргли ўрмонлар 7 -8 кг шифобахш моддалар ажратиб ўрмон ва атроф-муҳит ҳавосидаги инсон учун зарарли микроорганизмларни зарарсизлантирса, ўрмон дарахтлари ва япроқлари эса ҳаводаги ифлос чиқинди газлар, чанг заррачаларини ўзида ушлаб қолади. Ўсимликларнинг инсон учун яна бир муҳим хусусияти - фитонцидлар ишлаб чиқарувчи ҳисобланиб, бу каби моддалар касаллик қўзғатувчи бактерияларни йўқ қилиб, ҳавонинг мусаффо бўлишини таъминласа, яна бир турлари инсоннинг асаб, юрак, меъда-ичак аъзоларига малҳам бўлувчи моддалар ишлаб чиқаради. Олма, терак фитонцидлари грип вирусларини, карам, саримсоқдан чиққан шифобахш моддалар эса сил касаллиги тарқатувчи микробларга қирон келтиради.

Ҳозирги даврга келиб, илмий тиббиётда ишлатилаётган дори-дармонларнинг деярли ярми ўсимлик ва ҳайвонлардан олинмоқда. Биргина минтақамизга хос бўлган жийда, чилон жийда, дўлона, ёнғоқ бодом, чаканда арча, анзур пиёзи, зира, ипор, равоч, харрон ва яна кўплаб доривор ўсимликлар турли хил антропоген таъсирлардан камайиб бораётган бўлса, яна бир қатор мўмай пул илинжисида юрган, тиббиёт мактаби яқинидан ўтмаган сохта шифокор ёки тадбиркорлар табиат ато этган доривор ўсимликларни йўқ қилмоқда. Саноат, транспорт, шаҳарлар чиқиндилари зарарли таъсиридан ўсимликлар ва ҳайвонот оламининг тикланиш қобилияти йўқолиб бормоқда ёки атроф-муҳитнинг ўта ифлосланганлиги сабабли уларни тозалашга улгурмаяпти. Чунки уларнинг ўзи кислотали ёмғирлар, смоғлар таъсиридан кучли зарарланмоқда ёки болта дамига тушиб инграмоқда, танасидан жудо бўлмоқда, кичкинагина экосистема борлигини йўқотмоқда. Бироқ, шуниси ачинарлики, ҳар бир ўсимлик ўзига хос хусусиятга эга эканлигини яхши ўрганмаган “сохта табиб”лар мушугини ҳеч ким пишт демаяпти. Натижада касалликка тўғри келмайдиган доривор ўсимликларни истеъмол қилиш ҳам бошқа хил

муаммоларни келтириб чиқариши табиийдир. Шу ўринда илонни захарли деб дуч келган жойда ўлдиришга ҳаракат қиламиз, лекин унинг фойдали томонлари ҳақида ўйлаб кўряпсизми? Унинг захари, гўшти билан қанчадан қанча касалликларни даволаямиз. Иккинчидан қайсиси захарли-ю қайсиси захарсиз эканлигини яхши билмаймиз-ку. Ер юзидан 2500 тур илонлар мавжуд бўлиб, уларнинг ундан бир қисмигина захарлидир. Афсуски битта захарлиси учун 9 та захарсизи ҳам қириб ташланмоқда. Тахминий ҳисобларга кўра, илонларнинг деярли ярим тури кўриниши ёқимсиз бўлганлиги ёки билиб билмай, у захарли, чакса ўлдиради деган тушунчалар билан ўйламай нетмай имкони бўлса ўлдириб қўя қоламиз. Илонлар камайган жойларда эса сичқонлар кўпайиб кетади. Аксарият, маҳаллий паррандалар эрта баҳорда ёзда ҳашаротларни қириб фойда келтирса, кузга бориб, боғдаги меваларни истеъмол қилгани учун зарарли паррандага айланиб баъзи ҳолларда палахмоннинг тошига дучор бўладилар.

Биологик рангбаранглик жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий, экологик ва маданий, эстетик эҳтиёжларини қондиришнинг улкан манбаи ҳисобланиб, усиз жамият барқарор ривожлана олмайди. Аксарият ҳолатларда, биоранг-баранглик атамаси остида ўсимликлар, ҳайвонлар ва микроорганизмларнинг ғоят кенг турлари англашилади. XX аср охирига келиб, БМТ маълумотларига кўра, биорангбарангликнинг 1,75 миллиондан ортиқ турлари аниқланган бўлиб, уларнинг аксарияти ҳашаротлардир. Тахмин қилинаётган турлар сони 3-100 миллион атрофида бўлиб, олимлар ҳозирча 13 миллион тур бор, деб ҳисобламоқдалар. Ўсимлик турларига нисбатан ҳайвон турлари деярли тўрт баробар кўп бўлиб, улар икки миллион атрофида, жумладан, умуртқалилар: 36000 атрофида, уларнинг ярмидан кўпроғи балиқлар, қолган 0,1% и сут эмизувчилар, 9,0% га яқини малюскалар, 75-76% ини эса ҳашаротлар ташкил

этади. Қуруқликда яшовчи жониворлар умумий ҳайвонлар турининг 90-93% ига тенг бўлиб, қолган 7-10% и сувда яшовчи жониворларга тўғри келади.

Биласизми

Сўнгги ярим асрда балиқ тутиш беш баробар ошди. Жаҳон океанидаги балиқчилик билан шуғулланувчи хўжаликларнинг 70% и батамом ишдан чиққан ёки улардан ҳаддан ташқари кўп фойдаланилмоқда. Ўсимлик ва ҳайвон турлари табиий жараёнга нисбатан 50-100 баробар тезроқ йўқолиб бормоқда.

Табиатшуносларнинг гувоҳлик беришларича, сўнгги бир асрда, ҳар йили ҳайвонларнинг ўртача бир тури йўқ бўлиб кетганлиги эътироф этилмоқда. Ер юзидан умуртқасизлар жуда кенг тарқалган бўлиб, умумий биомассанинг 95% ини ташкил этади.

ХУЛОСА (Conclusion)

Бизнинг маданий тафаккуримиз ўзимизнинг биологик муҳитимизга чуқур сингиб кетган ўсимликлар ва ҳайвонлар бизнинг оламимиз тимсоллари ҳисобланади. Улар байроқларда, ҳайкалларда ва бошқа рамзларда ўз аксларини топганлар. Инсон ўзини улар ёрдамида тасаввур этади. Ўрмонлар салмоғининг камайиши билан, табиатда азот баланси бузилмоқда, ҳавода кислород камаймоқда, озон қатлами муаммоси тез-тез тилга олинмоқда. Инсонда янгидан-янги касаллик турлари купаймоқда, энг ачинарлиси, ўпка, жигар саратон касаллиги сўнгги 10 йилликларда кескин ортмоқда.

Мутахассислар гувоҳлик беришларича, сайёрамизнинг қайси ҳудудларида ўрмонлардан режасиз, пала-партиш фойдаланилган бўлса, ўша жойларда дарё сувларининг режими кескин ўзгарган, кўл сувлари саёзлашиб, ҳатто қуриб қолишига сабаб бўлган, тез-тез хавфли сув тошқинлари ва селлар кузатилган.

Сайёрамизда аҳолининг кескин кўпайиши, фан-техника тараққиёти, қишлоқ хўжалигида янгидан-янги ерларнинг ўзлаштирилиши, шаҳар ва шаҳарлар сатҳининг кенгайиши, саноат иншоотлари сонининг ортиб бориши билан, авваламбор, ёввойи ўсимликлар бутунлай йўқ қилиниб, уларнинг ўрнини маданий ўсимликлар, уй-жой, саноат иншоотлари эгалламоқда, ҳайвонот олами нобуд бўлмоқда.

Қишлоқ хўжалигида янгидан-янги кимёвий пестицидларнинг қўлланилиши билан айни ҳудудга хос бўлган маҳаллий парранда ва ҳайвонларнинг кескин камайиб кетиши ёки нобуд бўлишига сабаб бўлмоқда. Хулоса қиладиган бўлсак, инсониятнинг олдида долзарб масала кўндаланг турибди – охири ҳалокатли тугаши мумкин бўлган бир қанча табиий офатларга ечим топиш масаласи турибди.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Каримов И.А "Ўзбекистан ХХІ аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари". "Ўзбекистон" 1997 йил.
2. Барқарор инсоният тараққиёти инсон ҳуқуқлари интеграцияси – БМТ, Нью-Йорк, 2000.
3. БМТнинг миллий маърузаси, Тошкент., 2003.
4. Демографический ежегодник Узбекистана – Ташкент., 2004.
5. Зокиров Х. Х., Қўлдошева Ш. А. Табиатни муҳофаза қилиш ва ундан оқилона фойдаланиш: Дарслик. – Янги Нашр., 2011.
6. Зокиров Х.Х. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш. Дарслик. Сурхон Нашр-2020.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF BLOOM'S TAXONOMY

AKHRAROVA Shoira Batirovna

Asian International University,

1st year student of master's degree in pedagogy and psychology

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-160-167>

ABSTRACT

This article discusses the types and classification of education in pedagogy, the goals of education. Giving an overview of taxonomy, it provides information about its use in pedagogy.

Keywords: *pedagogy, goal, education, taxonomy, innovation, method, modernization, educational process.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются виды и классификация образования в педагогике, цели воспитания. Давая общее представление о таксономии, она предоставляет информацию о ее использовании в педагогике.

Ключевые слова. *педагогика, цель, образование, таксономия, инновация, метод, модернизация, образовательный процесс.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada pedagogikada ta'lim turlari va tasnifi, ta'lim maqsadlari muhokama qiladi. Taksonomiyaga umumiy tushuncha berish orqali uning pedagogikada qo'llash usullari haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: *pedagogika, maqsad, ta'lim, taksonomiyasi, innovatsiya, metod, modernizatsiya, ta'limjarayoni.*

INTRODUCTION

Modernization of education is aimed at improving its quality, achieving new educational results that are adequate to the requirements of modern society. At present, the pace of development of science and technology, the speed of the introduction of scientific discoveries, the development of new technologies in leading industries is becoming commensurate with the duration of study at a university. This requires the modeling of such an educational environment, which will reduce the distance between the achievements of science, industrial practice and the content of education.

It is necessary to more actively introduce new pedagogical technologies and curricula into the system of public education, as well as to consistently improve the professional skills of teachers.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODS

In the process of research, the National Program of Personnel Training, the Law on Education, literature on the subject and Internet resources were used. During the writing of the article, the principles of theoretical-deductive conclusion, analysis and synthesis, logicity were used.

DISCUSSION AND RESULTS

Improving the quality of education should be carried out through the modernization of all components of the pedagogical system. And here a significant role is given to the use of innovative approaches to solving the problems of education and innovative technologies. The concept of "innovation" in foreign literature is defined differently depending on the differences in methodological approaches, among which two main ones can be distinguished: - innovation as a result of the creative process; – innovation as a process of introducing innovations. Recently, when developing the regulatory framework and developing concepts, programs, and other strategic documents on innovation, a kind of international standard has been taken as the basis: innovation (innovation) is the end result of creative activity, embodied in the form of a new or improved product, or a new or an improved technological process used in practice. The concept of "innovation" refers not just to the creation and dissemination of innovations, but to such changes that are significant, accompanied by changes in the way of activity, style of thinking. In other words, innovation is the result of the implementation of new ideas and knowledge for the purpose of their practical use to meet certain consumer needs, in this case, in the interests of providing high-quality professional training for students. At present, an innovative approach to the organization of educational activities at the university is relevant and necessary. An innovative approach as a result of the creative process and as a process of introducing innovations should be implemented at all stages of the educational activities of the university: from target to evaluative results. Traditionally, the goals of higher professional education were determined by the set of knowledge, skills and abilities that a graduate should possess.

Today, this approach has proved insufficient. The society and, first of all, the employer needs graduates who are ready to be included in further life activities, able to practically solve the life and professional problems that confront them. In modern conditions, education in higher education should be focused not only on the training of a specialist-executor, but also on the development of a creatively thinking, active personality, capable of independently and continuously replenishing and updating knowledge and skills, responsibly making non-standard decisions. In this regard, a number of problematic issues have been identified that require a comprehensive solution. This is the organizational reorganization of the educational process, taking

into account both the individual psychological characteristics of an individual student and the specific characteristics of the educational group as a whole; and improvement of methodological principles related to the introduction of variable learning content, individualization of knowledge acquisition, development of cognitive interests, realization of the creative potential of students; and rationalization of the procedural foundations of training and education, which makes it possible to prioritize the development of the personality of the trainees.

The new goals of education can be successfully implemented with the help of contextual learning, within the framework of which the subject and social content of the future professional activity of students is purposefully and consistently modeled. This theory is initially focused on mastering professional activity. Modern teaching methods within the framework of a fundamentally new (in terms of goals, content, forms, methods and means, and the process itself) educational activity. In contextual learning, with the direct and active participation of the student himself, two interrelated goals are achieved: humanistic - the development of a self-actualizing personality of the future specialist and pragmatic - the formation of his social and professional competencies. Orientation towards new educational goals entails significant changes in the content of education by strengthening the practical, interdisciplinary and applied aspects of education. A reorientation is needed from declarative knowledge (knowing "what") and procedures (knowing "how") and value-semantic knowledge (knowing "why"). In the first place is not the awareness of the student, but the ability to solve problems that arise in the knowledge and explanation of the phenomena of reality; in the development of modern technology and technology; in practical life when performing social roles; in mastering professional skills and abilities; when reflecting on their own life problems, self-organization, choosing a style and way of life, resolving conflicts. To implement these changes, it is necessary to move from a set of abstract theoretical concepts scattered across many academic disciplines to systemic, interdisciplinary, supra-subject, meta-subject, practice-oriented ideas about the world and methods of socially normalized practical action in it. And this means the transfer of the organization of the educational process from the "disciplinary" to the "interdisciplinary" principle, the creation of which will allow a comprehensive approach to the training of a specialist.

The training of future specialists on an interdisciplinary basis will allow not only to activate the knowledge and skills gained in the study of individual disciplines, but also to generalize and systematize general professional and special knowledge, skills and abilities. To achieve these goals, it is necessary to introduce modern

educational technologies into the educational process. In modern higher education, student-centered learning technologies are widely used, which, on the one hand, satisfy the educational needs of each student in accordance with his individual characteristics, on the other hand, contribute to the formation of a specialist. Another promising educational technology is the implementation of problem-based learning. It makes it possible in the process of training sessions to create special conditions in which students, relying on acquired knowledge, independently discover and comprehend a professional educational problem, mentally and practically act in order to find and justify the most optimal options for resolving it.

The activity approach contributes to the simultaneous assimilation of theoretical knowledge and methods of human activity, and also forms its relationship with other subjects, society, and the environment. Here, first of all, the task of forming the skills of independent cognitive and practical activities of students is actualized. With this approach, in the educational process, not only the assimilation of a system of knowledge occurs, but also the mastery of methods of activity in variable situations, the development of cognitive needs, initiative, independence and creative potential of students.

When implementing the activity approach, the emphasis is on developing, problem-module, game, design and research technologies; rating systems of assessment; organization of various forms of testing. In accordance with the goals and activity type of the content of education, the requirements for teaching technologies are determined: strengthening the search or problem-research orientation of the educational process; activation of independent work of trainees; their involvement in socially significant work based on the principle of self-government. The main types of training sessions are lectures and seminars. During the course, best practices are used.

When conducting these classes, it is necessary to apply active methods and forms of teaching students. When giving lectures, conducting seminars and group classes, it is advisable to use individual and group forms of knowledge control and learning, problematic, dialogue, and other methods. Control of progress and assessment of knowledge, skills and abilities of trainees are carried out in the form of current control, carried out in all types of classes, as well as in the form of final control, carried out during the test with an assessment. To carry out the test, the department develops: reference material, a list of questions, objects of the educational and material base. When preparing students for the test, it is advisable to organize individual and group consultations. You can also talk about the intermediate and final

goals of learning within a certain period of time, about the purpose of each lesson, topic and stage of learning.

In the literature of recent years, we also talk about the strategic (or global) goal of education, which is a reflection of the social order of society in relation to the content of education.

According to the main didactic principle that regulates the student-centered educational process, each student's education should take place on the basis of and taking into account his personal learning goals. This principle is based on the innate quality of a person - the ability to set goals for their activities. The great Russian scientist I.P. Pavlov in his work "Reflex of the goal" calls the act of a person striving for a goal one of the main conditions of his life, and considers the presence of tension in the form of certain obstacles as a condition for the fruitful manifestation of the reflex of the goal: "If each of us cherishes this a reflex in oneself as the most precious part of one's being, if parents and all teachers of all ranks make it their main task to strengthen and develop this reflex in the guarded mass, if our society and statehood open wide opportunities for the practice of this reflex, then we will become what we must and we can be, judging by the many episodes of our historical life and by some swings of our creative power.

Before considering the problems of educational goal-setting, let us define the concept of goal. There are at least three interpretations of this concept.

Target:

- 1) expected result of activity;
- 2) subject projection of the future;
- 3) a subjective image of the desired, ahead of the reflection of events in the mind of a person.

In what follows, under the goal in education, we will understand the anticipated result - an educational product that can be internal or external, but it must be created within a certain period of time and it can be diagnosed, i.e. the target must be verifiable.

Note also that the goal is distinguished from the task. The task is part of the goal. Each goal is a task in relation to the higher goal. Goals are not the initial element of education design. They are preceded by values and meanings. The complexity of their consideration lies not so much in determining the values and meanings of education, although this is a separate scientific problem. The main difficulty lies in the consolidation of various subjects of education in relation to the values chosen as basic. For example, two opposite meanings of education are known:

“to have” and “to be”. Educators and philosophers are exploring these and other meanings, but their work is far from over.

It might seem that, ideally, public education policy should be such that goals do not need to be changed often enough. However, the goals change due to the changes that are continuously taking place in the world and humanity. These are slow changes, but they are there. For example, such a global process as informatization brings no less global changes to goal setting.

There is a science of goal-setting - mathematics, which proves the necessity of the initial stage of any activity with a discussion of the final goals, that is, the expected fruits of the activity.

Scientists develop taxonomies of learning goals - systematized banks of subgoals (tasks) corresponding to certain educational areas or a specific course of study. Formulated in terms of learning and arranged in order of accomplishment, subgoals help the teacher achieve the overall objectives of the course. Let us give an example of a taxonomy of learning goals, the author of which is a generally recognized specialist in this field, an American teacher and psychologist B.S. Bloom:

- **Knowledge** “involves the recall of specifics and universals, the recall of methods and processes, or the recall of a pattern, structure, or setting.”
- **Comprehension** “refers to a type of understanding or apprehension such that the individual knows what is being communicated and can make use of the material or idea being communicated without necessarily relating it to other material or seeing its fullest implications.”
- **Application** refers to the “use of abstractions in particular and concrete situations.”
- **Analysis** represents the “breakdown of a communication into its constituent elements or parts such that the relative hierarchy of ideas is made clear and/or the relations between ideas expressed are made explicit.”
- **Synthesis** involves the “putting together of elements and parts so as to form a whole.”
- **Evaluation** engenders “judgments about the value of material and methods for given purposes.”

Goal-setting in learning is the setting by students and the teacher of the goals and objectives of learning at certain stages.

It is necessary for designing educational actions of students and is associated with external social order, educational standards, with the specifics of internal learning conditions - the level of development of children, the motives for their learning, the

characteristics of the topic being studied, the available teaching aids, the pedagogical views of the teacher, etc.

In student-centered learning, goal setting goes through the entire process of education, performing the functions of motivating students' activities, structural stabilization of the educational process, and diagnosing learning outcomes.

Goal-setting determines the structural basis of the activity programs not only for the student, but also for the teacher, as well as for the entire school, making it possible to determine an adequate teaching technology and a system of criteria for evaluating the results obtained.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

At the same time, insufficient consideration of the goals of students, the lack of work on the development of goal-setting skills, can be the cause of negative educational results.

The ability to set goals is equally important for both the teacher and the student. The teacher seeks, formulates and redefines goals throughout the educational process, changing both the target global settings for learning and the goals of specific educational situations. The student is faced with the need to set or choose goals whenever personal self-determination and specific actions are required of him, both in the study of individual subjects and in general educational terms. Therefore, one of the sources of goals are situations of educational tension or emerging problems, identified contradictions. Goal-setting in such cases is a consequence of reflexive awareness of emerging situations.

Creative understanding of pedagogical theory in the individual practice of organizing the educational process contributes to the teacher's awareness of his personal professional mission, inspires confidence in his own pedagogical actions, and strengthens devotion to his work in the performance of professional duty.

REFERENCES

1. Sh.M. Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi". T.: O'zbekiston, 2021.
2. Anderson J.W., Krathwhol D.R., Airasia P.W. A Taxonomy for learning, teaching and assessing: a revision of Bloom's taxonomy of education. New York, 2003. 336 p.
3. Слободчиков В. Новое образование – путь к новому сообществу // Народное образование 2009 №5.
4. Nishanova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlash. — T.: Fan. 2003.
5. Халперн Д. Психология критического мышления. Питер. 2000.
6. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002. 1-2 kitob.
7. Югай А.Х., Мираширова Н.А. "Общая психология" – Ташкент 2014.

8. Sulaymonova, S.N. (2021). IBN MISKAVAYH AXLOQIY QARASHLARIDA INSON KAMOLITI MASALASINING QO‘YILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 919-925.
9. Sulaymonova, S.N. (2022). IBN MISKAVAYHNING INSON KAMOLITI MASALASIGA MUNOSABATI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 917-923.

REKKURENT FORMULALARNING ANIQ INTEGRALLARGA TADBIQI

OLIMBAYEV To'lqin G'ayrat o'g'li

Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi

MADRAXIMOV Temur Rustambekovich

Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi

TO'RAXONOV Islombek Farhodovich

Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-168-172>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ketma-ketlikning biror hadidan boshlab keyingi barcha hadlari o'zidan oldingi keluvchi hadlari bilan ifodalash mumkin bo'lsa, bunday ketma-ketliklar qaytadigan yoki rekkurent ketma-ketliklar deyiladi. Rekkurent so'zi yunoncha *recurrere* – qaytmoq so'zidan olingan. Rekkurent formula analizning bir qancha nazariy va amaliy sohalarida ko'p qo'llaniladi. Biz rekkurent formula bilan hisoblanadigan aniq integrallarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Rekkurent, aniq integral, aniqmas integral, Vallis formulasi.

ABSTRACT

In this article, if all subsequent terms of a sequence starting from one term can be represented by the preceding terms, then such sequences are called recurring or recurrent sequences. The word recurrent is derived from the Greek word *recurrere* - to return. The recurrent formula is widely used in several theoretical and practical fields of analysis. We will consider definite integrals calculated by the recurrent formula.

Key words: Recurrent, definite integral, indefinite integral, Vallis formula.

Ma'lumki ketma-ketlikning biror hadidan boshlab keyingi barcha hadlari o'zidan oldingi keluvchi hadlari bilan ifodalash mumkin bo'lsa, bunday ketma-ketliklar qaytadigan yoki rekkurent ketma-ketliklar deyiladi. Rekkurent so'zi yunoncha *recurrere* – qaytmoq so'zidan olingan. Rekkurent formula analizning bir qancha nazariy va amaliy sohalarida ko'p qo'llaniladi. Biz rekkurent formula bilan hisoblanadigan aniq integrallarni ko'rib chiqamiz.

1-Misol: Quyidagi aniq integralni hisoblang[1].

$$J_m = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^m x dx \quad J_m' = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^m x dx$$

Bu integrallarni hisoblash uchun bo'laklab integrallash formulasidan foydalanamiz:

$$J_m = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^m x dx = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{m-1} x d(-\cos x) = -\sin^{m-1} x \cos x \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} + (m+1) \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{m-2} x \cos^2 x dx =$$

$$= -\sin^{m-1} x \cos x \Big|_0^{\frac{\pi}{2}} + (m-1) \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{m-2} x dx - (m-1) \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^m x dx$$

$$J_{m-2} = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{m-2} x dx \text{ ekanligidan } J_m = \frac{m-1}{m} J_{m-2} \text{ bo'lishi kelib chiqadi.}$$

Agar $m = 2n$ bo'lsa quyidagiga ega bo'lamiz:

$$J_{2n} = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{2n} x dx = \frac{(2n-1) \cdot (2n-3) \cdot \dots \cdot 3 \cdot 1}{2n \cdot (2n-2) \cdot \dots \cdot 4 \cdot 2} \cdot \frac{\pi}{2}$$

$m = 2n+1$ bo'lsa,

$$J_{2n+1} = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{2n+1} x dx = \frac{2n \cdot (2n-2) \cdot \dots \cdot 4 \cdot 2}{(2n+1) \cdot (2n-1) \cdot \dots \cdot 3 \cdot 1}$$

Bundan quyidagi rekkurent formulaga ega bo'lamiz:

$$J_m = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^m x dx = \int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^m x dx = \begin{cases} \frac{(m-1)!!}{m!!} \cdot \frac{\pi}{2} & \text{agar } m - \text{juft bo'lsa} \\ \frac{(m-1)!!}{m!!} & \text{agar } m - \text{toq bo'lsa} \end{cases}$$

2-misol: Aniq integralni hisoblang: $H_{k,m} = \int_0^1 x^k \ln^m x dx$ bu yerda $k > 0$ $m \in N$

Bo'laklab integraldan quyidagini topamiz:

$$\int_0^1 x^k \ln^m x dx = \frac{1}{k+1} \cdot x^{k+1} \ln^m x \Big|_0^1 - \frac{m}{k+1} \int_0^1 x^k \ln^{m-1} x dx = \frac{1}{k+1} \cdot x^{k+1} \ln^m x \Big|_0^1 = 0$$

ekanligidan $H_{k,m-1} = \int_0^1 x^k \ln^{m-1} x dx$

ekanini e'tiborga olsak, quyidagi rekkurent formulani hosil qilamiz:

$$H_{k,m} = -\frac{m}{k+1} \cdot H_{k,m-1}$$

bundan quyidagi formulani hosil qilamiz:

$$H_{k,l} = (-1)^m \frac{m!}{(k+1)^{m+1}}$$

3-misol : $I = \int_0^1 (1-x)^p x^q dx$ aniqmas integral mavzusida quyidagi fomulani isbotlagan edik[2]:

$$\int (1-x)^p x^q dx = \frac{(1-x)^p x^{q+1}}{p+q+1} + \frac{p}{p+q+1} \int (1-x)^{p-1} x^q dx$$

bo'laklab integrallashtan va $\left. \frac{(1-x)^p x^{q+1}}{p+q+1} \right|_0^1 = 0$ ekanligidan

$$I_{p,q} = \int_0^1 (1-x)^p x^q dx = \frac{p}{p+q+1} \cdot \int_0^1 (1-x)^{p-1} x^q dx, \quad I_{p-1,q} = \int_0^1 (1-x)^{p-1} x^q dx \text{ bo'lganidan}$$

$$I_{p,q} = \frac{p}{p+q+1} \cdot I_{p-1,q} \text{ rekkurent formulani hosil qilamiz:}$$

bundan quyidagi formula hosil bo'ladi:

$$\int_0^1 (1-x)^p x^q dx = \frac{p!q!}{(p+q+1)!}$$

4-misol: Aniq integralni hisoblang: $\int_0^{\frac{\pi}{2}} \frac{\sin(2m-1)x}{\sin x} dx$

Buning uchun $\int_a^b \sin x dx$ ni aniq integral tarifi yordamida isbotlaymiz

$[a; b]$ segmentni teng n ta bo'lakga bo'lib, integral yig'indi tuzib olamiz

$$\Delta x_k = \frac{b-a}{n} \text{ va } a > b \text{ shartdan}$$

$$\delta_m = \Delta x_k \sum_{k=1}^n \sin(a + k\Delta x_k)$$

ifodani quyidagicha o'zgartiramiz:

$$\sum_{k=1}^m \sin(a + k\Delta x_k) = \frac{1}{2 \sin \frac{\Delta x_k}{2}} \cdot \sum_{k=1}^n 2 \sin(a + k\Delta x_k) \sin \frac{\Delta x_k}{2} =$$

$$= \frac{1}{2 \sin \frac{\Delta x}{2}} \cdot \sum_{k=1}^n \left[\cos\left(a + k - \frac{1}{2} \cdot \Delta x_k\right) - \cos\left(a + k + \frac{1}{2} \cdot \Delta x_k\right) \right] = \frac{\cos\left(a + \frac{1}{2} \Delta x_k\right) - \cos\left(a + n + \frac{1}{2} \Delta x_k\right)}{2 \sin\left(\frac{\Delta x_k}{2}\right)}$$

Bundan

$$\delta_n = \frac{h}{\sin\left(\frac{h}{2}\right)} \cdot \left[\cos\left(a + \frac{1}{2} \Delta x_k\right) - \cos\left(b + \frac{1}{2} \Delta x_k\right) \right]$$

Demak,
$$\int_a^b \sin x dx = \lim_{\Delta x_k \rightarrow 0} \frac{\Delta x_k}{\sin \frac{\Delta x_k}{2}} \left[\cos \left(a + \frac{1}{2} \Delta x_k \right) - \cos \left(b + \frac{1}{2} \Delta x_k \right) \right] = \cos a - \cos b$$

Shu usul bilan quyidagi formulani hosil qilamiz:

$$\sum_{i=1}^n \cos(a + i\Delta x_k) = \frac{\sin \left(a + n + \frac{1}{2} \Delta x_k \right) - \sin \left(a + \frac{1}{2} \Delta x_k \right)}{2 \sin \frac{\Delta x_k}{2}}.$$

Agar biz $a = 0$, $\Delta x_k = 2x$ va $n = m - 1$ desak quyidagiga ega bo‘lamiz:

$$\frac{\sin(2m-1)x}{2 \sin x} = \frac{1}{2} + \sum_{i=1}^n \cos 2ix$$

Aniq integraldan ushbu ajoyib tenglikka ega bo‘lamiz:

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \frac{\sin(2m-1)x}{\sin x} dx = \frac{\pi}{2}$$

Bu formulalar murakkab integrallarni hisoblashni osonlashtiradi.

Ma’lumki, $0 < x < \frac{\pi}{2}$ bo‘lganda $\sin^{2n+1} x < \sin^{2n} x < \sin^{2n-1} x$ ($n = 1, 2, 3, \dots$)

tengsizliklar o‘rinli bo‘ladi. Bu tengsizliklarni $[0, \frac{\pi}{2}]$ oraliq bo‘yicha integrallab,

$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{2n+1} x dx < \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{2n} x dx < \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^{2n-1} x dx,$$

so‘ngra 1-misolda keltirilgan formulalardan foydalanib topamiz:

$$\frac{(2n)!!}{(2n+1)!!} < \frac{(2n-1)!!}{(2n)!!} \cdot \frac{\pi}{2} < \frac{(2n-2)!!}{(2n-1)!!}.$$

Bu tengsizliklardan

$$\left(\frac{(2n)!!}{(2n-1)!!} \right)^2 \cdot \frac{1}{2n+1} < \frac{\pi}{2} < \left(\frac{(2n)!!}{(2n-1)!!} \right)^2 \cdot \frac{1}{2n}$$

bo‘lishi kelib chiqadi.

Keyingi tengsizliklardan topamiz:

$$\frac{\pi}{2} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{2n+1} \left[\frac{(2n)!!}{(2n-1)!!} \right]^2. \quad (6)$$

(6) formula Vallis formulasi deyiladi.

Vallis formulasidan quyidagicha hulosaga kelish mumkin: (6) tenglikning chap tomonidagi ketma-ketlikning barcha hadlari ratsional bo‘lgani uchun, irratsional songa intiluvchi ratsional ketma-ketlik mavjud.

Mustaqil yechish uchun misollar.

1.
$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^m x \cdot \cos(m+2)x dx$$

2.
$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \sin^m x \cdot \cos(m+2)x dx$$

3.
$$\int_0^a (a^2 - x^2)^n dx$$

4.
$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \frac{\sin nx}{\sin x} dx$$

5.
$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \cos^n x \cdot \cos nx dx$$

6.
$$\int_0^{2\pi} e^{-ax} \cos^{2n} x dx$$

7.
$$\int_0^{\frac{\pi}{2}} \ln \cos x \cdot \cos 2nx dx$$

8.
$$\int_0^1 \frac{x^n}{\sqrt{1-x^2}} dx$$

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Azlarov T, Mansurov H. «Matematik analiz» 1-qism Toshkent O'qituvchi 2005 y.
2. Г.Полиа, Г.Сеге «Задачи и теоремы из анализа» I-часть Москва «НАУКА» 1978 г.
3. R. Madrahimov, J. Abdullayev, N. Kamalov “Masala qanday yechiladi” Urganch-2013

AYNIYAT, TENGSIZLIKLARNI ISBOTLASH VA IFODALARNI SODDALASHTIRISHDA HOSILADAN FOYDALANISH

DJABBAROV Odil Djurayevich

TDTU Olmaliq filiali katta o'qituvchisi

odilxon455@gmail.com

JONQOBILOV Jahongir Tirkashevich

TDTU Olmaliq filiali o'qituvchisi

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-173-177>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada matematik masalalar: ifodalarni soddalashtirish, ayniyat va tengsizliklarni isbotlashda hosiladan foydalanib yechish usuli ko'rsatilgan. Bu usul klassik usullardan ancha qulayligi misollar yordamida ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *Ayniyat, tengsizlik, funksiya, hosila, soddalashtirish, teorema, o'suvchi, kamayuvchi.*

ABSTRACT

This article shows the method of solving mathematical problems: simplifying expressions, using derivation in proof of identity and inequalities. This method is much easier than classical methods, and it is considered with the help of examples.

Key words: *identity, inequality, function, derivative, simplification, theorem, increasing, decreasing.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье показан метод решения математических задач: упрощение выражений, использование вывода при доказательстве тождества и неравенств. Этот метод намного проще классических и рассматривается на примерах.

Ключевые слова: *тождество, неравенство, функция, производная, упрощение, теорема, возрастание, убывание.*

KIRISH.

Bizga $f(x_1, x_2, \dots, x_n) = g(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ayniyat berilgan bo'lsin. Ma'lumki, bu ayniyatni isbotlashda $f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ifodani shakl almashtirishlar yordamida $g(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ifodani va aksincha, $g(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ifodani shakl almashtirishlar yordamida $f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ifodani xosil qilishdan iborat. O'zining aniqlanish sohasida $f(x_1, x_2, \dots, x_n) = g(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ayniyatni hosila yordamida isbotlash o'ziga xos qulayliklarga ega. Buning uchun $x_1, x_2, \dots, x_n$ harfiy o'zgaruvchilardan biror x_i ni o'zgaruvchi deb, qolganlarini o'zgarmas deb olib $\varphi(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_n) - g(x_1, x_2, \dots, x_n)$ funksiyani tuzib, x_i bo'yicha hosila olamiz. Ayniyatni isbotlashda quyidagi teoremdan foydalanamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Teorema. Agar $y = \varphi(x)$ funksiya biror to'plamda $\varphi'(x) = 0$ bo'lsa, u holda shu to'plamda $\varphi(x) = C$ bo'ladi.

Misol. Ixtiyoriy $x, y \in R$ uchun $(x + y)^3 = x^3 + 3x^2y + 3xy^2 + y^3$ ekanligini isbotlang.

Isbot. $\varphi(x, y) = (x + y)^3 - x^3 - 3x^2y - 3xy^2 - y^3$ funksiyadan x bo'yicha hosila olamiz: $\varphi'(x, y) = 3(x + y)^2 - x^3 - 3x^2 - 6xy - 3y^2 = 0$. Demak, $\varphi(x, y) = C$ ekan, C ni topish uchun $x = 0$ deb olamiz va

$$\varphi(0, y) = y^3 - y^3 = 0 = C$$

natijaga ega bo'lamiz. Yuqoridagi teoreмага asosan: $\varphi(x, y) = 0$, ya'ni

$$(x + y)^3 = x^3 + 3x^2y + 3xy^2 + y^3$$

ekanligi kelib chiqadi.

Hosila yordamida murakkab ayniyatlarni isbotlash shakl almashtirishlardan ko'ra o'z afzalliklariga ega va hisoblash jarayonini tezlashtiradi.

Misol. $\sin^2 x + \cos^2 x = 1$ ayniyatni isbotlang.

Isbot. $f(x) = \sin^2 x + \cos^2 x - 1$ funksiyani tuzib, uning hosilasini topamiz: $f'(x) = 2\sin x \cos x - 2\cos x \sin x = 0$. Bundan $f(x) = C$ ekanligi kelib chiqadi. C ni topish uchun $x = 0$ deb olib, $f(0) = 0$ dan $C = 0$ ekanligi kelib chiqadi. Demak, $\sin^2 x + \cos^2 x = 1$ ekan.

Bizga qandaydir algebraik ifoda berilgan bo'lsin, uni hosila yordamida soddalashtirish mumkin. Algebraik ifoda bir necha harfiy o'zgaruvchilar yoki parametrlardan iborat bo'lishi mumkin, ya'ni $f(x_1, x_2, \dots, x_n)$ ko'rinishda bo'ladi. Bunday ifodalarni soddalashtirish uchun ixtiyoriy x_i ni o'zgaruvchi, qolganlarini o'zgarmas deb, x_i o'zgaruvchi bo'yicha hosila olamiz. Xususiyl holda $f(x; y; z)$ ifoda berilgan bo'lsa, x ni o'zgaruvchi, y va z larni o'zgarmas deb olsak, $f'_x(x; y; z)$ ni topamiz va soddalashtirishni bajaramiz.

Misol. $(x + y + z)^3 - (x + y - z)^3 - (y + z - x)^3 - (z + x - y)^3$ ifodani soddalashtiring.

Yechish. Agar qisqa ko'paytirish formulalaridan foydalansak yoki qavslarni ochib yuborsak, ancha qiyinchiliklarga duch kelamiz. Misolni hosila yordamida hal etish uchun x ni o'zgaruvchi, y va z larni o'zgarmas deb, x bo'yicha hosila olamiz: $f'_x(x; y; z) = 3(x + y + z)^2 - 3(x + y - z)^2 - 3(y + z - x)^2 - 3(z + x - y)^2 = 3[2(x + y)2z + 2(x - y)(-2z)] = 24 yz$

U holda $f(x; y; z) = 24xyz + C$ bo'ladi, bu yerda $C = C(y, z)$. Agar $x = 0$ deb olsak, $f(0; y; z) = (y + z)^3 - (y - z)^3 - (y + z)^3 - (z - y)^3 = 0$ ekanligidan $C = 0$ kelib chiqadi. Demak, $f(x; y; z) = (x + y + z)^3 - (x + y - z)^3 - (y + z - x)^3 - (z + x - y)^3 = 24xyz$ ekan. Xuddi shu kabi algebraik ifodalarni ko'paytuvchilarga ajratish masalasini hal qilish mumkin, lekin bu yerda har qanday algebraik ifodalarni ko'paytuvchilarga ajratish mumkin degani emas. Masalan, $f(x; y) = x^2 + 3y^2$ ifodani ko'paytuvchilarga ajratish iloji yo'q.

Ayrim algebraik tengsizliklarni yechishga hosiladan foydalanib yechish mumkin. Aytaylik, qandaydir $a < x < b$ oraliqda $f(x) \geq g(x)$ tengsizlikni isbotlash talab qilinsin. Ushbu $\varphi(x) = f(x) - g(x)$ funksiyani kiritamiz. U holda masala $\min_{a < x < b} \varphi(x) = 0$ ekanligini isbotlashga teng kuchli bo'ladi. Masalaning yechimi quyidagi qadamlarda amalga oshiriladi:

- 1) $\varphi(x) = f(x) - g(x)$ funksiya kiritiladi.
- 2) $\varphi'(x) = f'(x) - g'(x)$ hosila topiladi.
- 3) $\varphi'(x) = 0$ tenglama ildizi x_0 topiladi.
- 4) Agar $\varphi(x)$ funksiya x_0 nuqtada minimumga ega $\varphi(x_0) \geq 0$ bo'lsa, u holda (a, b) ga tegishli ixtiyoriy x uchun $\varphi(x) \geq 0$ bo'ladi. Bundan esa $f(x) \geq g(x)$ ekanligi kelib chiqadi. Bunda $y'(x) = 0$ tenglama bitta x_0 ildizga ega va $x_0 \in (a; b)$ deb faraz qilinadi.

Misol. $2022^{2023} > 2023^{2022}$ ekanligini isbotlang.

Isbot. 1) $y = \frac{\ln x}{x}$ funksiyani kiritamiz. 2) $y' = \frac{\frac{1}{x}x - \ln x}{x^2}$ 3) $1 - \ln x = 0; x = e$.

$x > e$ da $y' < 0$ bo'ladi, demak $y = \frac{\ln x}{x}$ funksiya kamayuvchi ekan. $0 < x < e$ da $y' > 0$ bo'ladi, demak $y = \frac{\ln x}{x}$ funksiya o'suvchi ekan. U holda $x = e$ nuqtada funksiya maksimumga ega ekanligi kelib chiqadi. Bundan $\frac{\ln 2023}{2023} < \frac{\ln 2022}{2022}$ kelib chiqadi, uni shakl almashtirib, $2023^{2022} < 2022^{2023}$ ni hosil qilamiz.

Misol. Quyidagi $\cos 2022 < 1 + \cos 2023$ tengsizlik o'rinlimi?

Yechish. Berilgan tengsizlikni quyidagicha yozib olamiz:

$$\cos 2022 + 2022 < \cos 2023 + 2023.$$

U holda $f(x) = \cos x + x$ funksiya uchun $f(2022) < f(2023)$ tengsizlik o'rinli, chunki $f'(x) = -\sin x + 1$ dan $f'(x) > 0$ ekanligi kelib chiqadi. Bu esa $f(x)$ funksiya o'suvchi ekanligi kelib chiqadi. Ayrim hollarda ikki ifodaning taqqoslashga

to'g'ri keladi. Bunday holatda ham hosila tushunchasi muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Misol. Qaysi son katta? $\log_{2022} 2023$ yoki $\log_{2023} 2024$

Yechish. Quyidagi yordamchi funksiyani tuzamiz: $f(x) = \log_x(x+1)$ yoki $f(x) = \frac{\ln(x+1)}{\ln x}$. U holda $f'(x) > 0$ dan $\left(\frac{\ln x}{x+1} - \frac{\ln(x+1)}{x}\right): \ln^2 x > 0$,

$x \ln x > (x+1) \ln(x+1)$. Ammo $x > 1$ da

$0 < x < x+1, 0 < \ln x < \ln(x+1)$, undan esa $x \ln x < (x+1) \ln(x+1)$ kelib chiqadi. Shuning uchun $x > 1$ da $f'(x) < 0$ tengsizlik bajariladi. Bu esa $f(x)$ funksiyani kamayuvchi ekanligini, ya'ni $\log_{2022} 2023 > \log_{2023} 2024$ ekanligini ko'rsatadi. Ma'lumki, $f(x) > a$ ($f(x) < a$) tengsizlik qandaydir to'plamda yechimga ega bo'ladi, faqat va faqat shundaki, agar $f(x)$ funksiyaning eng kichik (eng katta) qiymati berilgan to'plamda a dan katta (kichik) bo'lsa.

Misol. $x + \frac{1}{x} \geq a$ tengsizlik a ning qanday qiymatlarida yechimga ega?

Yechish. $f(x) = x + \frac{1}{x}$ funksiya uchun $f'(x) = 1 - \frac{1}{x^2} = \frac{x^2-1}{x^2} = 0, x = \pm 1$.

$x = 1$ nuqtada minimumga, $x = -1$ nuqtada esa maksimumga ega. Bizning misolda $x = 1$ nuqtada $f_{min}(1) = 2 = a$ ekanligini topamiz.

Quyidagi misollarni mustaqil yechishga tavsiya etiladi: Место для формулы.

1) $1+2x+3x^2+\dots+nx^{n-1}$ ifodani hosila yordamida soddalashtiring.

2) $\arcsin x + \arccos x = \frac{\pi}{2}$ ayniyatni hosila yordamida isbotlang.

3) $\cos x + x \sin x > 1, 0 < x < \frac{\pi}{2}$ da tengsizlikni hosila yordamida isbotlang.

4) $e^e \pi^\pi$ va $e^{2\pi}$ sonlarni hosila yordamida taqqoslang.

5) Ikki son o'rta arifmetigi ularning o'rta geometriyasidan katta yoki teng ekanligini hosila yordamida isbotlang.

6) $\frac{1}{\sqrt{7-\sqrt{24}}} - \frac{1}{\sqrt{7+\sqrt{24}}}$ ifodani hosila yordamida hisoblang.

7) $\frac{1}{2^2} + \frac{1}{3^2} + \dots + \frac{1}{2023^2} < \frac{2022}{2023}$ tengsizlikni hosila yordamida isbotlang.

8) $(1-x)(1-y)(1-z) \geq 8xyz$ tengsizlik x, y va z larning qanday shartlarida o'rinli bo'ladi?

XULOSA.

Hosila yordamida funksiyani tekshirish masalalari keng o'rganilgan. Ammo hosila tushunchasi yordamida ayniyat va tengsizliklarni isbotlashda, ifodalarni

soddalashtirishda klassik usullardan ancha farq bo'lib, uning qulayligi masalalarni yechishni osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Djurayevich, D. O., & Doniyorovich, I. S. (2021). TEYLOR FORMULASI VA UNING TURLI MATEMATIK MASALALARGA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 774-779.
2. Djurayevich, D. O., & O'G'Li, A. A. A. (2021). O'RTA ARIFMETIK VA O'RTA GEOMETRIK TUSHUNCHAGA BOG'LIQ KETMA-KETLIKLER LIMITI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(1), 196-199.
3. Djurayevich, D. O., & Qizi, J. G. A. (2021). DARAXT HAJMINI HISOBLASHNING BIR MATEMATIK USULI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(1), 251-254.
4. Djurayevich, D. O., & Qizi, J. G. A. (2021). MATEMATIK O'ZGARMASLARNING TURLI KO'RINISHLARI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(2), 237-240.
5. Djurayevich, D. O., & Qizi, A. M. M. (2021). MATEMATIKA FANINI O'RGANISHDA QIZIQARLI MASALALARNING O'RNINI HAQIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(2), 233-236.
6. Djabbarov, O. D. (2021). TEKISLIKDA UCHBURCHAK YUZASI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(9), 857-862.
7. Азларов Т., Мансуров Х. Математик анализ. -Тошкент. Ўқитувчи, 1-қисм, 1989.
8. Djabbarov, O. D., & Jonqobilov, J. T. (2023). O'RTA QIYMATLARNI O'TKAZGICHLARNI KETMA-KET VA PARALLEL ULASH MASALALARDA QO'LLANILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(4), 388-393.
9. Abdijalilova P.F., Djabbarov O.Dj. Elementlari o'zgaruvchili funktsiya bo'lgan determinantning hosilasi. *Tadqiqot.uz. №47*. 135-137. 2022y.
10. Djabbarov, O. D., & Xujayev, T. X. (2022). KO'PHAD VA UNING ILDIZLARI ORASIDAGI MUNOSABAT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 1010-1015.

ШҶРОЛАР ТУЗУМИНИНГ ИЛК ДАВРЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ТИЛ СИЁСАТИ

ТОҒАЕВ Тўлқин Маманазарович

*Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили
ва адабиёти университети докторанти,
филология фанлари номзоди*
togay-tm@mail.ru

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-178-184>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада XX асрнинг 1918–30 йилларида Совет давлатининг тил сиёсати, жумладан, Ўзбекистонда миллий тиллар бўйича давлат сиёсатининг юритилиши тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: тил сиёсати, давлат тили, миллий тиллар, рус тили, ўзбек тили, маҳаллийлаштириши

ABSTRACT

The article discusses the language policy of the Soviet state in 1918–30 of the 20th century, including the state policy of national languages in Uzbekistan.

Key words: language policy, state language, national languages, Russian language, Uzbek language, localization

КИРИШ (Introduction)

Шўролар тузими шароитида миллатларнинг ўз тақдирини ўзлари ҳал қилиши, ўз ҳуқуқ ва манфаатларидан келиб чиқиб, давлат бошқарувини амалга оширишлари, миллатлар ва миллий тилларнинг тенглиги масаласи, умуман, РСФСР таркибидаги барча республикалар ленинча демократик тамойиллар асосида тараққий этишлари кафолатланган расмий ҳужжатларнинг мақсад-вазифаси аслида ҳаётда рўёбга чиқмагани, бу большевиклар партияси сиёсатини амалга оширишда зарур бўлган тадбирлар бўлгани бугун сир эмас. Тарихимизнинг бу даврида ўлкамиз туб аҳолисининг қонуний ҳуқуқларидан бири сифатида майдонга чиққан маҳаллий аҳоли тилининг давлат тили мақомида иш кўриши билан боғлиқ жараёнларни ўрганиш, уларга баҳо бериш тарихдан сабоқ чиқаришимиз, мустақиллик шароитида ўзбек тилини том маънода давлат тили бўлишидаги қийинчиликларни бартараф этишимиз учун ҳам зарур.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР (Discussion and results)

Ўтган асрда ўзбек тилининг давлат тили сифатида дастлабки қўлланиши 20-30 йилларда совет ҳокимияти ва маданий қурилишнинг барпо этилиши даврига тўғри келади. 1917 йил октябрь инқилобидан кейин Россияда дунёда ўхшаши бўлмаган янги тил сиёсатини амалга оширишга ҳаракат қилинди. Миллий ва тил сиёсатининг асосий тамойиллари коммунистик партия доҳийси ва шўролар тузуми асосчиси В. И. Ленин томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, янги тузумнинг шаклланиши йилларида ҳаётга татбиқ этила бошлади.

Адолат юзасидан айтиш керакки, совет ҳокимиятининг биринчи ўн йиллигида миллий тилларнинг ривожланиши учун маълум шароитлар яратилган. Инқилоблардан сўнг, совет ҳукумати шаклланиши даврида Сталин бошчилигидаги Миллатлар Халқ Комиссарлиги тузилди. 1917 йил 15 ноябрдаги “Россия халқларининг ҳуқуқлари декларатсияси” миллатларнинг ўзаро тенглигини эълон қилади. Бутунроссия Марказий Ижроия Қўмитаси ва Халқ Комиссарлари Кенгашининг 1918 йил 15 февралдаги 2-сонли декретида суд муҳокамасининг барча инстанцияларида барча маҳаллий тилларнинг қўлланилиши тўғрисида қарор қабул қилинди. [1:141-142]. Фуқаролар урушининг оғир йилларида ҳам Россия Халқ Комиссарлиги 1918 йил 31 ноябрда “Майда миллатлар мактаби тўғрисида”ги қарорни эълон қилди.

Туркистон Мухтор Совет Социалистик Республикаси (ТАССРда)да ҳам 1918 йилдан миллий тиллар масаласи бўйича қизгин иш олиб борилди. Лениннинг 1919 йилда ёзган “Ўртоқ Туркистон коммунистларига” мактубида шу жумлаларни ўқиймиз: “Шўро Ишчи ва Дехқон Республикасининг кучсиз, шу пайтгача мазлум халқларга муносабати бутун Осиё ва дунёнинг барча мустамлакалари учун, миллионлаб кишилар учун амалий аҳамиятга эга бўлади... Туркистон халқлари билан тўғри муносабатлар ўрнатиш эндиликда РСФСР учун ҳеч муболағасиз, улкан, жаҳоний-тарихий аҳамиятга эга дейиш мумкин” [2: 304].

Кўп ўтмай Лениннинг ўрнини эгаллаган шўроларнинг яна бир доҳийси И.В.Сталиннинг ҳам Туркистон масаласига доим фавқулодда аҳамият бериб келгани унинг нутқларида яққол ўз аксини топган. У шундай ёзган эди: “Вазифа Туркистонни намунали республикага, Шарқни инқилоблаштирадиган илғор постга айлантиришдан иборат. Шунинг учун ҳам халқ оммасининг маданий савиясини ошириш, давлат аппаратини миллийлаштириш ва ҳоказо маънода бутун эътиборни Туркистонга қаратиш зарур. Биз бу вазифани нима бўлган тақдирда ҳам, аямасдан, қурбонлар бериб бўлса-да бажаришимиз керак [3].

Кўринадики, Марказий Осиёни намунали республикага (“Шарқ инқилобининг етакчи пости”га) айлантириш учун ҳамма нарсадан ташқари давлат аппаратини тўлиқ миллийлаштириш вазифаси ўртага қўйилган.

Октябрь ўзгаришидан кейинги даврда совет давлати олдидаги устувор вазифалардан бири саводсизликни йўқотиш ва фаолиятнинг турли соҳалари учун миллий кадрлар тайёрлаш эди, шунинг учун партия ва ҳукуматнинг кўплаб асосий ҳужжатлари ишлаб чиқилди ва эълон қилинди. Айтиш мумкинки, улар маданий инқилобга туртки берди. Бу ҳужжатлар қаторида, биринчи навбатда, “РСФСР аҳолиси ўртасида саводсизликни тугатиш тўғрисида”ги Декрет (1919 йил 26 декабрь) ўрин олади.

Эълон қилинган ҳужжатлар ва уларнинг ижроси бўйича амалга оширилган тадбирлардан маълумки, 1917 йилдаги инқилобий воқеалар, фуқаролар уруши, маъмурий-худудий ўзгаришларга қарамай, мамлакатнинг партия-давлат органлари мактаб таълимини ривожлантиришга, саводсизликни тугатишга, кадрлар тайёрлашга, мактаб таълимини кенгайтириш, нашриёт, аҳоли ўртасида сиёсий-маърифий ишларни ташкил этишга катта эътибор бердилар. 1918 йиллардаёқ рус тили билан бир қаторда миллий тиллар ҳам автоном республиканинг давлат тили сифатида қонуний мустақамланганлиги муҳим аҳамият касб этди. Совет ҳукумати тиллар тенглигини, мактабда ўз она тилида ўқиш ҳуқуқини эълон қилди. Умуман олганда, халқларининг таълим йўналишида ижобий силжишлар бўлди.

Энди бевосита ТАССРда, 1924 йилдан эса Ўзбекистон ССРда миллий тилларнинг давлат ва жамият қурилишида қўлаланишига эътибор қаратсак, бу борада дастлабки йилларда силжишлар юз берганига гувоҳ бўламиз. Хусусан, ТАССР ташкил топгач, коммунистик партия ва совет ҳукумати томонидан бу ўлкада маҳаллий тиллар ҳуқуқини тиклаш, уларни амалда қўллаш бўйича бир қатор расмий ҳужжатлар қабул қилинди. Буларнинг дастлабкиси 1918 йил 9 августда эълон қилинган Туркистон Жумҳурияси Марказий Ижроия Қўмитасининг ўлкадаги давлат тили ҳақидаги 30-сонли буйруғидир [4]. Ушбу буйруққа биноан МИҚ ва ХКС давлат тили ҳақидаги декрет ва низомни тасдиқлайди [5].

Марказий Қўмита раиси Р. Иноғомов ва ҳамраис томонидан имзоланган ушбу буйруқда Республикада давлат тили тўғрисидаги низомни қабул қилиб, давлат тили тўғрисидаги декретни ҳаётга татбиқ қилишга зудлик билан замин ҳозирлаш кўрсатилган. Декретда “барча шеваларда турлича бўлган ва Туркистоннинг барча туркий халқлари учун тушунарлироқ бўлган асосий туркий тил бўлмиш давлат тилини тан олиш бутун аҳоли манфаатларини

уйғунлаштириши мумкин”лиги кўзда тутилиб, бу тил Туркистон ўлкасида рус тили билан бир қаторда давлат тили сифатида эълон қилинди.

“Давлат тилини юритиш тўғрисидаги низом”да қуйидаги асосий ҳолатлар белгиланган:

1. Туркий тил рус тили билан бир қаторда қонунчилик ва маҳаллий аҳолининг Туркистон Республикаси ишчи-деҳқон ҳукумати билан расмий муносабатлар юритиш тилидир.

2. Маҳаллий аҳоли кичик ҳудудий бирликлар - волостлар, округлар, шаҳарлар билан боғлиқ масалаларда ва ҳокимият органлари билан расмий муносабатларда ҳар бир ҳудуд аҳолисининг асосий қисми тилидан (кўпчиликни ташкил қилган аҳоли тилидан – Т.Т.) фойдаланади.

3. Уезд органларнинг вилоят органлари ва Марказ билан алоқалари икки тилда - рус ва туркий тилларда параллел равишда амалга оширилади [5].

Тўққиз банддан иборат ушбу низом фуқароларнинг юқори давлат муассасаларига ўз она тилларида мурожаати, халқ таълими муассасаларида таълим тили, ҳар икки давлат тилининг фан сифатида ўқитишнинг тартиблари ва бошқа ҳолатлар ҳам белгиланган.

Россия (болшевиклар) коммунистик партиясининг X Сезди (1921) қарорларида мамлакат халқларининг ҳақиқий миллий тенгсизлигини бартараф этишга қаратилган партиянинг асосий вазифалари белгилаб берилди. Хусусан, а) совет давлатчилигини халқларнинг миллий ва турмуш шароитларига мос келадиган шаклларда мустаҳкамлаш; б) маҳаллий аҳоли ҳаёти ва психологиясини яхши биладиган маҳаллий аҳолидан ташкил топган ўз она тилида фаолият юритувчи судлар, бошқармалар, хўжалик бошқаруви органлари, ҳокимият органларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш; в) ўз она тилида матбуот, мактаб, театр, клуб ишини, умуман, маданий-маърифий муассасаларни ривожлантириш; д) жадаллаштириш учун она тилида (биринчи навбатда, қирғизлар, бошқирлар, туркманлар, ўзбеклар, тожиклар, озарбайжонлар, татарлар, доғистонликлар учун) умумий таълим ва касб-ҳунар таълимига оид курслар ва мактабларнинг кенг тармоғини ташкил этиш ва ривожлантириш, ҳокимиятнинг барча соҳаларида, биринчи навбатда, маориф соҳасида малакали ишчилар ва совет партия ходимларидан иборат маҳаллий кадрлар тайёрлаш [6].

РКП (б) X сездининг миллий масалага доир қарорида мустамлакачилик ва миллатчилик кўринишлари кескин қораланди. Давлат қурилишининг ҳамма соҳаларида миллатлар ва ирқлар тенг ҳуқуқли экани, уларнинг эркин ривожланиш ҳуқуқини таъминлаш кераклиги таъкидланган эди. Бироқ

болшевиклар партияси сиздида белгиланган асосий вазифалар бажарилмади, унда муҳокама этилган ҳаққоний ёндашувлар турмушда ўз ижросини топмади. Болшевикларнинг ўзи миллий масалада икки ёқлама сиёсат юритиб, асосан, Марказ манфаатларини ҳимоя қилдилар [7: 60].

Ўша вақтдаги муҳим ҳужжатлардан бири шуки, Туркистон АССРда иш юритишни маҳаллий тилларга ўтказ бўйича 1923 йил 29 августда МИК ва ХКСнинг 130-қарори эълон қилинди. Унга кўра бундан кейин барча декрет ва қарорлар рус, ўзбек, туркман ва қирғиз (қозоқ -Т.Т.) тилларида чиқарилиши шарт қилиб қўйилди. Шунингдек, ушбу қарор эълон қилиниши билан барча Волост Ижроия Қўмиталари барча хатлар, иш юритиш ва юқори ва қуйи органлар билан ёзишмаларни фақат маҳаллий тилларда амалга ошириши лозимлиги белгиланди. Марказий ва ҳудудий ҳокимият органларига мазкур қарор чиқарилганидан сўнг Марказий муассасаларда дарҳол, вилоятлар муассасаларида 3 ой муддатда иш юритишни маҳаллий тилларга ўтказишни ҳам бир вақтнинг ўзида бошлаш мажбурияти юклатилди.

Советлар мамлакатининг барча қарам субектларида кечган давлат аппаратини маҳаллийлаштириш, масалан, Украинада “украинлаштириш”, Қозоғистонда “қозоқлаштириш”, Грузияда “грузинлаштириш, Ўзбекистонда “ўзбеклаштириш” сиёсати олиб борилди. Бу жараёндан кичик халқлар ҳам четда қолган эмас. Бир қарашда бошқарув ишларини туб аҳоли тилида олиб бориш, маҳаллий кадрларни тайёрлаш ва юқори лавозимларга кўтариш каби халқларнинг миллий манфаатларига хизмат қиладигандай кўринган бу сиёсатдан аслида совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш учун фойдаланилди. Чунки маҳаллий аҳолини, айниқса, бошқарув кадрларни ўз тарафига оғдирмай туриб, шўро раҳбарияти жойлардаги воқеалар ривожини ўзи учун керак бўлган йўналишга солиши қийин эди.

Ўзбекистон ССРда ҳам давлат аппаратини “маҳаллийлаштириш” давлат, жамоат ва хўжалик аппаратига маҳаллий миллат вакилларини кенг жалб этишдан, иш юритишда ўзбек тили ва бошқа маҳаллий тилларни жорий қилишдан иборат бўлди. Ўзбекистон ССР Инқилобий Комитетининг 1924 йил 31 декабрда ташкилотларида иш юритишни маҳаллий миллат вакиллари тилига ўтказиш тўғрисида 48-рақамли қарори қабул қилинган бўлиб, ХКС қошидаги махсус комиссия Ўзбекистон Инқилобий Комитети ҳузуридаги Давлат аппаратини маҳаллийлаштириш Комиссияси деб номланган [8].

Ўзбек тилини араб алифбосидан лотин алифбосига кўчирилиши муносабати билан ўзбеклаштириш жараёни янада жадаллашди. 1928 йил 18 февралда Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитети ва

Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг “Давлат аппаратини ўзбеклаштириш тўғрисида” 20-рақамли қўшма қарори қабул қилинди. Ушбу қарордан давлат бошқарувининг барча жабҳаларида иш юритишни ўзбек ва рус тилларида параллел равишда олиб бориш, европа миллатига мансуб ходимларнинг ўзбек тилини ўрганиши учун тўғараклар очиш ҳамда маҳаллий аҳолидан ишчи кадрларни тайёрлаш каби муҳим масалалар ўрин олган [9: 65].

1928 йил 18 октябрда “Ўзбекистон ССРнинг муассаса, корхона, ташкилотлари ишчилари ва ходимларининг мажбурий равишда ўзбек тилини ўрганиши тўғрисида”ги қарор қабул қилинди [10]. Қарорда юқори давлат органлари, бошқарув идоралари, комиссарликлар, марказий, округ ва шаҳар муассасалари, ташкилотларда хизмат қиладиган русийзабон ходимлар учун ўзбек тилини мажбурий равишда ўрганишни уч навбатда амалга ошириш белгиланди. Шунингдек, ушбу қарорда 1929 йилнинг 1 октябридан бошлаб, ўзбек тилини билмайдиган (махсус малакага эга бўлганлардан ташқари) шахсларни ишга қабул қилиш тўхтатилиши қайд этилган.

Русийзабон ходимлар учун ўзбек тилини ўрганиши белгиланишига қарамай бу амалда ўзини оқламади. Молия, банк иши, солиқ, статистика, темирўл ва давлат назорат органлари ва бошқа муҳим тармоқларда ўзбек тилини давлат тили сифатида жорий қилиниши қоникарсиз бўлиб қолаверди.

Шуниси эътиборлики, ЎзССР ҳукуматининг давлат аппаратини ўзбеклаштириш, ишчиларни ишлаб чиқаришга жалб қилиш, ЎзССРда кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш масалалари бўйича маърузаси СССР Марказий Ижро Комитетида тингланиб, бу борада қарорлар чиқарилган. Унда ЎзССРда бутун давлат аппаратини, иш юритишни ўзбеклаштириш муддати 1933-йил этиб белгиланган [11].

ХУЛОСА (Conclusion)

Хулоса шуки, 1917 йилдан 1930 йилларнинг ўрталарига қадар партия ва давлат миллий масала ва унга алоқадор ишларда маҳаллий халқларга ён босиш сиёсатини олиб борди. “Плюрализм ёки лингвистик федерализм” деб қаралган бу давр хусусияти ҳукуматнинг рус бўлмаган бошқа халқлар тилларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш йўналишини расман эълон қилганлиги билан тавсифланади. Миллий тилларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва уларнинг доимий ривожланишини таъминлаш, давлат ва жамият бошқаришини маҳаллийлаштириш масалалари тўғрисида коммунистик партия ва шўролар ҳукумати томонидан бу даврларда қабул қилинган турли даражадаги декретлар, қарор ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар амалда бажарилмади. Вазият аста-секин

ўзгариб борди, партия яккахокимлиги ўрнатилди. 1938 йилда рус тили мамлакатда мажбурий ўқиш тили деб эълон қилинди. Советлар мамлакатада руслаштириш сиёсати бундай кейин фақат кучайиб борди. Бу ҳол миллий тилларнинг, жумладан, ўзбек тилининг келгуси тақдири билан боғлиқ салбий оқибатларни, қатор муаммоларни келтириб чиқарди.

REFERENCES

1. Исхан Б.Ж., Оспанова Б.Р. Влияние языковой политики советского режима на казахскую письменность. /Филологические науки международный журнал экспериментального образования. №3, 2014.
2. Ленин В. И. Товарищам коммунистам Туркестана. 5-изд. Т.39. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1970.
3. Сталин И.В. Заключительное слово на ИВ совещании СК РКП(б) с ответственными И.В. работниками национальных республик и областей 12 июня 1923 г. https://www.marxists.org/russkij/stalin/t5/final_word.htm
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, Р-17-фонд, 1-рўйхат, 171-иш, 29-варақ.
5. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, Р-17-фонд, 1-рўйхат, 169-иш, 1, 2-варақ.
6. Исаев М. И. О языках народов СССР. -М.: Наука, 1978.
7. Рашидов О. Туркистон асрда совет ҳокимиятининг миллий сиёсати / Илмий хабарнома, АДУ, 2017, №1.
8. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, Р-837 фонд, 5-рўйхат, 519-иш, 209-варақ.
9. Рашидов О. Совет ҳокимиятининг маҳаллийлаштириш сиёсати ва уни Ўзбекистонда амалга оширилиши/ Ўзбекистон тарихи ж., 2019, № 1.
10. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви, 58-фонд, 5-рўйхат, 174-иш, 6-варақ.
11. Государственный архив Российской Федерации, фонд 3316, опис 13, дело 14, лист 112.

ЯНГИ ДАВР ҒАРБ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ИНТУИЦИЯ – ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

РАМАТОВ Ж.С.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси мудури*

ВАЛИЕВ Л.А.

*Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси докторанти*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-185-190>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Янги даврда Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц интеллектуюал интуиция ҳақидаги таълимотни яратди. Рене Декарт таълимотида ҳақиқий билишининг асоси ва мезони фақат соддалик, аниқ ва равшанлини. Р. Декарт интуиция фақат ҳиссий тасдиқга эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблаган, баъзан диққатли ақлдан келиб чиқади, бу ақл ва ақлнинг табиий нури сифатида келганлиги кўринади.

Калим сўзлар: *Интуиция, Интеллектуюал интуиция, Янги давр, Интуитив билиш, феномен, ақл ва билим.*

ABSTRACT

In the article, Rene Descartes, Spinoza, Leibniz created the doctrine of intellectual intuition in the New Age. In the doctrine of Rene Descartes, the basis and criterion of true knowledge is only simplicity, clarity and clarity. R. Descartes believed that intuition can only have emotional confirmation, sometimes arising from attentive reason, which appears to come as a natural light of reason and reason.

Keywords: *Intuition, Intellectual Intuition, New Age, Intuitive Knowing, Phenomenon, Mind and Knowledge.*

АННОТАЦИЯ

В статье Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц создали учение об интеллектуальной интуиции в Новое время. В учении Рене Декарта основой и критерием истинного знания являются только простота, ясность и ясность. Р. Декарт считал, что интуиция может иметь только эмоциональное подтверждение, возникающее иногда от внимательного разума, который представляется естественным светом разума и разума.

Ключевые слова: *Интуиция, Интеллектуальная Интуиция, Нью Эйдж, Интуитивное Познание, Феномен, Разум и Знание.*

КИРИШ

Фалсафа тарихшунослиги манбаларида «интуиция» тушунчаси турлича талқин қилинган. У қандайдир интеллектуал билим ёки тушунчанинг асоси сифатида қаралиб, “интеллектуал интуиция” соҳаси сифатида алоҳида ажратилган. Ҳодисаларнинг моҳиятини бирданига ақл билан илғаб олиш интеллектуал интуиция дейилади. Фалсафа дунёни эътиқод ва туйғуларга таяниб эмас, балки ақл ва билимларга таянган ҳолда тушунтиради. Ақл ҳиссиётдан устун туради, у биз сезги органларимиз ёрдамида олинган билимларимизга фаол ва талабчанлик билан ёндошади.

Янги даврда Рене Декарт, Спиноза, Лейбниц интеллектуал интуиция ҳақидаги таълимотни яратди. Рене Декарт таълимотида ҳақиқий билишнинг асоси ва мезони фақат соддалик, аниқ ва равшанликдир. Бундан кўринадики, Декартнинг фикрича, у фақат интеллектга хосдир, яъни бевосита мулоҳозага хосдир. Илмий текширишнинг бошланғич босқичи бўлиб ўз-ўзидан равшан қоидалар бўлишига яна ўша геометрик аксиомалар мисол бўлади. Декартнинг фикрича, яхши ақлга эга бўлишнинг ўзи кифоя эмас, балки уни тўғри қўллаш муҳимдир. Декарт интуиция деганда сезгиларнинг омонот гувоҳлиги ва тартибсиз хаёлнинг алдамчи мулоҳозасига бўлган ишонччи эмас, балки теран ва зехнли ақлни тушунади.

Р. Декарт интуиция фақат ҳиссий тасдиқга эга бўлиши мумкин, деб ҳисоблаган, баъзан диққатли ақлдан келиб чиқади, бу ақл ва ақлнинг табиий нури сифатида келади дейди.

Спиноза интуицияни нарсаларнинг моҳиятини қамраб олувчи энг ишончли билиш деб ҳисоблайди.” Ҳақиқатни мантиқий далилларсиз бевосита англаб етиш қобилиятидир. У доим инсон ақли ва жони билан биргаликда амалга оширган катта иш маҳсули ҳисобланади. Шу маънода фақат истеъдодли ва меҳнатқаш, тиришқоқ одамларгина интуитив билишга қодир ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Олий интуитив билиш эса инсонга бутунлай бошқа имкониятларни яратиб беради. Бундай билим туфайли инсоннинг тўлиқ фаолиятсизлигидан фаолият берувчи аффект-ҳирслари таъсир кўрсатувчи, фаол аффектларга айланади. Бундай аффектлар эса фақат ўз ақлининг кучига суянувчи инсоннинг фаоллигини акс эттиради. Агар пассив аффектлар инсоннинг турли-туман ҳирсларга ўралиб қолган айрим томонларини акс эттирсин, фаол аффектлар эса ақлда мужассамлашган инсон табиатининг устунлигини акс эттиради.

Субстанция- табиатни ақлий интуитив билиши айрим доноларга ўз аффе́кт-хирслари устидан ҳукмрон бўла олиш имкониятини беради³⁷.

Жон Локк фикрига кўра, ақл-сезги аъзолари фаолиятининг ҳақиқий натижаларини узлуксиз қайд этувчи кўзгу, холос. Билишнинг бу томонларини рад этиб бўлмайди: ақл шу томонга ўз эътиборини қаратгани заҳоти у, худди куёшнинг ёрқин нурлари каби, ўзини бевосита идрок этишга мажбур қилади. Иккиланиш, шубҳаланиш, ўрганишга ҳеч қандай ўрин қолмайди: ақл шу заҳоти унинг ёрқин нурлари билан тўлади, исботлаш ёки ўрганишга муҳтож бўлмайли, бироқ, ҳақиқатни фақат унга ўз эътибори қаратилганлиги туфайли идрок этади. Интуиция муаммосини ўрганишга немис классик фалсафаси муҳим ҳисса қўшди. Кант интеллектуал интуиция қобилиятини инкор этиб, соф аперцепция ғоясини илгари сурди. Бироқ, кейинчалик Фихте Кантнинг соф аперцепцияси амалда интеллектуал интуициянинг ўзи эканлигини, у Декарт, Спиноза ва Лейбницнинг амалда мавжуд нарсаларни билиш қобилияти сифатида қаралган интеллектуал интуициядан Кантда интуиция фаолиятни билишга қаратилганлиги билан фарқ қилишини кўрсатади. Фихтенинг ўзи интеллектуал интуицияни амалда мавжуд нарсаларни эмас, балки мутлақ нарсалар фаолиятини билиш сифатида тушунади. Шеллинг Кант-Фихте йўналишини ривожлантириб, уларнинг таълимотини ўзининг трансцендентал идеализми – “субстанцияни билиш учун” ўз натурфалсафаси билан тўлдиради, эстетик тасаввурни биринчи ўринга қўяди. Ўтмиш рационалистларидан фарқли ўларок, у интуициянинг сабабларини идрок эмас, балки ақл фаолиятдан қидиради.

Гуссерль ўзининг “соф онг” концепциясида онгни жараён сифатида ўрганиб, унинг ички моҳият қонуниятларини ўрганади, онгни макон ва замондан ташқари, тарихий бўлмаган жараён сифатида ўрганади.

Онгни соф ҳолатда ўрганиш, бу фақат онгга хос бўлган моҳиятларни очиш ва бу моҳиятларнинг ҳеч қандай билимга боғламасдан, соф ҳолатда ўрганишдир. Онгни бундай тушунишни услуб сифатида ривожлантирди. Соф онгни Гуссерль фикрлар оқими сифатида очиб берди. Бу оқимдаги фикрларни “феномен” деб атади. Улар яхлитликка эга бўлиб, ягона бир тузилма сифатида олиниши керакдир. Феноменолог олим онгни ўрганар экан, уни фикрлар оқимининг ичига кириб, ичидан ўрганиш лозим деб ҳисоблайди. Шунингдек, у фикрларни бир-биридан ажралган ҳолатда эмас, балки яхлит ҳолатда ва ҳаракат жараёнида ўрганади. Гуссерль онгни борлиқдан ажратиб қўйиб, ўзининг соф онг концепциясини илмий бўлмаган, инъикос хусусиятига эга бўлмаган, феноменологик таълимот сифатида ўрганади. Бундай соф онгни фақат

³⁷ Виндельбанд В. История философии. Киев 1997

феноменолог олим ўзининг ақлий интуицияси орқали ўрганади. Бу интуиция унга фикрларни бир-бирига бирлаштириш, синтезлаш қобилиятини беради. Бу ерда Гуссерль ақлий интуиция тушунчасини киритади. Уни илоҳий ҳис-туйғудан ажратади, бу интуиция ақлнинг маҳсули бўлган ғайритабиий, моҳиятбанд жараён дир. Фанда анализ қилиш ўрнига, Гуссерль ўз феноменологиясида фикрларни бирлаштириш ва оқим сифатида ўрганиш усулини киритди. Лекин фаннинг тушунчалари моддий борлиқни акс эттирса, феноменлар, фикрлар фақат онгнинг борлигини акс эттиради, фақат унинг қонуниятларини очиб беради.

Гуссерль соф онгнинг моҳиятини трансцендентал деб атади, лекин бу илоҳийлаштиришнинг илоҳий онгга, дунёвий онгга ҳеч қандай алоқаси йўқ дир. Гуссерль фалсафасида аслида инсон онгининг соф моҳияти назарда тутилади. Бу онг Худонинг онгига, дунёвий онгга ҳеч қандай дахли йўқ дир. Шунинг учун ҳам Гуссерлдаги интуиция бу илоҳий ҳис-туйғу, қалб овози эмас, балки ақл овозидир³⁸.

Интеллект, Бергсон фикрича, “ўлик нарсалар”ни талқин қилувчи қурол дир. Интуиция моддий, маконий объектларга қарама-қарши туради.

Фан фақат амалий фойдани кўзлайди. Интеллекта биз тирик борлиқни кўра олмаймиз, тайёр ўлик маҳсулотларни кўра миз. Интеллект орқали олинадиган билим нисбий дир. Фақатгина интуиция фалсафанинг вазифасини бажара олади. Мутлоқ ҳақиқатга фақат интуиция орқали борилади. Интуиция предметнинг моҳиятига кириб, у билан бирлашади. Тирик мавжудотнинг хусусияти давомийлик дир, узлуксиз ижодиёт дир.

ХУЛОСА

Ҳаётий энергия таъсирида бутун ҳаёт ривожланади, дейди ва фанга мурожаат қилади. Фанда интеллектуал (ақлий) билимга кўпроқ эътибор берилади. Интуитив ва интеллектуал билим оқибатида дунё мавжуд бўлади. Инсоннинг қонунни кашф қилиши учун унда эркин ижод бўлиши керак. У ҳаётий жўшқинлик ҳақида гапирар экан интуитив билимга кўпроқ эътибор беради. Интуитив билишга фаннинг кучи етмайди. Интуиция ҳар бир инсонда учрайди ва у билан яшайди. Интуиция бу ижод руҳидир. Бергсон фикрича, интуиция ҳаммада бор. Лекин инсонлар уни, айрим ҳолларда очиб беролмайди. Бергсон интуиция ва интеллектни бир-бирига қарама-қарши қилиб қўймайди, балки интеллектуал билим интуицияга хизмат қилиши керак, дейди. Бергсон,

³⁸ История философии. М., 1997

фикрлар бизга тафаккур олаmidан келади. Инсон пок бўлса, унга яхши фикрлар келали, нопок бўлса, нопок фикрлар келади, дейди.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Виндельбанд В. История философии. Киев 1997.
2. История философии. М., 1997.
3. Kuklanovich, E. U. (2022). PROBLEMS OF INTUITION IN SUFISM. *Thematics Journal of Applied Sciences*, 6(1).
4. Ў. К. Эрнӣёзов (2022). МИСТИК ОНГ ТАРАҚҚИЁТИДА ИНТУИТИВ ПАРАДИГМАЛАР. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 682-685.
5. Эрнӣёзов, Ў. К. (2022). ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ ЎРГАНИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ ВА ЁНДАШУВЛАРИ. *World scientific research journal*, 8(1), 20-26.
6. Ramatov, J.S. va Xasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar*, 2 (6), 937-942.
7. У.К.Эрнӣёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
8. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИНИНГНИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
9. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАФКУРАВИЙ АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahloqiy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
10. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
11. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). HISTORY OF RAILWAY CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN: YESTERDAY AND TODAY. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 925-930.
12. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ

БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

13. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.

ШРИ АУРОБИНДО ФАЛСАФАСИНИНГ XIX АСР МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ

РАМАТОВ Ж.С.

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси мудури

ВАЛИЕВ Лочин Азаматович

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси таянч докторанти

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-191-196>

АННОТАЦИЯ

Тақдим қилаётган мақоламиз Ауробиндо Гҳош фалсафасида инсоннинг олий онгини таъминловчи ирода ва унинг кучи тўғрисида ҳамда ирода эркинлиги ҳақида сўз боради. Бундан ташқари ҳақиқий “мен” одамзотнинг табиатини талқин қилувчи илоҳий моҳият эканлигини тушунтириб ўтганмиз. Шу билан бирга инсоннинг гайритабиий қобилияти бу унинг юқори ондан мукамалликка қараб ўтиб кетганлиги ва янги руҳий куч инсоннинг ҳақиқий камолот йўли, чин бахти ва ҳаёт қонунидир.

Калит сўзлар; Ирода, шахс, жамият, ирода эркинлиги, илоҳий севги, маъшуқа, ёр, Тангри, Худо, туганмас энергияси, виталистика, Супермен, инсон “мен” и, комил инсон, ҳаёт ва материя, материализм даври, Ўйга, тариқат, Нақшбандия, идеал шахс.

ABSTRACT

In our article we are talking about the will and its power in the philosophy of Aurobindo Ghosh, which provides the higher consciousness of man, as well as free will. We have also explained that the true self is a divine entity that interprets human nature. At the same time, the supernatural ability of man lies in the fact that he has passed from the subconscious to perfection, and that the new spiritual power is the true path of man to perfection, true happiness and the law of life.

Keywords; Will, man, society, free will, divine love, madam, companion, God, God, infinite energy, vitalistics, Superman, human "I", perfect man, life and matter, age of materialism, Yoga, sect, Naqshbandi, ideal man.

АННОТАЦИЯ

В философии Ауробиндо Гоша в нашей статье речь идет о воле и ее силе, которая обеспечивает высшее сознание человека, а также свободу воли. Мы также объяснили, что истинное «я» — это божественная сущность, интерпретирующая человеческую природу. В то же время сверхъестественная способность человека заключается в том, что он перешел от подсознания к совершенству, и что новая духовная сила есть истинный путь человека к совершенству, истинному счастью и закону жизни.

Ключевые слова; Воля, человек, общество, свобода воли, божественная любовь, госпожа,

спутница, Бог, Бог, бесконечная энергия, виталистика, Сверхчеловек, человеческое «Я», совершенный человек, жизнь и материя, век материализма, Йога, секта, Накибанди, идеальный человек.

КИРИШ

Файласуф Гҳош ХХI асрдаги маънавий босим ва руҳий қийинчиликларни ирода кучи билан енгиб ўтишининг энг яхши усулларини кўрсатиб, инсонларга маънавий тарбия улашган психолог олимлардан биридир. У томонидан ташкил қилин “Шри Ауробиндо Гҳош Ашрами” ибодатхонаси ҳозир кунда Ҳиндистондаги инсонлар руҳий титиклик олувчи, ички хотиржамликка эришувчи энг мукамал марказларидан бири бўлиб келмоқда. Гҳош ХХ асрнинг кучли файласуфи, олими, ёзувчиси, шоири, Йогиси, сиёсий етакчиси, руҳий тарбиячиси ва идеал муаллими ҳисобланади. Биз ҳозир ХХI асрда барча деразалари очик бўлган уйда яшаймиз, шамол ва бурон очик деразага бемалол кирганидек бизнинг онгимизи тур хил ёд ғоялар билан осонгина забт этиб этадиган вазиятдамиз. Аммо бундай вазиятни олдини олиш осон, фақатгина биз ўз ан - аналаримиз ва урф – одатларимизга содиқ ҳолда ҳаёт кечирсак инсоний фазилатларимиз ва онгимизни соф ҳолда ушлаб тураоламиз.

Биз ҳозирда келтирган фикрларимизни юқорида ҳам ўхшаш фикрларимиз билан ёзиб ўтгандек аммо яъна шуни ҳам таъкидлашимиз мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 19 январь куни маънавий - маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишида “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир” деб таъкидладилар. Шу билан бирга президинтимиз “Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият” деган фикрларни ҳам қўшимча қилди. Бу фикрлар ўз – ўзидан таъкидланмади, бу жамиятни ва халқ мафаатларини кўзлаб одамларимизни маънавий жиҳатдан бойитиш зарурлигини биринчи мақсад эканлигини кўрсатиб ўтди.

Компютер технолологиялари ва ривожланган информацион ахборот асрида файласуфнинг маънавий – руҳий фалсафининг ўрни қанчалик аҳамиятли? Агар одам бу дунёда тинчлик ва хотиржамлик ва маънавий юксалиш истаса Ауробиндо Гҳошнинг руҳий фалсафи жуда муҳим ва аҳамиятлидир. Сабаби бизнинг онгимизга ҳар сонияда ўта катта босимда ахборот хужумига учраймиз,

бунга қарши туриш учун инсонда руҳий хотиржамлик кучли бўлмоғи зарур, бу ички хотиржамлик файласуф таълмиотининг асосий босқичларида туради.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review). Адабиётларимизнинг кўп қисми хориж адабиётларидан ташкил топган бўлиб, асосан мақоламиз мавзуси асосида йиғилган. Бундан ташқари ўзимизнинг шахсий мақолаларимиздан ҳам иқтибослар келтириб ўтилган. Хусусан Е.С. Крючованинг. “Шри Ауробиндо о духовной трансформации и ее необходимости для духовного возрождения человечества” номли мақола мавзумизга мос ҳолда уни очиб беришда фойдаланилган. Худди шунга мос адабиётларимиздан Булгаков С.Н., свящ. Тихие думы ва Ауробиндо Гхош. Человеческий цикл асарларида инсон ҳаётининг олий мақсади ва инсон онгининг Supermind даражалари кўрсатиб ўтилган. Бундан ташқари Шри Ауробиндо Гхошнинг айнан мақоламиз асоси бўлган Синтез Йоги ва Ромаҳнинг О.В. Теория культуры асарлари ўрин олган. Буларда инсон онгининг устириш илмий ривожланиш орқали маънавий юксакликка эришиш йўллари ҳақида ўзимизнинг шахсий фикрларимизни киритиб ўтдик.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Гхошнинг фикрича “инсоният фақат илмий тараққиёт орқали доимий тинчликка эришаолмайди”. Буни биз йигирманчи асрда илм – фанни ривожига ҳаддан ташқари кўп аҳамият беришимиз натижасида дунёда иккита катта жаҳон урушини бошимиздан ўтказдик, аммо шу эътиборни одамларнинг маънавиятини юксалтиришга қаратганимизда бунчалик хунрезликларни кўрмаган бўлар эдик. Ҳозирда қайси бир жамият дунёнинг бирон бир ерида уруш олови очилса қанчалик нафрат билан боқилини ҳаттоки давлатларнинг маълум бир санкциялар билан ўз нафратини билдиришини кўрамиз. Инсон онгининг йилдан йилга ривожланиб бориши бир томондан ижобий бўлса, иккинчи томондан ута салбий ҳамдир. Буни биз юқоридаги фикрларимизда ҳам келтириб ўтдик.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Ауробинда Гхошнинг фикрича “Илоҳий ҳақиқат ҳар қандай нарсадан устундир, хоҳ у давлат конституцияси бўлсин, хоҳ у бирор бир диний ақида”. Файласуф ғояларининг марказида асосан антропологик фикрлардан иборат бўлиб инсоннинг илоҳий ҳаёт эволюцияси ётар эди. Унинг таъкидлашича “Одамзод бу дунёнинг ўтиш даври мавжудодидир. Инсон тугалланувчи эмас. Инсоннинг энг катта ютуқларидан бири бутун оламнинг инсондан суперменгача бўлган илоҳийликнинг бири томон яқинлашиб бораётганлигидадир”. Гхошнинг фикрига кўра инсоният ҳозирга қадар кўплаб ҳаёт йўллари босиб ўтган бўлсада маънавий ва илмий маданият босқичларини тўлиқ ўзлаштираолгани

йўқ. Қачон инсон илм йўлида фақат одамзоднинг муаммолирини ҳал қилишда ва инсонлар ҳаётига енгиллиб олиб келса ушандагина илмдан маънавиятга ҳамда маданиятган ериша олади. Инсонлар илм йўлида ўзга ерларни эгаллаб олиш, бойлик ортириш, ўзгаларни қўлга айлантириш ва энг ачинарлиси ўзини – ўзи қириб юборишга фойдаланилаётгани илмий маданияти тўла тўқис шаклланмаганидан далолат беради. Шу сабабдан файласуф илм, маънавиятга улар орқали маданият томон интилиш зарурлигини кўрсатиб ўтмоқда. Бундан ташқари Ауробиндо жамиятни фақат моддий бойликлар орқали ривожланишни кўзлаган илмий тараққиёт ҳеч қачон дунёда абадий тинч жамиятни қураолмайди, аммо маънавий бойликнинг бўлиши эса доимий тинчликни таъминлаб беради. Бунинг исботини Ауробиндо Гҳош қарашларида келтириб ўтмоқдамиз. Унинг фикрича бизнинг давримизнинг асосий иқтисодий ва ижтимоий масалларини Ғарбнинг замонавий иқтисоди ва маънавий тафаккури билан боғлаб ҳаракатланмоқдамиз бу қилмишларимиз қанчалик тўғрилигини маданияти ва маърифатини олийжаноб прагматизимга боғлаган халқлар ҳаётидан кидирмоқдамиз, бу ҳаракатларимиз қанчалик тўғри? Бунга бирор бир шахс жавоб бераоладими? Йўқ, аммо иқтисодий фойдаси ҳақида сўзласангиз албатта сизга математик жиҳатдан бир қанча ҳисоб – китобларни қалиштириб ташлайди. Ғарб маданияти ҳар қандай миллат маданиятини таг замиридан емириб, уни ҳароб қилади миллат ёшларини эса ҳеч қандай ватанпарварлик руҳи йўқ бўлган манқурт шахсга айлантиради. Бунинг олдини олиш учун қадимги диний урф – одатлар, анъаналар билан бойитилган миллий маънавиятни ёшлар онгига сингдириш кераклигини таъкидлаган. Файласуф ўз фикрларини давом эттирар экан, инсон борилигининг бу дунёда ўзгаришлари ҳақида гапиради, одамзод хулқ – атворини ўзгартирмасдан ўз ҳаётини тубдан бошқа томонга буриш ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаса бўлади. Инсон бу дунёда ўзгаришлар илмий кашфиётлар ёки ҳаёт босқичларини буриши учун энг аввало ўзидан бошлаши керак. “Зеро қадимги Юнон файласуфи бекордан бекорга “Ўз – ўзингни англагин билгин” деган ибратли иборани таъкидламаган”. Бунинг таг замирида жуда катта сермахсул фикрлар ётибди юқоридаги фикр ва мулоҳазаларимиздан кўриниб турибди. Шунингдек у инсон руҳий бирликка интилар экан аввало маънавий эркинликка эришмоғи лозим зеро унинг дебочаси яъни руҳий эркинликнинг биринчи дарвозаси маънавиятдир деб тушунтиради.

Биз агар моддий манфаатларни маънавий бахтдан устун эмаслигини тушунсак, табиатдаги ҳаёт тарзимизни Йога тарзидек ўзгартирмасак ҳам ташқи кўришини ҳам қалб кўзгусини ҳам юқотган кўр каби юрамиз. “Шри

Ауробиндонинг диний муносабатлардаги асосий мақсади будун дунёда алоҳида ягона дин ташкил қилиш ёки ўз сафдошларини йиғишдан иборат эмас, балки ўзининг фалсафий ғоялари билан инсон маънавиятини ўзгартиришга қаратилган соф таълимотдир”. У инсонларни бу дунёдаги моддий бойликлари сабаб ўз рухий хотиржамлигини йўқотиб қуймасдан ички маънавий хотиржамликка эриштириш ёрдам беради. Бунинг учун асосий йўл илм, ақл ва маънавиятдир.

Рассом ёки ҳайкалтарош ўзининг қанчалик маҳоратга эга эканлигини чизган расмида ёки қураётган ҳайкалининг нақадар жозибадорлигидан биладиган бўлсак, Худонинг яратувчанлигини она табиатнинг гўзаллиги ва инсониятнинг свилизациялашувида кўришимиз мумкин. Табиатнинг гузаллигида Худонинг ижодкорлигини кўришимиз табиий, аммо бизнинг свилизациялашувида Яратувчининг ижодкорлигини қандай биламиз? Жуда ўринли савол, биз юқорида келтириб ўтганимиздек инсонга Худо онг, ақл ва руҳ бахшида этар экан шу учта сифат билан қушиб ўзининг ижодкорлигидан ҳам ато этади. Демак инсоннинг ижодкорлигини сабаби юқоридаги учала сифатга боғлиқ. Шахс ижодкорлигини ва маънавиятлилигини ақл ва онгдан дан олади натижада руҳ маънавий баркамолликка эга бўлади. Файласуфнинг таъкидлашича яратувчанлик ижодкорлик Худонинг Лиласидир. Шри Ауробиндонинг энг муҳим таълимоти “яратилган предметларнинг бирлиги Худодир дейди”, сабаби барча нарсалар унга тегишли, унинг хохиши билан яратилади, агар у бирор бир ишни бажарилишини хохламаса бу иш умуман амалга ошмайди. Шунинг учун ҳам барча нарсаларнинг бирлиги яъни томири Худога боғлиқдир. Бундан ташқари у инсонда инсон Худода, бунинг таъбири шуки Яратувчи ўзининг яратувчанлигидан бизга аъто этган, шу сабабли ҳам биз унда у эса биздадир.

ХУЛОСА

Хулосамиз шуни кўрсатадики инсон табиатининг энг пастки турларини юқори босқичга олиб чиқиб уни буйсундиришга бўлган барча ҳаракатлар ҳозиргача бирор бир тайинли натижани кўрсатмаяпти. Бу мувафақиятсизликларнинг асосий сабаби онгимизни барча динларга нисбатан маънавий озукачи сифатида қараб бу динларда инсониятни илоҳийлаштира олмаганимиздандир деб қарайди. Ҳар қандай ҳолат ҳам Тангри томонидан юборилаётган офат, кулфат, бахт ва омадни инсон тоблаш ва синови эканлигини агарда шу синовлардан Худонинг илоҳий севгисига етишиши ва энг муҳими ички хотиржамлигини қабул қилиши мумкин. Шу сабабли ҳар

қандай азоб – укубатларда руҳнинг чақирувига ички руҳиятимиз билан тайёр турмоғимиз шарт.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 19 январь куни маънавий - маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилишидан
2. Ромах О.В. Теория культуры. М., 2006.
3. Валиев Л.А. Ауробиндо Гхош фалсафасининг маърифатпарварлик ғоялари. *Oreantal renaissance. Innovative educational, natural and social sciences journal*. Тошкент, 2021 йил - №-4.Б 568-574
4. Е.С. Крючов. Шри Ауробиндо о духовной трансформации и ее необходимости для духовного возрождения человечества. М.Вестник ТГУ.2011.С.275-278
5. Rakibul Islam. Shri Aurobindo: Relevance of his spiritual philosophy in the 21st century. *Asian Jornal of Science and Technology*. Vol.08, Issue, 09, September,2017.pp.5830-5833.
6. Singh, M. K. Aurobindo Ghosh Life and His Philosophy. Aryan Publication. 2016. 352. P.
7. Ш.Н.Пўлатов. Санкхя мактабининг детерминистик фалсафаси ва унинг ижтимоий моҳияти. ТДШИ илмий журнали. 2018. 123.Б.
8. Л.А.Валиев. Гхош таълим концепциясининг шахс маънавиятидаги ўрни. ТДТрУ.2022. Б.522-526

ҚАДИМГИ ҲИНДИСТОНДАГИ ДИНИЙ –ФАЛСАФИЙ МАКТАБЛАР ҒОЯЛАРИНИНГ АУРОБИНДО ГҲОШ ФАЛСАФАСИГА ТАЪСИРИ

РАМАТОВ Ж.С.

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси муdiri

ВАЛИЕВ Лочин Азаматович

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси таянч докторанти

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-197-202>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақоламиз “Қадимги ҳиндистондаги диний –фалсафий мактаблар ғояларининг Ауробиндо Гҳош фалсафасига таъсири” деб номланиб, ўз ичига қадимги Ҳиндистондаги мактабларнинг фалсафий ғояларини қамраб олади. Бу мактабларнинг таъсири натижасида ҳинд заминида етишиб чиққан Ауробиндо Гҳош, Свами Вевекананд, Тилак, Тагор ва Ганди каби олимлар ўз ғоялари билан дунёга машҳур бўлди. Бундан ташқари мақоламизда ведаларнинг фалсафий ғоялари ва уларнинг бўлиниши сабаблари ҳақида гап кетади.

***Калит сўзлар;** табақа, витса – қирол, Гопал Кришна, Карамчанд Ганди, мўтадил ҳаракат идеал шахс.*

ABSTRACT

This article is entitled "Impact of the ideas of the religious-philosophical schools of ancient India on the philosophy of Aurobindo Ghosh" and covers the philosophical ideas of the schools of ancient India. As a result of the influence of these schools, scholars such as Aurobindo Ghosh, Swami Vevekanand, Tilak, Tagore and Gandhi, who flourished on Indian soil, became world famous for their ideas. In addition, our article talks about the philosophical ideas of the Vedas and the reasons for their division.

***Keywords;** caste, vice – king, Gopal Krishna, Karamchand Gandhi, moderate movement ideal person.*

КИРИШ

Ҳиндистон кўп асрлик тарих эга буюк давлатлардан бирidir. Қадимдан бу ҳудудда кўпгина илмлар пайдо булиб, ривож топган. Бу хусусида қадимги ҳиндистон тарихини ҳиндларнинг ўзиданда яхшироқ ва аниқроқ ёритган бобокалонимиз “Абу Райҳон Беруний ўзининг “Ҳиндистон” асарида

ёзилишича, эрамизнинг биринчи асрларидаёқ Ҳиндистонда тиббиёт, риёзиёт, илми нужум, кимё, мусиқа, поэзия, тарих, санъат ва фалсафага оид билимлар кенг ривожланган бўлган. Айниқса, ноёб табиатга, саҳий заминга, ажойиб наботот ва ҳайвонот оламига бой бўлган қадимги Ҳиндистонда маданият ва санъатга оид, диний, фалсафий қарашлар кенг ривожланган”³⁹.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Адабиётларимизнинг барчаси хориж адабиётларидан ташкил топган бўлиб, асосан мақоламиз мавзуси асосида йиғилган. Мана шу адабиётларимиздан Булгаков С.Н., свящ. Тихие думы ва Ауробиндо Гхош. Человеческий цикл асарларида инсон ҳаётининг олий мақсади ва инсон онгининг Supermind даражалари кўрсатиб ўтилган. Бундан ташқари Cooper J. The ancient teaching of Yoga and the spiritual evolution of man. L. ва Н. Chaudhuri нинг Sri Aurobindo: the prophet of life divine. Calcutta адабиётларида қадимги Ҳиндистон динларидаги табақаланиш масаласи кенг ёритилиб, бундай ижтимоий табақаланиш ҳинд заминида қандай ҳосил бўлганлиги ёритилган, ҳамда бу манбаларимиздаги маълумотларда шахсий таҳлилларимиз ҳам киритилиб ўтилган.

НАТИЖАЛАР

Жаҳонда ўзининг маданияти ва маърифати билан танилган бу давлат ўзининг диний, фалсафий ва илмий қарашларини ўзига мужассам этган қадимги мактаблари билан машҳурдир. Бу мактабларнинг пайдо бўлиши ва қадимги фалсафий фикрларнинг ривожланиши милоддан аввалги минг йилликларга бориб тақалади. Қадимги фалсафий фикрларнинг ёзма манбаларидан бири Ведалардир. Ушбу манба қадимги ва ҳозирги ҳинд халқи учун муқаддас дин сифатида қадрланиб, унинг замирида ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳамда маънавий – маърифий манбалар ҳам сақланади. Кўпгина олимлар ҳиндлар учун муқаддас саналган бу китобларни фақат диний манба сифатида билишади. Холбуки бу манбаларда “биз илк натурфалсафий қарашларни милоддан аввалги II минг - йиллик охири - I мингйиллик бошларидаги қадимги ҳинд афсоналари - Ведалар ва Упанишадаларда дуч келамиз. Уларда Олам образи Пуруши исмли пахлавон образида намоён булиб, барча жонли ва жонсиз нарсаларни яратувчи коинотнинг ўзига хос модели мужассамлашганини кўрамиз”⁴⁰. Бундан ташқари қадимги ҳинд диний мактаблари ҳинд халқи ёшларининг маънавий тарбияси учун энг муҳим тарбиявий манба ҳисобланган. Шу сабабли бу китоблар анъанавий

³⁹³⁹Муаллифлар жамоаси. Фалсафа тарихи. Т.:2006.Й.45.Б

⁴⁰ Муаллифлар жамоаси. Фаннинг фалсафий масалалари. Т.:2007.Й.74.Б

мактабларнинг асосий дарслик вазифасини ҳам бажарган. Бундан ташқари “ҳинд Ведаларида одамлар ташкилотининг дастлабки шакли - табиий ва қондошлик - ўруғдошлик алоқалари асосида вужудга келган жамоанинг шаклланиши ёритилади.

МУХОКАМА

Илк ижтимоий (ишлаб чиқариш, оила - рўзғор ва маънавий - мафкуравий) функциялар йигиндисини ўзида мужассамлаштирган жамоа жамиятнинг дастлабки шакли тарзида намоён бўлади”⁴¹. Шу билан бирга айрим манбаларнинг маълумотларига қарайдиган бўлсак, қадимги Ҳиндистон ўзининг диний ва фалсафий, бой тарихи ҳамда маданиятига эга бўлиши билан бирга, уч минг йил муқаддам деҳқончилик масалалари, ерларни сунъий суғориш, каналлар қозиш, деҳқончилик, тўқимачилик, заргарлик, ҳунармандчилик ҳамда темирчилик соҳалари кенг тараққий этган цивилизациялардан бири ҳам бўлган. Бундай катта маълумотлар қадимги ҳинд фалсафасини ўрганишда ўқувчига қийинчилик тўғдиради, шунинг учун уларни маълум бир даврларга бўлиб ўрганиш тавсия этилади.

“Ҳинд фалсафасини қўйидаги даврларга бўлиб ўрганишади:

1. Ведалар даври (милoddан аввалги 1500 - милoddан аввалги 600 йй). Ушбу давр Орий халқларининг Ҳиндистонга бостириб келиши билан боғлиқ бўлиб, бу даврда шу юртда браҳманизм дини етакчи эди.

2. Эпик давр (милoddан аввалги 600 й - 200 й). Бу давр Упанишадлар билан бошланиб, даршана билан тугайди. Бу даврнинг ўзига хослиги шундаки, Махабхарата ва Рамайна эпослари орқали инсонлар ва худолар ўртасидаги муносабат кўрсатилиб ўтилган. Бундан ташқари буддизмнинг келиб чиқиши, кейинчалик Астика ва Настика мактабларининг бўлиниши шу давр моҳиятини билдиради”⁴².

3. Учинчи давр Сутралар даври деб номланиб, бу давр милoddий икки юзинчи йиллардан бошланган. Айнан сутралар даврида ҳинд фалсафасини бир қолипда шакллантириш масаласи юзага келади. Бу қолипда фалсафанинг скептик масаласи яъни борлиқни билиш муаммоси пайдо бўлди.

Ведалар ҳиндларнинг энг қадимги манбаларидан бири бўлганлиги учун ҳам унинг қачон пайдо бўлганлиги ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Аммо немис олими Фридрих Мюллернинг фикрига қараганда, ведалар бундан 1200 йил аввал қадимги ҳинд қабиалари томонидан шакллантирилган деган тахмин

⁴¹Муаллифлар жамоаси. Фаннинг фалсафий мактаблари.Т.:2007.Й.156.Б

⁴²Мадалимов Т. Қадимги ҳинд фалсафавий манбаалари ва тадқиқот услублари. Central asian research journal for interdisciplinary studies (CARJIS).2022

бор.Файласуф бу ҳақидаги фикрларини ўзининг “Ҳинд фалсафасининг етти системаси” номли китобида келтириб ўтади. Бундан ташқари Ганди ва Гҳошнинг замондоши Тилак, бу манбаларнинг қадимийлиги тўрт минг йиллика бориб тақалишини айтган. Айрим маҳаллий аҳолининг зиёли қатлами буни худди бизнинг “Алпомиш”, “Гўрўғли” каби дostonлардек халқ оғзаки ижоди эканлигига ишонишади. Аммо бошқалар эса бунга ишонишмайди, буни худолар томонидан донишмандларга юборилган ваҳий эканлигини билишади. Аммо жаҳон индологлари афсонами ёки ваҳийми бундан қатий назар, улар Ҳиндистондаги қадимий халқлар орийларнинг кириб келиши билан боғлиқлигини жуда яхши тушунади. Сабаби айнан орийларнинг кириб келиши, ушбу худуднинг маданий, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ривожланишига туртки бўлган. Яна бошқа бир олимларнинг фикрларини кўзатадиган бўлсак, орий халқларининг юксак маданияти боис маҳаллий халқ ўзининг маданиятига ва синфий жамиятига эга бўлган. Хусусан Ҳиндистонлик олим Дҳармананд Косамби ўзининг “Қадимги Ҳиндистон маданияти ва цивилизацияси”⁴³ номли китобида қадимги Ҳиндистонда пайдо бўлган улкан маданият учоғи бу орийларнинг хизмати деган ғояларни айтиб ўтади.

Файласуф Свами Вевекананда ҳинд халқининг номланишига бироз эътироз билдириб, бу ном барчага маълумки форслар томонидан дарёнинг нариги томонида яшовчи халқ дея берилган. Шундан бошлаб бу ном бизнинг миллатимизга берилган таърифга айланиб, мусулмонлар ҳукмронлиги даврида асосий атамага айланиб кетди ва ҳозирга қадар сақланиб қолмоқда. Аслида бу атама ҳозирги кунга ўз мазмун – моҳиятини йўқотиб бўлди. Энди ҳиндлар дарёнинг нариги томонида яшовчи миллат эмас балки, шу худудни бутунлай эгаллаган мусулмон, насроний ва жайнларлар ҳам яшамоқда. “Кўплаб миллатли ва турфа динларга сиғинувчи аҳолини битта атама билан аташ ноўринлиги сезилиб бюормоқда. Агар имкони бўлганда ҳинд миллатини веда иўдошлари ёки Ведантислар деб номлаш энг мақбул йўл дея таъкидлайди”⁴⁴. Савол туғилиши мумкин нега Веда? Агар тарихга наъзар ташлайдиган бўлсак, кўпгина халқларнинг номланиши уларга юборилган муқаддас китобларидаги динига асосланади ҳамда шу динга таълуқли атама билан номланади. Масалан ислом дини вакилларини мусулмонлар, христиан динидагиларни христиан ёки насорнийлар дея номлашади. “Шунинг учун Свами Вевеканда ҳиндларни Ведантислар дея номлашни тавсия этади. Бундай ном беришининг яна бир

⁴³ Косамби Д.Д. Культура и цивилизация древней Индии. М., 1968.

⁴⁴ Скорородова Т.Г. “Нам нужно пользоваться словом “ведантисты” вместо “индусы”: интерпретация истории индийской философии в трудах Свами Вивекананды

сабаби ҳиндлар учун энг қадимги манба бўлиб, бутун бир қадриятлари ва урф – одатларининг келиб чиқиши, маданиятининг шаклланиши ушбу муқаддас манбаларда келтирилгани асос бўлади”⁴⁵. Бунданда қадимийроқ ва халқ учун муқаддас китоб йўқ дея файласуф ўз фикрларини исботини келтиради.

Ҳиндлар ведаларни абадий эканлигига ва бу билимлар яратилмаган ва ёзилмаганлигига ҳамда ведаларнинг авал – азал бўлганлигига ишонишади. Агар биз дунёнинг яратилиши ва охири бўлишини билсак, унда қачон яралган ва қачон йўқ бўлади деб савол берсак, улар шундай жавоб беришади: яратилишсиз ва яқунсиз нарса бу ягона худолигини билишса, демак ведалар худонинг азалий билимлари эканлигига ишонишади. Шу сабали ҳам веда сўзининг асл келиб чиқиши “билим” деган атамага бориб тақалади.

ХУЛОСА

Хулосамиз шуки, Ҳиндистон давлати қадим тарихга эга бўлиб, бой маданияти ва кўпгина диний таълимотларига маънавият ўчоғи ҳамдир. Бу учоқнинг аланга олишида юқорида таъкидлаб ўтган фалсафий мактабларнинг ўрни беқиёсир. Ушбу мактаблар фалсафий ғоялари сабаб миллионлаб дуё олимлари ҳинд заминидаги сеҳрли манбаларга қизиқиб келмоқда. Зеро илм – фаннинг меваси асрлар ошса ҳамки ҳеч қачон мева беришдан тўхтаб қолмайди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Валиев Л.А. Ауробиндо Гхошнинг ижтимоий – фалсафий қарашларида инсон ақли. Academic research in educational sciences. Scientific Journal. Тошкент, 2021 феврал. № 2. 808 - 815
2. Ш.Пўлатов. XIX аср охири XX аср бошларида Ҳиндистондаги ижтимоий – сиёсий вазият. Acadimes research in educational sciences. Vol 1. Issue 4.2020. 469-474 b
3. W.Durant. The Case for India. Simon and Schuster. New York, 1930, p.56
4. Ф.Н.Юрлов., Е.С.Юрлова., История Индии. XX век. – М.:Институт востоковедения РАН, 2010. 33 С
5. Косамби Д.Д. Культура и цивилизация древней Индии. М., 1968.
6. Валиев Л.А. Ауробиндо Гхош фалсафасининг маърифатпарварлик ғоялари. Oreantal renaissance. Innovative educational, natural and social sciences journal. Тошкент, 2021 йил - №-4.Б 568-574

⁴⁵ Валиев Л.А. Ауробиндо Гхошнинг ижтимоий – фалсафий қарашларида инсон ақли. Academic research in educational sciences. Scientific Journal. Тошкент, 2021 феврал. № 2. 808 - 815

7. Скороходова Т.Г. “Нам нужно пользоваться словом “ведантисты” вместо “индусы””: интерпретация истории индийской философии в трудах Свами Вивекананды
8. Б.Алаев. История Востока. Т 5.:Восток в новейшее время 1914 – 1945 г. 307 – 3011.С.
9. Ф.Н.Юрлов., Е.С.Юрлова., История Индии. XX век. – М.:Институт востоковедения РАН, 2010. 36. С.
10. Л.А.Валиев. Гҳош таълим концепциясининг шаҳс маънавиятидаги ўрни. ТДТрУ.2022. Б.522-526
11. L.A.Valiyev. The philosophy of ancient religious teachings in Ghosh’s views. International Scientific Journal. November АҚШ. Volume: 103. 2021 йил P. 683-686 ISSN: 2308-4944 SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS.

IBN MISKAVAYHNING IJTIMOYIY-FALSAFIY QARASHLARIDA JAMOAVIY HAMJIHATLIK VA O'ZARO MUHABBAT MASALASI

SULAYMONOVA Shahnoza Nodirovna

TDSHU doktoranti

shahnozanodirovna@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-203-208>

ANNOTATSIYA

Maqola Musulmon sharqi ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixida yorqin iz qoldirgan buyuk mutafakkirlardan biri Abu Ali ibn Miskavayhning "Tahzibul-axlaq" asaridagi axloqiy tarbiya, jamoaviy hamjihatlik va o'zaro muhabbat mavzusiga oid mulohazalariga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: "Tahzibul-axloq", "Ixvon as-safo", muhabbat, ilohiy ishq, xayr, havas, oila, jamiyat, jamoaviy hamjihatlik, o'zaro muhabbat.

ABSTRACT

The article is devoted to the comments of Abu Ali ibn Miskawayh, one of the great thinkers who left a bright mark in the history of the socio-philosophical thinking of the Muslim East, in his work "Tahzibul-Akhlaq" on the topic of moral education, collective solidarity and mutual love.

Keywords: "Tahzibul-Akhlaq", "Ikhwan as-Safa", love, divine love, goodness, lust, family, society, collective solidarity, mutual love.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена комментариям Абу Али ибн Мискавайха, одного из великих мыслителей, оставивших яркий след в истории социально-философской мысли мусульманского Востока, в его труде «Тахзибул-Ахлак» на тему нравственного образование, коллективная солидарность и взаимная любовь.

Ключевые слова: «Тахзибул-Ахлак», «Ихван ас-Сафа», любовь, божественная любовь, благость, похоть, семья, общество, коллективная солидарность, взаимная любовь.

KIRISH (Introduction)

Ibn Miskavayh Ixvon as-safo maktabidan keyingi islom olamida axloq falsafasini tizimlashtirishga harakat qilgan birinchi faylasufdir. "Tahzibul-axlaq" uning eng muhim va keng qamrovli kitobidir. Axloq qoidalari va asoslarini o'zida mujassam etgan bu kitob yangicha tartib bilan yozilgan. Ayrımlarning fikricha, u axloq ilmini tartibli, tizimli va yaqqol taqdim etgan birinchi kitobdir.

Ibn Miskavayh ushbu asar mazmunida qiyoslash usulidan foydalangan. U islom axloqini boshqa yunon faylasuflari, xususan Arastuning axloq haqidagi qarashlari bilan sintez qilib, axloqqa yangicha talqin olib keldi. U azob-uqubatlarga va jamiyatdan ajralganlikka asoslangan tasavvufiy axloqqa qarshi chiqdi, yunon an'analari ifodalovchi oqilona axloqiy tushuncha bilan o'z davrida amal qilgan

zohidiy hayot kechirishni tanqid qildi. Unga ko'ra, jamiyatdan uzulganlar ezgulikka erisha olmaydi. U shunday nuqtai nazari bilan so'fiylik axloqiga ham yangicha qarash olib kirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik tamoyillardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ibn Miskavayh "Tahzibul-axlaq" asarida axloqiy tarbiyani etti qismga ajratib, ulardan biri sevgi va uning turlari to'g'risida to'xtaladi.

Miskavayh insonlarning har xil yaqinligini sevgiga asoslagan. Chunki, uning fikricha, insonlar turli xil kamchilikka ega va bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun ular bir-biriga muhtojdir. Shunga ko'ra, u sevgini uning shakllanishi va davomiyligiga qarab belgilagan. Faylasuf sevgining inson hayoti uchun ahamiyatini tushuntirar ekan, havas, zavq, yaxshilik va shu uch tushunchaga asoslangan muhabbatni to'rt turga bo'ladi.

- 1- Tez paydo bo'lib, tez yo'qoladigan muhabbat (lazzat, zavq)
- 2- Tez shakllanib, asta-sekin yo'q bo'ladigan muhabbat (yaxshilik)
- 3- Sekin shakllanib tez yo'qolib ketadigan muhabbat (havas)
- 4- Sekin-asta shakllanib, sekin yo'q bo'ladigan muhabbat (zavq-manfaat - yaxshilik).

U kishilarning harakatlaridan maqsad uchta, to'rtinchisi esa bu uch maqsadning birlashuvidan kelib chiqadigan narsa ekanligini ta'kidlagan. Bular rohat, yaxshilik, manfaatlar va ularning birikmasidan hosil bo'ladigan narsalardir. Agar bu uchalasining qo'shilishidan paydo bo'lgan muhabbatda yaxshilik bo'lsa, o'sha sevgi asta-sekin vujudga keladi va asta-sekin parchalanadi.

Insonlarning mana shu to'rtta orzusi inson hayotining maqsadidir. Bu odamlar o'rtasidagi sevgining asosidir.

Uning ta'kidlashicha, bunga erishishga yordam beradigan har bir kishi muvaffaqiyatga erishadi. Shunga ko'ra, rohatga bo'lgan muhabbat tezda paydo bo'ladi va tezda yo'qoladi. Chunki zavq tez o'zgarib turadigan narsadir. Sababi ezgulik bo'lgan sevgi tez shakllanadi, lekin asta-sekin yo'qoladi. O'z-o'zini qiziqtirgan sevgi asta-sekin rivojlanadi va tezda yo'qoladi. Agar ishqda zavq va qiziqish uyg'unligidan iborat ezgulik bo'lsa, u asta-sekin shakllanadi va asta-sekin yo'qoladi.

Ularning eng oliysi bu uchlikning birlashuvidan paydo bo'ladigan muhabbat, ya'ni o'z mohiyatiga ko'ra ezgulikdir. O'z mohiyatiga ko'ra yaxshi bo'lgan sevgi asta-sekin yuzaga keladi va sekin yo'q bo'ladi, ya'ni asta-sekin yo'qoladi. Odamlarning

baxti ijtimoiy hayotda ekanligini ta'kidlagan faylasuf, uch narsaga bo'lgan muhabbatni barcha sevgilardan ustun qo'ydi:

Miskavayh, eng oliy ishq –bu Allohga bo'lgan ishq, muhabbat ekanligini aytgan. Uning fikricha, Allohning sevgisiga erishganlar juda kam. Ikkinchi muhim sevgi - bu ustozga bo'lgan muhabbatdir. Ustoz ma'naviyatli shaxs va tarbiyachi bo'lganligi uchun uni baxtga erishishda yo'l ko'rsatuvchi sifatida ko'rgan. Shuningdek, u oliy deb bilgan uchinchi muhabbat ota-onaga bo'lgan muhabbatdir. Darhaqiqat, u ota mehriga alohida urg'u berib, otaning fidoyiligini yanada ulug'lagan.

Bu borada, Ibn Miskavayh do'stlik mavzusiga to'xtalib, do'stlikni foydali ehtiyoj sifatida izohlagan. Do'stlikka ziyon etkazadigan odamlar johil kishilardir deydi. Uning ta'kidlashicha, baxtli odam do'st orttirgan odamdir. Sultonlarga ham do'st kerak va shu haqiqiy do'stlar unga xalq haqiqatini yaxshiroq tushuntirib berishadi.

U keksalar do'stligi ne'matga, bolalarning do'stligi esa zavqga asoslanganligini ta'kidlab, doimiy do'stlik yaxshilikka asoslanishini aytdi. Yaxshilikka asoslangan sevgi tashqi zavqga ham, manfaatga ham asoslanmaydi. Ular bir-birlarini yaxshi ko'radilar, chunki ular yaxshilik va ezgulikni qidiradilar.

Ibn Miskavayh o'z kitobida jamoaviy masalalarga alohida to'xtalib, odamlar bir-birlarini sevib, bir-birlariga yordam berishlari, o'zaro hurmat ko'rsatishlari kerakligini aytib o'tadi. U yaxshilik va baxt mavzusida Arastudan ilhomlanib: “Har bir jonzotga (insonga) xayr va baxt nima uchun in'om etilgan bo'lsa, uni to'g'ri va mukammal qilish lozimdir”, dedi. Shu nuqtadan boshlab u sotsiologik masalalarga to'xtalib, quyidagilarni aytdi:

“Insonga lozim bo'lgan ezgu ishlarni bajarishga bir kishining kuchi yetmaydi. Shu sababli insonlar jamiyat bo'lishi, ya'ni birga yashash kerak. Bularning barchasini odamlarning bir-biriga yordami bilan amalga oshirish mumkin. Jamiyat shunday darajadagi insonga o'xshaydi, odamlar esa bir-birining a'zolariga o'xshaydi.

Odamlar har doim bir-biriga muhtoj ekanligi aniq. Chunki odamlarning bir-birlariga yordam berishlari shart. Inson hayotida ko'plab kamchiliklar mavjud bo'lib, ularni alohida ta'minlash va tugatish mumkin emas. Odamlarning bu ehtiyoji ularni birlashishga, bir-birini sevishtirishga va bir-birlari bilan til topishishga majbur qiladi; ularni bir jamoaga to'playdi va barchasini foydali maqsadga aylantiradi. Zero, inson jamiyatning mavjudotidir”.

Mana shu odamlarni o'zaro muhabbatga, munosabatlarga, yig'inlarga chorlovchi yagona sabab, kamchiliklarimiz, ehtiyojlarimiz bir kishi tomonidan to'ldirilmasligi yoki bartaraf etilmasligidan boshqa narsa emas.

Sadoqat deb ataladigan fazilat ham muhabbatning bir turidir. Shuningdek, sevgi sadoqatdan ko'ra kengroq tushuncha. Jamiyatdagi deyarli insonlar o'rtasidagi o'zaro muhabbatni doimo ko'rish mumkin bo'lsa, sadoqat ularning hammasida emas, balki ba'zi odamlargagina xosdir. Shu sababli bu noyob fazilat hisoblanadi.

Haqiqat sohiblari orasida sadoqatning bir shakli ham borki, u yaxshilikka asoslangan vafodir va bu xayr sobit yaxshilikdir. Bu sobit xayr, ezgulik o'z mohiyatiga ko'ra o'zgarmas bo'lgani uchun haqiqat ahli o'rtasidagi muhabbat va sadoqat hech qachon o'zgarmas va yo'qolmaydi, balki abadiy qoladi. Sevgi va sadoqatning bu shakllarining lazzatlari boshqalariga umuman o'xshamaydi. Darhaqiqat, odamlarning tabiati ham har xil va hat turli bo'lib, har bir inson o'z tabiatiga mos keladigan lazzatga intiladi. Holbuki, insonda o'z tabiatidan bo'lak tabiat bilan qorishmagan ilohiy, sodda substansiya mavjud bo'lib, uning lazzatini boshqa lazzatga qiyoslab bo'lmaydi. Chunki, bu lazzat sof va sodda. Demak, bu ilohiy mohiyat ustiga qurilgan ishq ilohiy ishq bo'lib, bu ishq eng yuqori darajaga olib chiqilsa, insonni Olohga xos bo'lgan mukammal va Pok ishq sari yetaklaydi. Insondagi bu ilohiy substansiya kir va zangdan tozalanib, sof holga aylanar ekan, asl holiga yaqinlashadi va keyin uni Aql (birlamchi xayr) ko'zi bilan ko'radi. Va bu holatda, bu birlamchi xayr o'sha odamning ongini o'z nuri bilan to'la yoritadi va hech qanday lazzatga o'xshamaydigan ilohiy lazzatga birlashtiradi, ya'ni insondagi qisman ilohiy substansiya o'zining asli bilan birlashadi. Bu birlashish (Ittihad) inson dunyo hayotidan uzilganda, ajralganda sodir bo'ladi va tom ma'noda haqiqatga aylanadi. Zero, shundagina ruh to'liq poklikka erisha oladi.

Shu o'rinda ibn Miskavayh Arastuning sotsiologik g'oyalariga qisqacha to'xtalib o'tadi: Arastuning fikricha, inson tabiatan madaniyatli, ya'ni u jamiyat mavjudoti sifatida yaratilgan" demak, yaxshi va yomon vaziyatlarda ham doim bir-birimizga muhtojmiz. Hattoki, bir faqirning qornini to'yg'izish uchun boy yoki podshohga muhtoj bo'lgani holda, boy yoki podshoh nafaqa berish uchun bir faqirga muhtoj bo'ladi, shuning uchun ham odamlar o'rtasida sevgi va do'stlik kerak. Arastuning fikricha, eng oliy muhabbat – ilohiy muhabbat hamda unga erishish lazzatidir.

Shuningdek, Ibn Miskavayh Suqrotga to'xtalib, unga ko'ra, muhabbat va mehr dunyodagi barcha xazinalar va barcha turdagi dunyo boyliklaridan ustun sanalganligi va bu muhabbatni eng avvalo bolalar ongiga singdirish kerakligini aytadi chunki hech bir inson dunyolarga ega bo'lsada muhabbatsiz yashay olmasligini ta'kidlaydi.

XULOSA (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, ko'pgina faylasuflar qatori ibn Miskavayh ham o'z davri muammolariga yechim topishga harakat qilgan va o'zi juda muhim sohalarda asarlar yozgan. Bu sohalarning eng muhimi bu sohaga bo'lgan qiziqishi va qoldirgan asarlari tufayli islom falsafasida birinchi axloq faylasufi sifatida tanildi va islom axloqshunosligining asoschisiga aylandi.

Biz maqolamizda so'z yuritgan "Tahzibul-axlaq" kitobida faylasufa axloqiy tarbiya, inson qalbining ta'rifi va kuchlari, axloq va temperament, inson xatti-harakatlari, muhabbat turlari, qalb kasalliklari va ularni davolash kabi yetti bo'limda insonning ma'naviy tarbiyasini ta'minlaydigan bilimlarni tizimli ravishda yetkazishga harakat qilgan.

U axloqda muhabbatning ahamiyatini ta'kidlab, axloqiy fazilatlarni faqat muhabbat orqali amalga oshirish mumkinligini aytadi. Shuningdek, oilada, jamiyatda, davlatda hamjihatlik asosini mehr-muhabbatga bog'lab, jamiyatda mehr-muhabbatni yoyish boshqaruvchilarning asosiy burchi ekanligini ta'kidladi. Chunki uning fikricha, sevgi inson tabiatidan kelib chiqadigan ehtiyoj va har bir inson o'zini to'ldirish uchun boshqasiga muhtojdir. Bu birlashish va birga yashash zarurligini keltirib chiqaradi. Jamiyatning barcha qatlamlaridagi shaxslarning integratsiyalashuvi va birgalikda yashashi faqat sevgi bilan amalga oshadi.

REFERENCES

1. Abdul Aziz Izzat."Tahdib ul-akhlaq". Ibn Miskaweyh. Beyrut. 1963.R. 15-p.
2. Abdul Aziz Izzat. Ibn Miskavayhning axloq falsafasi va uning manbalari. Qohira, 1946 y. – B.7
3. Ibn Miskaweyh «Tahdib ul-akhlaq». Beirut. 2012. –R. 163p.
4. Sulaymonov, J. Abdurahmon ibn Xaldunning tamaddun taraqqiyoti haqidagi qarashlarida jamiyat tahlili//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.
5. Sulaymonov, J.Karimov N.Contribution of Abu Isa Tirmidhi to the Science of Hadith //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-9 Issue-1, November, 2019. P. 593-599.
6. Sulaymonova, S. N. (2021). IBN MISKAVAYH MASHSHOIYYUNLIK YO 'NALISHINING SISTEMALASHTIRUVCHISI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 15-20.
7. Sulaymonova, S. N. (2021). IBN MISKAVAYHNING ARAB TILIDA YOZILGAN ASARLARI TAVSIFI. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 908-913.

8. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYH ASARLARIDA HIND AXLOQIGA OID MULOHAZALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 635-641.
9. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYHNING INSON KAMOLITI MASALASIGA MUNOSABATI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 917-923.
10. Sulaymonova, S. N. (2022). ABU NASR FOROBIY VA IBN MISKAVAYH AXLOQIY QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 730-741.
11. Sulaymonova, S. N. (2022). IBN MISKAVAYHNING “TARTIBUS-SAODAT” VA “MANAZILULULUM” ASARI HAQIDA. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 684-688.
12. Sulaymonova, S. N. (2021). IBN MISKAVAYH AXLOQIY QARASHLARIDA INSON KAMOLITI MASALASINING QO ‘YILISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 919-925.

DIALECTICAL INTERPRETATION OF THE EXISTENCE OF INTERSTATE COMMON SEAS

RAMATOV Jumaniyoz Sultanovich.

Professor of Tashkent State Transport University.

ROZIGUL Umarova

*Associate Professors of the Department of Social Sciences,
Tashkent State Transport University*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-209-214>

ABSTRACT

In the article, it is emphasized that today's geographical situation was different before, the current view of nature will not remain like this forever, everything in the world is constantly changing and moving based on the principles of dialectics, nothing and events cannot remain unchanged in one state, this process applies to everything.

Key words: *dialectic, change, principle, sea, ship, analogy.*

АННОТАЦИЯ

В статье подчеркивается, что сегодняшнее географическое положение раньше было иным, сегодняшний взгляд на природу не останется таким навсегда, все в мире постоянно меняется и движется на основе принципов диалектики, и ничто и события не могут оставаться неизменными. одной стране, этот процесс распространяется на все.

Ключевые слова: *диалектика, изменение, принцип, море, корабль, аналогия.*

INTRODUCTION

In ancient times, the Phoenicians were the people who achieved the first successes in the field of shipping and sea routes. "Phoenicia is an ancient state that existed in a part of the territory of the present-day Lebanon and Syria"⁴⁶ бўлган. Sailors of this country opened sea routes across the Mediterranean Sea. In their ships, they reached the British Isles in the northern direction through the Strait of Gibraltar, and in the southern direction they reached the Indian Ocean through the Red Sea. There is also information that Phoenician sailors were in contact with the eastern regions, including the countries of Central Asia. True, some who heard this idea may exclaim, "It can't be." They can be understood. Because the distance between the lands where the ancient Phoenician state existed and Central Asia is very long, and

⁴⁶ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

these regions are not connected with each other by waterways. So, how did the ships of the Phoenician sailors sail to Central Asia? Or, on the contrary, how the ships of the Central Asian sailors can get to Phoenicia, which is located on the shores of the Mediterranean Sea.

DISCUSSION AND RESULTS

In fact, in today's geographical location of rivers and seas, it is not possible. However, today's geographical situation was not like this from the beginning. The way nature looks today will not stay like this forever. According to the principles of dialectics, everything in the world is in constant change and movement. Nothing and event cannot remain unchanged. This process applies to everything. There is only one difference - it's a matter of time. Days, hours and minutes can be enough for some things and events to change. For example, on May 31, 2020 at 00:22 Tashkent time, the "Falcon 9" rocket launched into space by the US company "SpaceX" managed to enter the earth's orbit in a few minutes. It is a well-known fact in agriculture that a seed sown in the ground germinates in a matter of days, and many such changes occur before our eyes. But there are also changes that will take years, centuries, thousands, and even millions of years to change. These include the change of land relief, the emergence of new continents, oceans and seas, and the growth of mountains, the creation of rivers, the change of their beds, and others. If we think in this sense, there is a great possibility that sea and river routes connecting Phoenicia and Central Asia existed several thousand years ago. As a proof of our opinion, we quote the following historical source: "Many Greek authors also wrote that India was a river route to Central Asia and from there to the Caucasus and the Black Sea. This road went along the Indus, Kunduz Darya or Balkhob, and then through Amudarya and Uzboy to the Caspian Sea. One more thing. Scientists have scientific hypotheses that the Aral Sea and the Caspian Sea were connected to each other in ancient times. At that time, the water in the river, especially the Amudarya and Syrdarya waters, was much higher than now. Then, the location of riverbeds and tributaries was also very different from what it is today. For example, the Amudarya flows in place of the city of Kat where our great predecessor, the world-renowned encyclopedist Abu Raykhan Beruni was born, the dried up valleys of the Zarafshan River, etc. Ultimately, all of this serves to scientifically substantiate our conclusions, which we stated above, that the territories of Central Asia were connected with the countries of the world through rivers and sea routes in ancient times. Thus, as the land relief, location of the seas, river beds and tributaries change over the years, the idea that our country was connected with the world's sea routes through waterways in the past does

not disappear. If we approach this issue from a dialectical point of view, the possibilities of explaining the issue scientifically will expand⁴⁷. The presence of an international sea route in Central Asia in ancient times indicates that shipbuilding was also developed here. After all, sea transport cannot be imagined without ships. Already, strong and durable ships were needed to travel long distances and transport heavy cargo. In turn, intelligence, knowledge and skill were needed to make such ships. It can be said that such talent and ability have existed in the blood of Central Asians since time immemorial. According to the information, "the first image of a ship in Central Asia is reflected in the pictures on the rocks of Beshtobe, 20 km from Nukus... S.P. According to Tolstov, the date of the shape of the ship depicted on the statue in Beshto'be is calculated from the 3rd to the beginning of the 1st millennium BC, which corresponds to the Bronze Age... This is a Phoenician ship. It was mainly a merchant ship and is depicted in the reliefs of the palace of Saragon II from the 8th century BC. Like the ship depicted on the Beshtobe rock, it has one sail and one mast, and the mast is held by two ropes, one tied to the nose and one to the tail⁴⁸. Here is a scientific proof for you: how to explain the fact that the same ship was painted in two locations very far (about 6 thousand km) from each other. How can people who are so far away from each other and lived no less than three thousand years ago, draw the same thing in such a similar way. Then, the image of the ships is a complex drawing. It is impossible to draw it, in this way, with such precision. The only way to make these ships look like this is to draw them facing away. So, these ships were equally present in both locations. We make a logical conclusion: the presence of the same ship in two places far from each other means that these ships are sailing between these areas. So, the conclusion is that in ancient times, Central Asia had international sea routes with the countries of the world⁴⁹.

Amudarya and Syrdarya, two central rivers of Central Asia, served as important communication routes in international and domestic trade. Many boats and ships sailed on these rivers. Boats transported merchants, tourists and their goods from one side of the river to the other. We have all heard the name of Clavijo, a Spanish traveler who traveled to Central Asia in the early 1400s. It is known that Clavijo, who traveled for years, visited many countries and met their kings. In particular, he was in

⁴⁷ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Толмасбек Анвар Ўғли Шодмонов, Улуғбек Жеткербай Ўғли Уразбаев (2022). МАМЛАКАТНИНГ БАҲҚАРОП ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИНЛАБ БЕРИШДА ЙЎЛЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (11), 309-314.

⁴⁸ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

⁴⁹ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Толмасбек Анвар Ўғли Шодмонов, Улуғбек Жеткербай Ўғли Уразбаев (2022). МАМЛАКАТНИНГ БАҲҚАРОП ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИНЛАБ БЕРИШДА ЙЎЛЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (11), 309-314.

the reception of Amir Temur, who was considered the unequaled ruler of that world. Claviho wrote down a lot of information about the social and economic situation of the Central Asian region. In particular, in his works, he spoke about river communication routes.

CONCLUSION

Claviho said, "At that time, boats sailed on the Amudarya, transporting people from one shore to another, and it was considered necessary to have a special label or decree that allowed to sail to transport people⁵⁰. Two important conclusions can be drawn from this record of Claviho, who was in Central Asia during the reign of Amir Temur: first, there were boats serving people, especially merchants and tourists, on the Amudarya, and they transferred people from one coast to another on cruises; secondly, it was necessary to have a special label or decree to do this work, that is, a license in modern language. Six hundred years ago, when the feudal system was at its peak, it was one of the most important innovations to organize public services. It is not an easy task to carry people through the parties. Not everyone is allowed to do it because this work has its own responsibilities and responsibilities. This is also a manifestation of Amir Temur's wise policy in managing the state and society.

REFERENCES

1. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.
2. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.
3. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sultonov, S., & Kushakov, F. (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 582-586.
4. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.

---

⁵⁰ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

5. Умарова, Р. Ш. (2019). Бытие и философские взгляды Абу Райхана Беруни. *Достижения науки и образования*, (3 (44)), 32-33.
6. Ramatov, J., & Umarova, R. (2021). Central Asia in IX-XII Centuries: Socio-political Situation, Spiritual and Cultural Development. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 2(04), 148-151.
7. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
8. Умарова, Р. (2015). Некоторые аспекты взаимоотношений природы, человека и общества во взглядах Абу Али Ибн Сино и Абу Райхан Беруни. *Theoretical & Applied Science*, (10), 127-129.
9. Умарова, Р. Ш., Абдукаримова, Г. Б., & Тухтабоев, Э. А. (2019). Вклад Абу Райхана Беруни в развитие философии Ближнего, Среднего Востока и мировой науки. *Проблемы науки*, (12 (48)), 65-66.
10. Умарова, Р. Ш. (2019). Основы духовно-нравственного воспитания молодежи в трудах Абу Райхана Беруни. *Проблемы науки*, (4 (40)), 56-57.
11. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39.
12. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 803-810.
13. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич, Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ МИСОЛИДА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (9), 606-612.
14. Ramatov, J.S., Umarova, Rozigul , & Khasanov, M.N. (2022). METHOD OF DETERMINATION OF TRANSPORT INTENSITY IN URBAN CONDITIONS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 931-936.
15. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.

16. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
17. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (7), 35-39.
18. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1031-1036.
19. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
20. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГХОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1161-1169.
21. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
22. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 952-956.
23. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). ANALYSIS OF THEORETICAL MODEL OF INNOVATION INVOLVEMENT IN EDUCATIONAL PRACTICE. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (6), 937-942.
24. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОИЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
25. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙ ТАЪЛИМОТИ АСОСИДА БАРКАМОЛ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИЛИШ МАСАЛАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 393-398.

THE RELATIONSHIP OF THE FUTURE OF COUNTRIES TO THE COMMUNICATION AND TRANSPORT SYSTEM

RAMATOV Jumaniyoz Sultanovich.

Professor of Tashkent State Transport University.

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-215-221>

ABSTRACT

The article analyzes the fact that the creation of society, which is the fruit of social relations, saved people from primitive times, and that the creation of society played an important role in the strengthening of the position of communication in people's lifestyle, the emergence of the need for transportation and its further development.

Key words: *society, need, road, transport, communication.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется тот факт, что становление общества, являющееся плодом общественных отношений, спасло людей от первобытных времен, что становление общества сыграло важную роль в укреплении позиции общения в образе жизни людей, а возникновение общественных отношений.

Ключевые слова: *общество, потребность, дорога, транспорт, связь.*

INTRODUCTION

Phrases and concepts used in scientific communication, mass media, and everyday life in general vary in their scope. Some words have a narrow meaning, while others are used in a very broad sense. The concept of social relations is a very broad concept. Social relations are a complex system created and formed as a result of human conscious activity, in which mutual relations are established within all spheres and directions. The transport and communication system also appears as an integral part of these relations. All areas and directions in social relations are mutually deterministic and have always required each other. In scientific terms, "The paradigm of mutual exchange for social relations is a unified whole system

The emergence of society, which is the fruit of social relations, saved people from primitive times. The emergence of society, the importance of communication in the way of life of people, the emergence of the need for transport and its further development became important. The community of people who learned to live first as a family, then as a clan and tribe, was not satisfied with living within a narrow

territory as before. Now they started looking for a comfortable place to live in the environment⁵¹.

DISCUSSION AND RESULTS

For this purpose, they studied and mastered the surrounding large areas. New roads and paths were opened for this purpose. After finding a suitable place, they settled here. In the place of these settlements, over time, cities appeared. We can conclude from this that the ancient cities were built on the land that was acceptable in all respects, including in areas where communication issues were resolved. The prospects of the cities built in such a convenient place were also high. According to the words of the ancient Greek scholar Plato, a real city is "...a city where conditions are created for the realization of praiseworthy customs and morals of people, where it is located, and where natural conditions are favorable, that is, it is possible to bring food and other necessary things for the inhabitants." It can be said without hesitation that this opinion of the great Greek scholar is directly related to communication⁵². Because it was possible to bring food and other necessary things for the population, the phrase is being used. What do you need to bring the essentials?

Of course there must be ways. The more roads connecting the city with other regions and the city is located along the inter-regional road, the more the city will undoubtedly develop⁵³. Then, as Plato said, such cities will have the opportunity to bring everything necessary for life and development. In such cities, there is no shortage of essentials. Because the necessary products have been brought in from any region. It doesn't take much effort to prove it. Simply, if we look at the geographical location of the cities that are famous in history and still exist today, with a history of several thousand years, and their place in the series of domestic and international roads, everything becomes clear. Because all known and famous cities are located in a convenient geographical area and at the intersection of transit roads. For example, we can see that our cities such as Samarkand, Bukhara, Tashkent, Termez are located at the same important intersections. First, these cities are located at the center of local internal roads in the area. Secondly, the branches of the "Great Silk Road", which is the longest caravan route in the history of mankind, connecting the East and the West, also passed through these cities. In turn, these factors allowed cities to flourish. We can confidently say that these factors have also played a decisive role in the

⁵¹ Salimov B.L. The philosophical role of dialectical categories in human life. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. Volume: 1, Issue 6, 2021. -P.406-410.

⁵² Бахриддин Лутфуллаевич Салимов (2022) ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 403-407

⁵³ Salimov Bakhriddin Lutfullaevich. The Importance of Sea Transport in the Communication System. *WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal*. 2023. Volume 2 Issue 1, 272-275.

formation of cities that have become major industrial and cultural centers in other countries. Therefore, the abundance of roads and the existence of an acceptable communication system are as necessary for cities as water and air.

This centuries-old historical fact in the development of human society has not lost its importance even today⁵⁴. Even now, in the modern world, the issues of road and communication maintain their priority. If we look at the political map of the world, this opinion will be confirmed. It is known that there are currently more than 230 countries in the world. The area, population, and level of development of these countries are different. For example: USA, China, Russia, France, UK, Germany, Japan, Spain, Italy, South Korea, Singapore, Malaysia, Saudi Arabia, UAE, Kuwait, etc. Countries such as Latvia, Lithuania, Estonia, which were created in place of the former union. In all these countries, road and communication issues have been fully resolved. That is, these countries have direct access to the sea. And it can be said that the existence of such an opportunity was one of the decisive factors in reaching the current position of these countries. At the moment, the leading countries of the world, which have great opportunities, are also competing to open additional roads and communication corridors⁵⁵. After all, the opening of new transport corridors leads to an increase in economic potential and an expansion of the sphere of political influence. Such struggles are intensifying in Europe, the Caucasus and the Asian region. Of course, the opening of new transport corridors will more or less affect the social and economic development of developing countries in the region. Naturally, this effect will be more positive. Due to this, the construction of roads and traffic congestion on the roads create favorable conditions for the development of the areas along the road. Therefore, developing countries also prefer to participate in the projects of creating new transport corridors. One such project is called "One Place, One Road" promoted by China.

To date, two international forums have been held within the framework of the "One Place, One Road" project: the first was held in 2017; the second one was held in 2019. Both forums were held at a high level, and many topical issues of international cooperation were discussed. This project is of great importance for Central Asian republics, especially for Uzbekistan. Because the "One place, one road" project opens the door of wide opportunities for Uzbekistan to enter the world market, and for this purpose, to open new communication routes. Understanding this correctly, Uzbekistan approved the "One place, one road" project from the first days and

⁵⁴ Salimov Bakhridin Lutfullaevich. The Importance of Sea Transport in the Communication System. WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal. 2023. Volume 2 Issue 1, 272-275.

⁵⁵ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов (2022) ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 403-407

became an active member of it⁵⁶. The construction of local and international transport roads, which should be implemented on the scale of the project, is being carried out at a rapid pace. In 2016, the launch of the Angren-Pop electrified railway connecting the Fergana Valley was a big step forward towards this noble goal. With the construction of this road, the distance to China will be reduced to 270 kilometers.

CONCLUSION

The main task now is the construction of the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway. There is no doubt that the launch of this railway line in the future will open the door of wide opportunities for the economy of our country⁵⁷. These opportunities are determined by the following factors: first, through this railway, Uzbekistan will have a direct access to China, and through China to the countries of the Middle and Far East; secondly, the time of cross-carriage between these regions will be reduced by 5-6 days; thirdly, the international road connecting East and West passes through the territory of Uzbekistan. As a result, the funds received from transit cargoes serve to further fill the budget.

However, these are future plans for now. Certain preparatory work is required for the construction of this railway. Construction of tunnels, bridges, connection of electric lines, construction of railway stations and other works are planned in the passes through which the railway line passes. First of all, the process of solving the tasks of finding funds and investing for the realization of this project is underway.

REFERENCES

1. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.
2. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.
3. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sultonov, S., & Kushakov, F. (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 582-586.

⁵⁶ Salimov Bakhridin Lutfullaevich. The Importance of Sea Transport in the Communication System. WEB OF SYNERGY: International Interdisciplinary Research Journal. 2023. Volume 2 Issue 1, 272-275.

⁵⁷ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов (2022) ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 403-407

4. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.
5. Умарова, Р. Ш. (2019). Бытие и философские взгляды Абу Райхана Беруни. *Достижения науки и образования*, (3 (44)), 32-33.
6. Ramatov, J., & Umarova, R. (2021). Central Asia in IX-XII Centuries: Socio-political Situation, Spiritual and Cultural Development. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 2(04), 148-151.
7. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
8. Умарова, Р. (2015). Некоторые аспекты взаимоотношений природы, человека и общества во взглядах Абу Али Ибн Сино и Абу Райхан Беруни. *Theoretical & Applied Science*, (10), 127-129.
9. Умарова, Р. Ш., Абдукаримова, Г. Б., & Тухтабоев, Э. А. (2019). Вклад Абу Райхана Беруни в развитие философии Ближнего, Среднего Востока и мировой науки. *Проблемы науки*, (12 (48)), 65-66.
10. Умарова, Р. Ш. (2019). Основы духовно-нравственного воспитания молодежи в трудах Абу Райхана Беруни. *Проблемы науки*, (4 (40)), 56-57.
11. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИННИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (7), 35-39. 3. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ.
12. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 803-810.
13. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 952-956.
14. Раматов, Ж.С., Ҳасанов, М.Н., & Жуманиёзова, Н.С. (2022). ТАЛАБА-ЁШЛАР МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10-2), 866-874.
15. Ramatov, J.S., Umarova, Rozigul, & Khasanov, M.N. (2022). METHOD OF DETERMINATION OF TRANSPORT INTENSITY IN URBAN CONDITIONS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 931-936.

16. Эрнийёзов У., РАМАТОВ Ж., Тухтабоев Э., Валиев Л., Жуманиёзова Н., & Хасанов М. (2022). ШРИ АУРОБИНДО ҚАРАШЛАРИДА ИНСОН ВА УНИНГ МАЪНАВИЙ ЮКСАЛИШ ЗАРУРАТИ. World Scientific Research Journal, 9(1), 197–202. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2285>
17. бдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Ҳасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10), 1226-1235.
18. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOII - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
19. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). ШАХС ДИНИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (7), 35-39.
20. Жуманиёз Султонович Раматов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўймонович Ҳасанов (2022). МАҲКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1031-1036.
21. З. Н. Бобошев, М.Н.Ҳасанов, & Э.А.Нуруллаев. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ АСОСЧИСИ СИФАТИДА. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 108–115. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/623>
22. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 1161-1169.
23. J. S. Ramatov, M. Hasanov AL-FAROBIIY SIYOSIY DAVRAN VA IJTIMOIIY-MADANIY AHVOL // Pedagogik fanlarda akademik tadqiqotlar. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/al-farobiy-davridagi-siyosiy-va-izhtimoiy-madaniy-vaziyat> (kirish sanasi: 12.11.2022).
24. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>

25. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АХЛОҚИЙ ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 952-956.
26. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). ANALYSIS OF THEORETICAL MODEL OF INNOVATION INVOLVEMENT IN EDUCATIONAL PRACTICE. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (6), 937-942.
27. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ТАЪЛИМОТИ АСОСИДА БАРКАМОЛ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИЛИШ МАСАЛАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 393-398.

АҲОЛИНИНГ ТРАНСПОРТГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖИНИ АНИҚЛАШ УСЛУБИ

ЗИЯЕВ Камолиддин Зухритдинович

*Тошкент давлат транспорт университети, PhD, доцент,
Ўзбекистон, Тошкент ш. .
komoliddin28@mail.ru*

АБДУРАЗЗОКОВ Умидулла Абдураззокович

*Тошкент давлат транспорт университети, , PhD, доцент,
abdurazzoqovumid@gmail.com*

ОМАРОВ Жансерик Абдиганиевич

*Тошкент давлат транспорт университети, таянч докторант,
omarovj82@mail.ru*

АБДУЖАЛИЛОВА Мохинур Валижон қизи

*Тошкент давлат транспорт университети, талаба,
abdujalilovamohinur03@gmail.com*

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-2-222-227>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада аҳолининг транспортга бўлган эҳтиёжини аниқлаш услуги ёритилган. Урганч шаҳар ҳудудидаги аҳолининг транспортга бўлган эҳтиёжини аниқлаш натижасида Урганч шаҳар транспорт тизимини такомиллаштириши учун таклифлар берилди.

***Калит сўзлар:** транспорт, транспортга бўлган талаб, автобус, моделлаштириши, тезлик, ҳаракат, транспорт тизими.*

ABSTRACT

This article describes the method of determining the public's need for transport. As a result of determining the transportation needs of the population of Urganch city, proposals are made to improve the transport system of Urganch city.

***Key words:** public transport, bus, bus routes, speed, waiting time, transport system.*

КИРИШ (Introduction)

Транспортга бўлган талаб "ҳаракат" га бўлган эҳтиёжни қондиришни англатади. Бу эса ҳаракатларни уй, иш, дўкон каби турли хил эҳтиёжларга ажратиш билан боғлиқ.

Шундай қилиб, транспорт талаби ҳар қандай эҳтиёжларни (иқтисодий, ҳудудий) қондириш учун зарур бўлган барча ҳаракатлар сифатида қаралади ва

ҳаракат субъектларининг (масалан, одамлар) ёки ҳаракат объектларининг (масалан, транспорт воситалари) барча ҳаракатларини акс эттиради.

Транспортни режалаштириш моделлаштириш ҳудудда транспортга бўлган талабни билиш орқали амалга оширилади. Маълумотларни йиғиш орқали ташиш учун ҳаракатлар матритсаларини фақат қисман аниқлаш мумкин. Шу сабабли, реал талабни ифодалаш учун математик моделлар қўлланилади, улар тизимли маълумотлар ва аҳолининг транспорт ҳаракати тўғрисидаги маълумотлар, шунингдек, транспортга бўлган эҳтиёж асосида транспорт оқимларини ҳисоблайди.

Яна бир муҳим функция келажак прогнозлари ва режалаштиришларини тақдим этишдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР (Discussion and results)

Йўловчилар ҳаракатланиши учун транспортга бўлган эҳтиёжни моделлаштириш учун ушбу стандарт 4 босқичли моделдан фойдаланади:

- **Трафикни яратиш.** Манбадан ва манзилгача бўлган транспорт ҳажми талаб қатламлари бўйича тақсимланган, аммо транспорт усуллари бўйича ажратилмаган барча транспорт ҳудудлари учун ҳисобланади. Ҳисоблаш натижалари ёзишмалар матритсаларининг якуний сатрлари ва устунлари ҳисобланади.

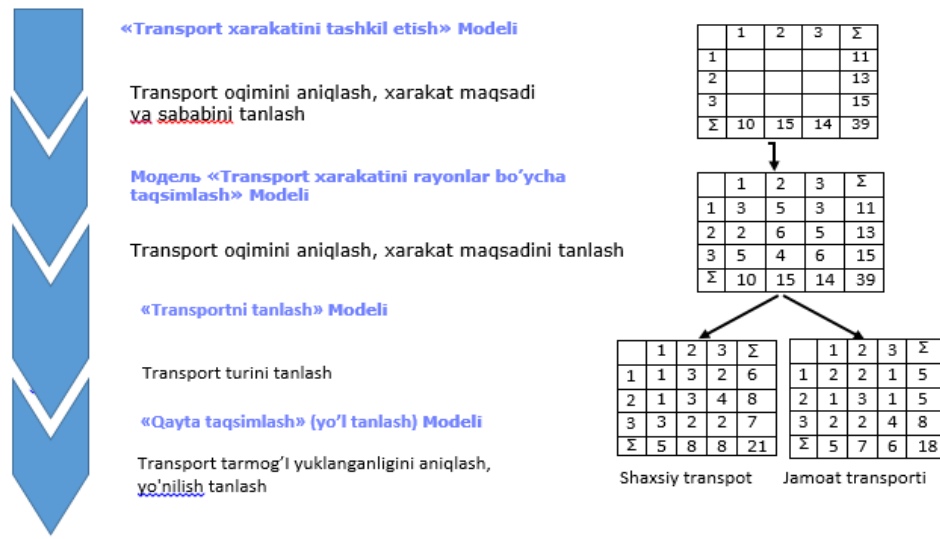
- **Минтақалар бўйича тақсимот.** Барча транспорт ҳудудлари орасидаги транспорт оқимининг ҳажмлари ҳисоблаб чиқилади, талаб қатламлари бўйича батафсил тавсифланади, лекин транспорт воситаларининг турлари бўйича батафсил кўрсатилмайди.

- **Транспортни танлаш (тартибни танлаш).** Ҳаракатланиш матритсалари ҳисоблаб чиқилади, уларнинг ҳар бири маълум бир транспорт туридан фойдаланган ҳолда ҳаракатларга мос келади.

- **Йўналишлар бўйлаб қайта тақсимлаш.** Транспорт турлари бўйича ҳаракатининг қайта тақсимланишини ҳисоблаш транспорт ва йўловчилар оқимининг интенсивлиги қийматларини олиш имконини беради. Қайта тақсимлаш босқичи талабни ҳисоблаш циклининг охириги босқичидир. Ҳисоблаш натижасида олинган модел юк кўрсаткичлари транспорт интенсивлигининг башоратли баҳоси маъносини англатади.

Корреспонденция матритсаларини ҳисоблаш ҳар қандай транспорт моделида асосий элемент ҳисобланади - аслида 4 босқичли моделдаги 3 босқич корреспонденциялар матритсаларини ҳисоблашга бағишланган (Трафикни яратиш, тақсимлаш ва транспортни танлаш). Ушбу босқичда моделда ишлатиладиган транспорт турлари учун ҳаракатлар матритсалари

шакллантирилади. 1-расмда ҳаракатни 4 босқичли талаби модели тасвирланган.

1-расм Ҳаракатни 4 босқичли модели

Ҳаракатланиш матритсалари транспортни районлаштириш асосида қурилади ва ҳар бир транспорт райони жуфтлиги орасидаги ҳаракатлар сонини акс эттиради, кейинчалик улар транспорт тармоғидаги ҳаракат интенсивлигини ҳисоблаш учун ишлатилади.

Ушбу ишда матритсалар моделлаштирилган шаҳар аҳолисининг транспортда ҳаракатланиш параметрларини баҳолашга асосланган ёндашув ёрдамида ҳисоблаб чиқилади (сўров натижалари билан аниқланади).

Тўрт босқичли модел ёрдамида ҳаракатлар матритсаларини ҳисоблаш учун қуйидаги дастлабки маълумотлардан фойдаланилади:

- транспорт таклифи маълумотлари (транспорт инфратузилмаси тўғрисидаги маълумотлар, яъни бир транспорт худудидан бошқасига ҳаракатланиш имкониятлари ва шартлари);
- транспорт худудлари (аҳоли, иш жойлари ва бошқалар) бўйича ижтимоий-иқтисодий статистика маълумотлари;
- давом этаётган сўровдан олинган транспорт ҳаракати тўғрисидаги маълумотлар (ҳаракат вақти ва транспорт турлари бўйича тақсимлаш).

Ҳисоблаш одатда талабнинг алоҳида қатламлари бўйича амалга оширилади, масалан, уйдан ишга, уйдан ўқишга ҳаракатланишлар. Транспортга бўлган эҳтиёжни ҳисоблаш моделлаштиришнинг мақсад ва вазифаларига қараб, кунлик давр, тиғиз соат ёки бошқа вақт оралиғида амалга оширилади.

Трафикни яратиш босқичи транспорт оқимларини яратиш ва жалб қилиш жараёнларини тавсифлайди. Яқуний натижа - ҳар бир транспорт районида чикиб кетадиган ва кирадиган ҳаракатларнинг умумий сони.

Шундай қилиб, ҳисоблаш натижалари ҳаракатлар матритсасининг сатрлари ва устунлари бўйича йиғиндилар бўлиб, уларда ҳар бир транспорт ҳудуди учун зарур бўлган трафик ҳажми тўғрисидаги маълумотлар мавжуд.

Трафикни шакллантириш босқичида турли хил ҳаракатларга эга бўлган аҳоли гуруҳларининг ҳаракатчанлиги (яратиш ва жалб қилиш даражаси) ҳақидаги маълумотлар ва сўровлар асосида ҳар бир ҳаракатланиш ҳудудида бошланган ёки тугайдиган ҳаракатларнинг умумий сонини тавсифлаш учун манба-мақсадли гуруҳ модели ишлатилган мақсадлар (талаб қатламлари).

Талаб қатлами одамларнинг алоҳида ижтимоий гуруҳи (бир хил хулқ-атвор гуруҳи) томонидан бир манба-мақсадли гуруҳда амалга оширилган ҳаракатларни тавсифлайди. Мисол учун, "Уй-иш" талаб қатлами уйдан ишга ҳаракатни тасвирлаши мумкин.

Урганч шаҳрининг асосий моделини яратишда ҳаракатларни ҳисоблашнинг 3 та модели ишлаб чиқилган:

- Йўловчилар ҳаракати модели
- Юк ташиш модели
- Кордон ҳаракати модели.

Йўловчилар ҳаракати транспорт турларини ўз ичига олади: Велосипед (БИКЕ), энгил автомобил - ашахсий (САРл), Пиёда (ПЕД), Жамоат транспорти (ПУТ), энгил автомобил - такси (ТАХИ). Юк ташишларга юк кўтариш қобилияти бўйича тақсимланган юк ташиш киради: 2 тоннагача - Г1, 2 дан 8 тоннагача - Г2 ва 8 тоннадан ортиқ - Г3. Моделга ташқаридан келадиган транспорт оқимини ҳисобга олиш учун йўловчи транспорти - якка тартибдаги, пиёдалар, жамоат транспорти, йўловчи транспорти - такси, юк транспортини ҳисобга олган ҳолда кордон ҳаракати модели қурилган.

Барча йўловчилар ҳаракати икки гуруҳга бўлинган - автомобил хайдаш имкони бўлган одамлар (АБО) ва автомобилга хайдаш имкони бўлмаган одамлар (АйО). Шу билан бирга, автоуловга эга бўлган одамлар транспорт воситасининг ҳайдовчилари эмас, балки оилада автомобили бор одамлар ҳам бўлиши керак деб тахмин қилинади.

Сўровидан олинган маълумотлар асосида йўловчилар ҳаракати моделида талаб қатламларини яратиш учун асос бўлган фаолият жуфтликлари аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал - Йўловчилар ҳаракатининг транспорт модели учун ишлаб чиқилган ҳаракатлар жуфтлиги

№	Код	Ҳаракат жуфтлиги
1	001_ДР	Уй – Иш

2	002_РД	Иш - Уй
3	003_ДУ	Уй – Ўқиш
4	004_УД	Ўқиш –Уй
5	005_ДП	Уй - Бошқа
6	006_ПД	Бошқа – Уй
7	007_РП	Иш - Бошқа
8	008_ПР	Бошқа - Иш
9	009_ПП	Бошқа - Бошқа
10	010_РР	Иш - Иш
11	011_ДВ	Уй - ОТМ
12	012_ВД	ОТМ - Уй
13	013_РВ	Иш - ОТМ
14	014_ВР	ОТМ - Иш
15	015_УР	Ўқиш - Иш
16	016_РУ	Иш – Ўқиш

Ҳаракатлар жуфтлиги "Қаердан-Қаерга" ("Манба-мақсад") ҳаракатланишлар бўлиб, кейинчалик гуруҳларга бўлинишни ҳисобга олган ҳолда талаб қатламлари сифатида гуруҳлар билан бирлаштирилади. "Манба-мақсад" гуруҳи - ҳаракатларни жўнаш жойи ва манзилига кўра таснифлаш (агар ҳаракат сабаби иш бўлса, жўнаш жойи уй, у ҳолда "Манба-мақсад" гуруҳи: "Уй-иш"). Ҳаракатлар сони аҳамиятсиз бўлган (бошқа гуруҳлардаги ҳаракатларга нисбатан) манба-мақсадли гуруҳлар жамланган, масалан, ишдан дўконга, ишдан спорт клубига, ишдан ташриф буюришга ва ҳоказо. бир гуруҳни ифодалайди "Иш-бошқа". Малумот гуруҳи - одамларнинг ижтимоий гуруҳи, улар туфайли турли мақсадларга эга ҳаракатлар мавжуд. Бундай гуруҳлар аҳоли, ишчилар, иш жойлари, талабалар, ўқув жойлари ва бошқалар бўлиши мумкин.

Шаҳар аҳолисининг транспортга бўлган эҳтиёжини аниқлаш натижасида шаҳар транспорт тизимини жорий ҳолати ўрганилади ва уни такомиллаштириш учун таклифлар берилди.

REFERENCES

1. Ziyayev, K. (2021). Navoiy shahrining transport oqimini tanlanma asosida miqdoriy tadqiqot qilish uslubi. *The Scientific Journal of Vehicles and Roads*.
2. Ziyayev, K. Z., Abdurazzokov, U. A., Omarov, J. A., & Abdujalilova, M. V. Q. (2023). MODELLASHTIRISH HUDUDINI TRANSPORT RAYONLARGA AJRATISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(7), 103-107.

3. Ziyayev, K. Z., Abdurazzokov, U. A., & Ismailova Sh, B. (2022). Transport samaradorligi va harakat xavfsizligini oshirishning zamonaviy yo‘li. *Uzbek Scholar Journal*, 9.
4. Ziyayev K., Omarov J., Abduraximov L., [2021], Metod postroyeniya gorodskogo sikla putem sinteza. Temir yo‘l transporti: Dolzarb masalalar va innovasiyalar. –2021. –№3. – 43-55 b. ISSN 2181-953X.
5. Ziyayev K.Z., Abdurazzokov U.A., Ismailova Sh.B., Transport samaradorligi va harakat xavfsizligini oshirishning zamonaviy yo‘li, *Uzbek Scholar Journal*, volume 9 (2022)
6. MukhitdinovA., Ziyaev K., Omarov J., Ismoilova Sh., [2021], Methodology of constructing driving cycles by the synthesis, CONMECHYDRO – 2021, E3S Web of Conferences 264, 01033, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126401033>
7. Ziyaev K., Omarov J., Urganch shahri jamoat transportida yo‘lovchilar oqimini o‘rganish, *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali* (2022), volume
8. Mukhitdinov A., Kutlimuratov K., Khakimov Sh., Samatov R., Modelling traffic flow emissions at signalized intersection with PTV Vissim, *E3S Web of Conferences*, (2021), DOI: 10.1051/e3sconf/202126402051
9. Ziyaev K.,Yomg’irchayev B., Intellektualnaya sistema upravleniya trafikom, **THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD** (2022)

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

---

1. Хўжақулов Ҳасан Худойкул ўғли ВЕНЧУР КАПИТАЛНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ДАВЛАТ ДАСТУРЛАРИ ТАҲЛИЛИ.....	4
2. Nurmuxammedova Madina Akmalovna O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHDA AN'ANAVIY VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI.....	11
3. Isheryakova Joanna Rinatovna LEARNING FOREIGN LANGUAGE THROUGH GAMES.....	15
4. Qodirov Muhammadjon TATYANA GUROVANING "BIZ BOSHQACHAMIZ" MAQOLASI HAQIDA	20
5. Normurodov Farrux TERMIZ QOZONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	24
6. Burkhonov Sherzodbek Mukhammadbobir ugli AN ANALYSIS OF THE CONCEPT OF EXISTENCE IN MARTIN HEIDEGGER'S PHILOSOPHY.....	27
7. Raximdjanoval Dilnavoz Sunnat qizi ERKINLIK TUSHUNCHASINI TRANSFORMATSION XUSUSIYATINI IKKI DAVR O'RTASIDAGI DIFFERENSIATSIYASINI SOTSIOLOGIK SO'ROVNOMA ORQALI TAHLILI.....	33
8. Омонова Махфурат Мурод кизи ЧЕЛОВЕК В ЦИФРОВОМ ОБЩЕСТВЕ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ.....	47
9. Abdullayev R. & Aliyev Shokir Jo'raqulovich MUHAMMAD SOLIH KASHFIY VA TERMIZ ADABIY MUHITI.....	52
10. Mustafaeva Sojida Ulashevna INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI MERONIMLAR VA ULARNING LESIK SO'ZLARARO MUNOSABATLARI VA XUSUSIYATLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA.....	65
11. Salimova Nozima THE ROLE OF MULTIPLE CHOICE AND SHORT-ANSWER QUESTION FORMATS IN ASSESSING READING SKILLS.....	73
12. Umarova M.B. THE USAGE OF PRAGMATIC APPROACH IN LITERARY TRANSLATION.....	80

---

13. Usmanova R.M. THE WAYS TO CHANGE BULLYING IN THE TEACHING PROCESS.....	86
14. Jalalova Sevara Janabay kizi THE ROLE OF READING IN TEACHING ENGLISH.....	92
15. Юсупов Бекзод Эргашевич МЕТОДИК ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИНИ ТАРКИБЛАШТИРИШ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРДА КОГНИТИВ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	95
16. Axmedova Feruza Ibragimovna TA'LIM O'ZBEK TILIDA OLIB BORILADIGAN SINFLARDA RUS TILINI SAMARALI O'RGATISH USULLARI.....	102
17. Eshova Mohira Mardonovna BOSHLANG'ICH SINFLARNING RUS TILI DARSLARIDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	105
18. Norboeva Khurshida Aliyevna EASY METHODS OF LANGUAGE TEACHING ENGLISH	110
19. Sayfullayeva Sadoqat ABDULLA AVLONIY IJODIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY TARBIYA MASALASI.....	117
20. Xidirov Saidmurod Jo'raqulovich UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA SINFLARNI KOMPLEKTLASHNING ASOSIY JIHATLARI.....	122
21. Shermatova Xilola Mirzayevna & Valijonova Xabibaxon Nabijon qizi & Maxmudova Marjonabonu Maribjon qizi MUSIQA TA'LIMINI AVTOMATLASHTIRISH-KOMPYUTER- LASHTIRISH ASOSLARI.....	129
22. Шакамбаров Абдурашид Абдужаббарович ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНОЙ МАРГИНАЛИЗАЦИИ.....	133
23. Ahmedov Bekzod Bahtiyorovich SURXON-SHEROBOD VOHASIDA UY-JOYLAR QURILISHI TARIXI HAMDA ULARDAGI TRANSFORMATSIYALAR.....	138
24. Eshpulatova Navbahor Suyunovna XX ASR BOSHIDA TURKISTONNING IJTIMOYIY-SIYOSIY VA MA'NAVIY AHVOLI, TARIXIY SHART-SHAROITLAR.....	143

---

25. Отамуродова Д.А. АГРАР СОҶА ИҚТИСОДИЁТИГА БИОХИЛМА-ХИЛЛИК ВА ЭКОЛОГИК ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ.....	151
26. Akhrarova Shoira Batirovna METHODOLOGICAL ASPECTS OF BLOOM'S TAXONOMY.....	160
27. Olimbayev To'lqin G'ayrat o'g'li & Madraximov Temur Rustambekovich & To'raxonov Islombek Farhodovich REKKURENT FORMULALARNING ANIQ INTEGRALLARGA TADBIQI	168
28. Djabbarov Odil Djurayevich & Jonqobilov Jahongir Tirkashevich АУНИЯТ, ТЕНГСИЗЛИКЛАРНИ ИСБОТЛАШ ВА ИФОДАЛАРНИ СОДДАЛАСHTIRISHDA НОСИЛАДАН ФОЙДАЛАНИШ	173
29. Тоғаев Тўлқин Маманазарович ШҶРОЛАР ТУЗУМИНИНГ ИЛК ДАВРЛАРИДА ҶЗБЕКИСТОНДА ТИЛ СИЁСАТИ.....	178
30. Раматов Ж.С. & Валиев Л.А. ЯНГИ ДАВР ҒАРБ МУТАҒАККИРЛАРИНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ИНТУИЦИЯ – ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ.....	185
31. Раматов Ж.С. & Валиев Лочин Азаматович ШРИ АУРОБИНДО ФАЛСАҒАСИНИНГ XIX АСР МАЪНАВИЯТИДАГИ ЎРНИ.....	191
32. Раматов Ж.С. & Валиев Лочин Азаматович ҚАДИМГИ ҲИНДИСТОНДАГИ ДИНИЙ –ФАЛСАФИЙ МАКТАБЛАР ҒОЯЛАРИНИНГ АУРОБИНДО ГҲОШ ФАЛСАҒАСИГА ТАЪСИРИ.....	197
33. Sulaymonova Shahnoza Nodirovna IBN MISKAVAYHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY QARASHLARIDA JAMOAVIIY NAMJINATLIK VA O'ZARO MUHABBAT MASALASI.....	203
34. Ramatov Jumaniyoz Sultanovich & Rozigul Umarova DIALECTICAL INTERPRETATION OF THE EXISTENCE OF INTERSTATE COMMON SEAS.....	209
35. Ramatov Jumaniyoz Sultanovich THE RELATIONSHIP OF THE FUTURE OF COUNTRIES TO THE COMMUNICATION AND TRANSPORT SYSTEM.....	215
36. Зияев Камолиддин Зухритдинович & Абдураззоков Умидулла Абдураззокович & Омаров Жансерик Абдиганиевич & Абдужалилова Мохинур Валижон қизи АҲОЛИНИНГ ТРАНСПОРТГА БЎЛГАН ЭҲТИЁЖИНИ АНИҚЛАШ УСЛУБИ.....	222

“International scientific journal of Biruni”. Ilmiy maqolalar to’plami. Uzbekistan:
www.birunijournal.uz. 2023. - 230 b.

ISSN 2181-2993

International Scientific Journal of Biruni

№ 2 (2) 2023

ISSN (E) 2181-2993

